

**РЕΛΙΓΙΝΑ
CΒΟΒΟΔΑ**

**RELIGIOUS
FREEDOM**

LIBERTAS RELIGIOSA

LIBERTÉ DE RELIGION

LIBERTÀ RELIGIOSA

RELIGIONSFREIHEIT

الحرية الدينية

РЕΛΙΓΙΝΑЯ CΒΑΒΟΔΑ

W O L N O Ś Ć R E L I G I J N A

RELIGIJAS BRIVIBA

LIBERTAD RELIGIOSA

**№ 25
2020**

ελευθερία της θρησκείας

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА RELIGIOUS FREEDOM

№ 25 # 2020

Науковий релігієзнавчий журнал Scholarly Religious Studies Journal

Журнал "Релігійна свобода" є періодичним виданням, що рецензується.
Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 23598-13438Р від 9 листопада 2018 року.
Видається з 1996 року.
З 2019 журнал включено та проіндексовано в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus
Адреса редакції: 01001 Київ-1,
вул. Трьохсвятительська, 4, кімн. 413.
Тел. (067) 9599281 – головний редактор,
(044) 278 5149 – редакція журналу.
E-mail: redactor@uars.info
<https://uars.info/index.php/rs>
Редакція журналу може публікувати статті й матеріали, не поділяючи позиції їх авторів.
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та назв несуть автори.
Редакція залишає за собою право виправляти мову, стилістику, редагувати матеріал відповідно до стандарту видруку статей.
При передруку посилання на «Релігійну свободу» обов'язкове.
Усі права застережені ©

The journal "Religious Freedom" is a periodical publication that is reviewed.
Certificate of state registration
KB No. 23598-13438P of November 9, 2018.
Issued since 1996.
Since 2019, the journal has been included and indexed in the international science-based database Index Copernicus
Address of the editorial office: 01001 Kyiv-1, str. Triokhsviatytska, 4, room 413.
Mob. (+38067) 9599281 - Editor-in-Chief
Tel./fax (+38044) 278 5149 - editorial board
E-mail: redactor@uars.info
<https://uars.info/index.php/rs>
The editorial board may publish articles and materials, not sharing the positions of their authors.
The authors are responsible for the authenticity of the facts, quotes, their own names and titles.
The editorial board reserves the right to correct the language, stylistics, editing material in accordance with the publication standard of articles.
Reprinting reference to "Religious Freedom" is mandatory.
All rights reserved©

Редакційна колегія

<i>Людмила Филипович</i>	головний редактор, докт.філос.н., професор, завідувач відділу філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, віце-президент ГО "УАР" (Київ, Україна)
<i>Світлана Шкіль</i>	співголова головного редактора, докт. філос. н., професор кафедри філософії Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
<i>Алла Арістова</i>	заст.головного редактора, докт.філос.н., професор, завідувач відділу соціогуманітарних наук Державної наукової установи "Енциклопедичне видавництво", член Правління ГО "УАР" (Київ, Україна)
<i>Олександр Саган</i>	докт.філос.н., професор, провідний наук. співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, віце-президент ГО "УАР" (Київ, Україна)
<i>Віта Титаренко</i>	вчений секретар, докт.філос.н., доцент, ст.наук. співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України, член Правління ГО "УАР" (Київ, Україна)
<i>Олександр Засць</i>	голова Правління ГО "Інститут релігійної свободи" (Київ, Україна)
<i>Дмитро Вовк</i>	доктор філософії з права, професор і директор Центру верховенства права і релігієзнавства при Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого (Харків, Україна)
<i>Роман Соловій</i>	доктор філософії з теології, професор кафедри богослов'я і релігієзнавства Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова (Київ, Україна)
<i>Елізабет Кларк</i>	доктор філософії з права, професор Юридичної школи Дж. Рубена Університету Брігама Янга, заступник директора Міжнародного центру з вивчення права і релігії (Прово, США)
<i>Айлін Баркер</i>	доктор філософії з соціології релігії, професор Лондонської школи економіки і політичних наук, фундатор і почесний директор INFORM, голова інформаційної мережі, сфокусованої на релігійних рухах (Лондон, Великобританія)
<i>Мілда Алісаускене</i>	доктор філософії з соціології релігії, професор університету Вітовта Великого, член Правління Міжнародної асоціації істориків релігії (Каунас, Литва)
<i>Наталія Кутузова</i>	доктор філософії з релігієзнавства, керівник Центру досліджень глобалізації, інтеграції та соціокультурного співробітництва Інституту філософії НАН Білорусі (Мінськ, Білорусь)

Рекомендовано до друку Правлінням ГО "УАР"
Протокол № 13 від 8 грудня 2020 року

© ГО "Українська асоціація релігієзнавців", 2020
© Автори статей, 2020

Editorial Board

<i>Liudmyla Fylypovych</i>	Chief Editor, Ph.D. in Religious Studies, Professor, Head of the Department of Philosophy and History of Religion of the H.S. Skovoroda Philosophy Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, Vice-President of the Ukrainian Association of Researchers of Religion (Kyiv, Ukraine)
<i>Svitlana Shkil</i>	Co-Editor-in-Chief, Ph.D. in Religious Studies, Assistant Professor of the Philosophical Department of the National Bioresources and Nature Management University of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
<i>Alla Aristova</i>	Deputy of Chief Editor, Ph.D. in Religious Studies, Professor, Head of the Department of Socio-Human Sciences of the State Scientific Institution "Encyclopedic Publishing House", board member of the Ukrainian Association of Researchers of Religion (Kyiv, Ukraine)
<i>Oleksandr Sagan</i>	Ph.D. in Religious Studies, Professor, leading researcher of the Department of Religious Studies of the H.S. Skovoroda Philosophy Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, vice-president of the Ukrainian Association of Researchers of Religion (Kyiv, Ukraine)
<i>Vita Tytarenko</i>	Scientific Secretary, Ph.D. in Religious Studies, docent, senior researcher of the Department of Religious Studies of the H.S. Skovoroda Philosophy Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, board member of the Ukrainian Association of Researchers of Religion (Kyiv, Ukraine)
<i>Oleksandr Zaiets</i>	Chairman of the Board of the NGO "Institute of Religious Freedom" (Kyiv, Ukraine)
<i>Dmytro Vovk</i>	PhD in Law, Professor and Director of the Center for Rule of Law and Religious Studies at Yaroslav the Wise National Law University (Kharkiv, Ukraine)
<i>Roman Soloviy</i>	PhD in Theology, Professor of Theology and Religious Studies Department of National Pedagogical University named by M.Dragomanov (Kyiv, Ukraine)
<i>Elizabeth Clark</i>	PhD in Law, Professor of BYU J. Reuben Clark Law School, Associate Director for the International Center for Law and Religion Studies (Provo, US)
<i>Eileen Barker</i>	PhD in sociology of religion, Professor Emeritus at the London School of Economics and Political Science, Founder and Honorary Director INFORM (Information Network Focus on Religious Movements) (London, GB)
<i>Milda Ališauskienė</i>	PhD in sociology of religion, Professor of Vytautas Magnus University, Member of the Board of the International Association for the History of Religions (Kaunas, Lithuania)
<i>Natalia Kutuzova</i>	Ph.D. in Religious Studies, the Head of the Center for Research on Globalization, Integration and Socio-Cultural Cooperation of the Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Belarus (Minsk, Belarus)

**Recommended for printing by the Management Board of NGO "UARR"
Protocol No. 13 dated December 8, 2020**

© NGO "Ukrainian Association of Researchers of Religion", 2020
© Authors of articles, 2020

ЗМІСТ

Вступне слово головного редактора 6

Михайло Бабій <i>Генеza ідеї свободи релігійної совісті в добу Середньовіччя</i>	10
Віктор Єленський <i>Між релігійною свободою і національною безпекою. Документ ОБСЄ «Свобода релігії або переконань та безпека» в західному, російському та українському контекстах</i>	21
Василь Попович, Володимир Таран <i>Православна церква і державна ідеологія в сучасних українських реаліях</i>	33
Юлія Філь <i>Міжнародне товариство свідомості Кришні (ISKCON) в період війни на Донбасі (2014 – 2019)</i>	52
Катерина Елбакян <i>Релігійне багатоманіття як фактор суспільної безпеки (англ.м.)</i>	69
Костянтин Бережко, Юрій Кіреєв <i>Свідки Єгови в сучасному світі та Україні</i>	79
Інформації. Конференції. Дискусія. <i>Огляд конференції «Свідки Єгови та їхні опоненти: Росія, Захід і не тільки»</i>	96
Звернення УАР (англ.м.)	100
Айлін Баркер <i>Свобода для мене і, можливо, для вас - але, звичайно, не для них? Ставлення до нових релігій у сучасних демократіях (англ.м.)</i>	102
Анонси видань	109

Автори журналу 110

CONTENT

Opening remarks by the Editor-in-Chief 6

Mykhailo Babii	
<i>The genesis of the idea of freedom of religious conscience in the Middle Ages</i>	10
Victor Yelenskyy	
<i>Between religious freedom and national security: OSCE document «Freedom of Religion or Belief and Security» in Western, Russian and Ukrainian contexts</i>	21
Volodymyr Taran, Vasyl Popovych	
<i>Orthodox religion and state ideology in modern Ukrainian realities</i>	33
Yulia Fil	
<i>International Society for Krishna Consciousness (ISKCON) in the time of war in Donbas (2014 – 2019)</i>	52
Ekaterina Elbakian	
<i>Religious diversity as a factor in public security</i>	69
Kostantin Berezhko, Yuriy Kireyev	
<i>Jehovah's Witnesses in the modern world and Ukraine</i>	79
Informations. Reviews. Announcements	
<i>Review of the online conference «Jehovah's Witnesses and their opponents: Russia, the West, and More»</i>	96
Letter of Appeal	100
Eileen Barker	
<i>Freedom for me and, perhaps, you – but surely not them? Attitudes to new religions in contemporary democracies</i>	102
Announcements	109

The authors of the journal 111

Вступне слово головного редактора

Ось і добігає свого кінця 2020 рік, рік незвичайних і надзвичайних викликів, який ніби випробовував нас на стійкість, на витримку, на мудрість, на виживання в репті. Ми проходили чи не найскладніший в своєму житті тест – тест на гуманність, на гідність, на здатність допомогти слабшому, захистити потерпаючого, підставити плече втомленому. Ковід-19 всім сплутав карти. Але загалом українське суспільство вистояло, хоч і з втратами, продемонструвало свою опірність негараздам. Але перед загальнонаціональними і навіть глобальними небезпеками так і не об'єдналося. Це наочно продемонстрували Національні круглі столи, які проводилися по всій Україні впродовж осені 2020. Ні в питаннях культури чи історії, мови чи релігії українці не є єдиними. Вони досі поділені на тих, хто ЗА, і тих, хто ПРОТИ – стратегії розвитку країни, шляхів вирішення важливих суспільних проблем. Не стало менш проблемним і релігійне життя в країні, яке вимушено було зменшити свою інтенсивність, переглянути масштабність і регулярність присутності в соціумі і в житті кожної людини. Багато розгорнутих в минулі роки і успішно діючих проєктів прийшлося згорнути. Така вже звична активність церков – і релігійна, і соціальна – зазнала змін. Тепер вона існує в нових формах. Але це не зменшило гостроти проблем в сфері релігійної свободи і свободи совісті, не прибрало з порядку денного необхідності провадити міжрелігійний діалог чи налагоджувати партнерські відносини з державою. Деяку плутанину в цю сферу внесла реорганізація державного органу влади, який відповідає

за державно-церковні відносини: попередній Департамент у справах релігій та національностей МКУ ліквідовано, а новий – Державна служба з етнополітики та свободи совісті тільки розгортає свою діяльність.

Все це розширило предметне поле для дослідження ситуації, що складається. Науковці, незалежні експерти як з України, так і закордоння оперативно реагували на виклики ковідної епохи.

Цей номер журналу відкривається традиційним вже екскурсом в історію постановня і розвитку ідеї релігійної свободи. Відомий український дослідник М.Бабій подав нову статтю, вже третю, присвячену генезі ідеї свободи релігійної совісті в добу Середньовіччя, боротьбі різноманітних підходів, які представлені мислителями західно- і східнохристиянської традиції. Враховуючи намір автора продовжити знайомити читачів і надалі з розгортанням людського розуміння та обґрунтування свободи совісті, свободи віросповідання, наш журнал в цій частині є своєрідним текстом лекцій для прочитання спецкурсу студентам університетів.

Ми продовжуємо обговорення документу ОБСЄ «Свобода релігії або переконань та безпека. Керівництво з питань політики (2019)», який друкували в попередніх журналах (<https://uars.info/prints/rs/22-23/10.pdf>; <https://uars.info/index.php/rs/article/view/1822/1830>) і до якого вже долучилися міжнародні експерти в попередніх числах журналу, зокрема С. Феррарі (<https://uars.info/index.php/rs/article/view/2096/1831>).

На цей раз висловив свою думку запрошений відомий вітчизняний експерт зі свободи релігії професор В.Єленський. Його стаття «Між релігійною свободою і національною безпекою. Документ ОБСЄ

«Свобода релігії або переконань та безпека» в західному, російському та українському контекстах» розтлумачує особливості співвідношення питання релігійної свободи і національної безпеки. Фактично твориться нова західна безпекова політика, яка несе ризику релігійній свободі і правам людей в цій сфері. Автор, аналізуючи підхід до узгодження питань релігійної свободи і національної безпеки в Російській Федерації, вважає, що «обмеження релігійної свободи, які мотивуються інтересами національної безпеки, є такими, що знищують основоположні міжнародні принципи у сфері свободи совісті й переконань і ставлять Росію в один ряд з найбільш брутальними порушниками релігійних свобод у світі». В.Єленський фахово доводить, що Україна, навіть в умовах колосальних зовнішніх і внутрішніх викликів, може зберегти баланс між релігійною свободою і безпекою, демонструючи свою відданість європейським цінностям демократії.

Автори наступного матеріалу «Православна церква і державна ідеологія в сучасних українських реаліях» якраз і прагнуть віднайти отой баланс. Порівнюючи російську та українську модель державно-церковних відносин, В.Попович та В.Таран критично підходять до прикладів ігнорування з боку церков історичних реалій, сучасних тенденцій розвитку релігійного світу. Вони загалом висновують, що «взаємозв'язок Церкви та державної ідеології є цілком закономірним явищем», про що свідчить досвід багатьох країн світу, де релігія виступає одним із важливих факторів формування державної ідеології. Зупиняючись на аналізі ситуації в православ'ї, зокрема українському, вони визнають наявність відмінностей між різними його частинами, які, на їхню думку, «стосуються не

стільки суто церковно-релігійних проблем, скільки проблем політико-ідеологічних». Суперечність між прихильниками проукраїнських та проросійських світоглядно-ціннісних орієнтацій автори пропонують вирішувати шляхом осучаснення самого православ'я, формування його відкритості, через удосконалення політики у сфері відносин між державою і церквою, посилювати позиції української держави, що впливатиме на ефективність міжконфесійного діалогу, на стан релігійної свободи в Україні.

Про ненадумані переслідування за віру, які прагне нав'язати українському суспільству УПЦ МП, пише Юлія Філь. Досліджуючи в своїй статті «Міжнародне товариство свідомості Кришни (ISKCON) в період війни на Донбасі (2014 - 2019)» ті виклики - і практичні, і світоглядні, з якими стикається ця організація, авторка висновує, що, ґрунтуючись на своїх віросповідних принципах, «вайшнаwsька громада жодним чином не втручається у справи війни і не приймає жодну із сторін», але в практичні площині старається задовільнити базові потреби не тільки своїх adeptів, але й всіх, хто потребує допомоги. Разом з тим, «індивідуальна позиція кожного відданого могла збігатися з позицією ISKCON, а могла відрізнятись від неї залежно від особистого досвіду вайшнава», що забезпечило певну стабільність в житті МТСК: без розколів, без припинення діяльності, збереження дружнього спілкування між різними спільнотами.

Стаття відомої російської релігієзнавиці К.Елбакян «Релігійне різноманіття як фактор суспільної безпеки» (англ.м.) суттєво доповнює наші знання про різноманітність релігійного життя в Росії, зокрема про ситуацію зі свідками Єгови. На прикладі цієї

релігійної спільноти професорка доводить, що переслідування за релігійною ознакою не зміцнює безпеку країни, а, навпаки, «створює ряд досить серйозних ризиків для стабільного функціонування соціуму як «всередині» держави, так і на міжнародній арені». Висновок очевидний: безпековість країни напряму залежить від стану релігійної свободи, рівня цивілізованості державно-релігійних відносин.

Абсолютно протилежною до російської є ситуація зі свідками Єгови в Україні, про що ми дізнаємося зі статті К.Бережка та Ю.Кіреєва «Свідки Єгови в сучасному світі та Україні». Стаття давно вже лежала в редакції, ніби чекала актуалізації теми подіями в Росії та реакції світової наукової громадськості. Пропонований матеріал цікавий тим, що тут можна знайти статистичні дані щодо кількості членів конфесії, які відсутні в офіційних державних джерелах, цікаві архівні документи з історії руху, спогади самих віруючих про спробу держреєстрації у 1949 році. Політика комуністичного режиму щодо свідків зробила їх дещо закритими для суспільства, породивши багато міфів, які продукувалися самим тоталітарним устроєм. Грунтуючись на доброму знанні фактів, автори розповідають про нинішню діяльність організації, про зміну у ставленні віруючих до українського суспільства.

Редакція слідкує за новинами в науковому житті, тому не могла не відреагувати на декілька знакових подій цього року. Однією з них стала конференція «Свідки Єгови та їхні опоненти: Росія, Захід і не тільки», яка була ініційована професором Массімо Інтровін'є і проведена його Центром дослідження нових релігій (CESNUR) у вересні 2020. Нарешті поважне наукове

середовище світу так потужно відреагувало на сучасні переслідування свідків Єгови в Росії. Журнал пропонує огляд цієї події, українську версію короткого змісту виступів основних доповідачів, які можна прослухати в повній версії в запису (<https://freedomofbelief.net/activities/jehovahs-witnesses-and-their-opponents-russia-the-west-and-beyond>), а текст почитати в журналі (The Journal of CESNUR, volume 4, issue 6, November – December 2020. <https://cesnur.net/>). Переклад з англійської на наше прохання здійснив Центр Свідків Єгови в Україні).

Проблема зі свідками Єгови вписується в загальний, так званий антисектантський дискурс, який періодично виникає як в українських, так і міжнародних реаліях. Часто це пов'язано із появою нової течії або активізацією вже існуючих неорелігій, коли суспільство вимагає відповіді від експертів щодо цих явищ – наскільки вони безпечні для тієї чи іншої країни. Але частіше всього наявне незнання, відсутність достовірної інформації супроводжується агресією і не виправданими правовими ініціативами, як це сталося влітку 2020 в Україні.

Реагуючи на цей антисектантський сплеск, редакція журналу друкує звернення, з яким оперативно виступила Українська асоціація релігієзнавців, надрукувавши його на своїй сторінці (<https://ure-online.info/zakon-pro-sekty-ukrayinska-asocziacziya-religiyeznavcziv-reaguye-na-projekt-zakonu/>), і який переклала англомовна агенція Europeantimes для ознайомлення світової громадськості із можливими небезпеками обмеження релігійних свобод в Україні в разі прийняття антисектантських ініціатив частини депутатів Парламенту України (<https://www.europeantimes.info/2020/08/03/attempted-discriminating-law->

on-religions-in-ukraine/?fbclid=IwAR2c8LY1-yFVJFDkPrCWwH-3RleuKS3qoxsK9eDqj-TD3Ra9kuOHoAcWNTazU).

Як завжди в таких випадках, ми звертаємося за авторитетною думкою всевітньо знаних експертів. Нам відповіла британська дослідниця, засновниця міжнародного інформаційно-дослідницького центру в Лондоні INFORM доктор соціології Айлін Баркер, статтю якої англійською мовою ми публікуємо на сторінках цього номеру журналу. Професорка вкотре наголошує, що у своєму ставленні до нових релігій суспільство навіть демократичні країни не завжди справедливі та об'єктивні. Так, автори і підписанти Загальної декларації прав людини чи Європейської конвенції з прав людини, заявляючи про свою підтримку прав віруючих людей та релігійних організацій, вдаються до дискримінацій релігій, особливо НРТ. Це робиться не так прямо, відкрито і грубо як в країнах, де обмежується релігійний плюралізм, більш приховано і тонко, але це – все одно, серйозні обмеження свободи віросповідання і свободи діяльності релігійних організацій.

Наприкінці журналу ми анонсуємо декілька видань, які з'явилися в сфері плюральності релігійного життя та захисту релігійної свободи, та подаємо список авторів, які своєю інтелектуальною працею збагатили наш науковий досвід.

Вітаючи всіх із завершенням 2020 і настанням 2021, який мав би бути до нас більш поблажливим, від імені редакції і себе особисто хочу подякувати всім тим, хто зробив 25 номер «Релігійної свободи». Це і автори, які завжди вражають нас оригінальністю і фундаментальністю своїх тем і розмірковувань, це і рецензенти, які уважно читають подані статті, часто не тільки їх

рецензуючи, але й редагуючи, чим покращують подані тексти, які ми через відсутність в штаті професійних редакторів вимушені друкувати в авторській редакції. Але особлива подяка невидимим працівникам редакції, завдяки яким журнал набуває свого очікуваного вигляду: мій вчений секретар, права рука, головний порадник – доктор філософських наук Віта Титаренко; адміністратор журналу, від пильного ока якого не заховається найдрібніша неточність в оформленні статті та процедурі її подання на сайт - Георгій Филипович; редакторка англійської частини журналу Юлія Розумна; авторка обкладинки і беззмінна макетувальниця журналу, яка доводить той весь набір статей та інформацій до світового рівня журнальної продукції – Леся Скубко. Будьмо здорові, і фізично, і духовно, щоб мати сили продовжувати велику справу утвердження релігійної свободи в світі та Україні.

З любов'ю і доброю пам'яттю про внесок всіх і кожного,

Людмила Филипович

УДК 2:27; 34:341; 93/94:930.85

Михайло Бабій

Гене́за ідеї свободи релігійної совісті в добу Середньовіччя

Анотація. Стаття присвячена ідеї свободи совісті, процесам розгортання її розуміння в добу середньовіччя, боротьбі різноманітних підходів, які представлені мислителями західно- і східнохристиянської традиції. Ці підходи сформувалися і розвивалися в межах інтерпретативних оцінок взаємин держави і церкви, відомих як цезаропапістські та папоцезаристські. Аналізуються особливості західнохристиянського і східнохристиянського підходів до питань свободи совісті, сформовані характером державної влади та її відносинами з церквою: католицьке розуміння відносин церкви держави ґрунтувалося на протиставленні духовного й земного, на верховенстві першого. Римсько-католицька церква останньою з християнських церков прийняла принцип свободи віри. Набуло подальшого обґрунтування твердження, що Римсько-католицька церква завжди претендувала на повний контроль над світською державою. За православним поглядом «духовне і світське» повинні бути інтегровані в одну «симфонічну» систему при провідній ролі держави. Церква «віддала свою свободу» цезарям.

Розкривається механізм появи альтернативних офіційному вченню церкви ересей, сектанства, схизм тощо, що слугувало джерелом для виникнення свободи віросповідання, свободи в церкві.

Підкреслюється роль раціоналістичних і антицерковних ідей, філософських і

теологічних концепцій, детермінованих приростом наукових знань та розвитком філософських вчень, що у сукупності також приводило до актуалізації ідеї про свободу совісті. В означений період ідеї свободи совісті формувалися під впливом загальних ідей про права людини. Середньовіччя розглядається як специфічна епоха, пов'язана із попередніми періодами в інтелектуальному – філософському і богословському осмисленні свободи совісті. В цей період йшлося переважно про свободу релігійної совісті, про свободу церкви, про совість, свободу волі. Важливим було обґрунтування ідеї права автономного розуму, вчення про «природне світло», розрізнення понять «сакральне» і «світське». При цьому про свободу релігійної совісті можна говорити лише для віруючих-християн, всі інші – іновірці, «невірні», «схизматики», «еретики» – були поза законом, суспільство розглядало їх як ворогів держави і церкви.

Єретичні рухи, які зародилися в лоні християнської церкви і детерміновані контекстом та подіями Середньовіччя, поставали тим середовищем, де ідеї свободи совісті, зокрема свободи релігійної совісті, віротерпимості одержували «енергію» для свого розвитку і вияву як публічної вимоги перед владою.

Ключові слова: цезаропапізм, папоцезаризм, свобода віросповідання, свобода церкви, папа Римський, імператор.

Mykhailo Babii

The genesis of the idea of freedom of religious conscience in the Middle Ages

Abstract. The article is devoted to the idea of freedom of conscience, the processes of

development of its understanding in the Middle Ages, the struggle of various approaches, which are represented by thinkers of the Western and Eastern Christian tradition. These approaches were formed and developed within the framework of interpretive assessments of the relationship between the state and the church, known as Caesaropapism and Papo-Cesarism. The peculiarities of the Western Christian and Eastern Christian approaches to freedom of conscience, formed by the nature of state power and its relations with the church, are analyzed: the Catholic understanding of the church-state relations was based on the opposition of the spiritual and the earthly. The Roman Catholic Church was the last of the Christian churches to adopt the principle of freedom of religion. The assertion that the Roman Catholic Church has always claimed complete control of the secular state was further substantiated. According to the Orthodox view, the «spiritual and secular» should be integrated into one «symphonic» system with the leading role of the state. The church «gave its freedom» to the Caesars.

The mechanism of the emergence of alternative to the official teaching of the church heresies, sectarianism, schism, etc., which served as a source for the emergence of religious freedom, freedom in the church. The role of rationalist and anti-church ideas, philosophical and theological concepts, determined by the growth of scientific knowledge and the development of philosophical teachings are emphasized, which all together led to the actualization of ideas about freedom of conscience. During this period, the idea of freedom of conscience was formed under the influence of general ideas about human rights. The Middle Ages are seen as a specific era associated with previous periods in the intellectual - philosophical and

theological understanding of freedom of conscience. At this time it was mainly about freedom of religious conscience, about the freedom of the church, about conscience, and freedom of will. It was important to substantiate the idea of the right of the autonomous mind, the doctrine of «natural light», the distinction between the concepts of «sacred» and «secular». At the same time, freedom of religious conscience can be spoken of only for Christian believers, all others - infidels, «infidels», «schismatics», heretics - were outlawed, and society regarded them as enemies of the state and the church.

Heretical movements, which originated in the Christian church and were determined by the context and events of the Middle Ages, created the environment where the ideas of freedom of conscience, including freedom of religious conscience and religious tolerance received «energy» for their development and manifestation as a public demand.

Key words: caesaropapism, papocesarism, freedom of religion, freedom of the church, pope, emperor.

Постановка проблеми. Дослідження історії розвитку ідеї свободи совісті, формування складових її парадигми свідчать, що цей процес має надто складну, комплексну природу, свою специфічність і, водночас, унікальність саме в добу Середньовіччя. Це - значний за своїми параметрами макроісторичний період, який охоплює V-XIV століття. Важливим у цьому аспекті постає осмислення базових релігійно-культурних, ціннісно орієнтаційних основ східнохристиянського і західнохристиянського цивілізаційних утворень, історичних особливостей їх розвитку та своєрідність формування в їх просторі ідей свободи релігії, свободи релігійної совісті і

свободи церкви. Середньовічна Європа як повна протилежність античності по суті починається із вторгнення варварів, що сприяло зростанню рівня поляризації і децентралізації суспільства. Відбувався рух від рабовласницького суспільства, де вільними були лише громадяни держав, до феодалної ієрархії сеньйорів і васалів. Християнство на Заході і значно на Сході створило ефективну церковну організацію, сформувало свою догматику і, що особливо важливо, значний корпус власної інтелектуальної еліти.

В епоху краху Римської імперії західне християнство утверджується як єдиний хранитель цивілізаційної самототожності, історичної пам'яті та спадку високої культури. Церква в цей період постає як могутній соціальний інститут, головний Актор в житті міст, навколо яких зосереджувалося все життя країни. Церква скористалася цим природним соціально-економічним і політичним поділом для формування своїх єпархій. В середньовічному світі (в певні періоди його розвитку) папа Римський був єдиним володарем багатьох відособлених територій: князівств і королівств. Він нерідко був останньою інстанцією в усіх суперечках і конфліктах. Ці обставини сприяли тому, що на Заході відбувався фактично незалежний розвиток християнської церкви.

У Візантії ідеологічною основою буття православної церкви в державі та їх відносин стала абсолютизація відомого висловлювання апостола Павла: «Немає влади як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога» (Рим. 13:1), яке, по суті, орієнтувало на тісну співпрацю імператорської влади і церкви при оформленому законами привілейованому становищі

останньої. Імператор впливав на ухвали соборів, процес формування доктрини православної церкви. Догматичні положення віри стали предметом державного законодавства, складовою частиною цивільного права [Саган 2004: 37] і водночас були покладені в основу функціонування тогочасного суспільства. У такий спосіб активно утверджувався принцип «одна держава, один закон, одна церква».

Саме тому порівняння цих двох підходів в християнському світі – західного і східного – до ідеї релігійної свободи представляється доречним, що і складає мету даного дослідження. В ході розкриття проблеми поставити імена тих, хто вивчав цю тему до нас, яка привертала увагу істориків філософії та богослов'я, що шукали відповіді на питання генези ідеї свободи совісті.

Основний виклад. Про особливості західнохристиянського і східнохристиянського підходів до питань свободи совісті свідчать чисельні документи, які виходили із-під пера відомих діячів, світських та церковних, двох частин Римської імперії. Так, 535 року в передмові до своєї 6-ї новели (новий закон) імператор Юстиніан обґрунтував принцип так званої симфонії у відносинах держави і церкви: ні про що так не піклуються імператори, як про священницьку гідність, то ж і священники, у свою чергу, мають молити Бога за імператорів [Цит. за: Флоровський 1998: 240]. Саме в тісному зв'язку церкви і держави імператори Візантії бачили основу благоденства імперії.

«Ідеальний зразок» вибудови відносин між церквою і державою зустрічаємо, зокрема, в «Епанагозі» (Epanagoge), датовану IX ст. То ж церква була державною: вірою і

правдою слугувала імператору, вкладаючись в класичну модель цезаропапізму. Православна церква у Візантійській імперії (як, до речі, й римо-католицька) робила предметом зовнішнього примусу те, що є лише справою вільної совісті й волі – віру і виконання релігійних ритуалів, спиралась на допомогу держави. Вона фактично визнавала її (в особі імператора) своєю повелительською.

Візантійська імперія, як і державні утворення на Заході, прагнула всяк підпорядкувати своїй необмеженій владі християнську церкву, проголосивши релігійні приписи примусовим законом для всіх громадян. Принципи «сповідання віри», рішення вселенських соборів були покладені в основу буття суспільства. Переслідування єретиків: аріан, несторіан, монтаністів, донатистів, а також «нехристів», у т. ч. й іудеїв, започаткувало «режим абсолютної нетерпимості, яка трохи пізніше стане складовою частиною доктрини папства і ввійде в практику всіх середньовічних держав» [Донини 1979: 310]. Згідно з Кодексом Юстиніана (534 р.), всі сектантські церкви і синагоги «мали бути закриті». Ті громадяни імперії, які «не вшановували істинного Бога», позбавлялись суспільних, громадянських прав. Зрозуміло, що за таких умов практично унеможлиблювалася реалізація принципів свободи релігії, вільнодумства, зокрема, і в першу чергу в релігійній сфері. Церква і на Сході, і на Заході прагнула побудувати «Universum Christianum», досконалий світ «всеосяжного християнського суспільства», яке водночас було б і Церквою, і державою, і яке базувалося б на християнському вченні й «доброму церковному порядку». Таке суспільство розглядалось як «універсальний простір для спасіння».

Для середньовічної людини свобода мала особливий зміст і поставала часто як «гарантований статус», оскільки у середньовічному суспільстві практично не було людей незалежних. Залежність поставала як його домінуюча ознака. Поза соціальною групою, соціальним станом «не було свободи»: індивід був безправним і незахищеним. Корпоративна система тогочасного суспільства на всіх його рівнях була ворожою до будь-якої нетрадиційної поведінки своїх членів, певних новацій, думок, що суперечили нормам і стандартам групи. Кожний, хто хотів «без проблем» жити в суспільстві, мав бути християнином. Останнє не розглядалось як реалізація власного вибору, а «вважалося за норму і навіть було соціальним обов'язком кожного» [Blei 2002: 61].

Авторитет церкви поступово трансформувався в авторитарність – беззаперечне підкорення владі церкви та духовенства. В середньовічний період авторитарність християнської церкви виявляла себе в «тиранічності» правління, нетерпимості до будь-яких проявів вільнодумства, індивідуальної свободи. І в цьому є своя логіка. Адже «релігійний обов'язок, - як слушно зауважував Г. Гегель, - установлює, що свобода не повинна бути кінцевою метою людини. Їй належить прагнути до покірності, послуху і відмови від волі. Більше того, людина повинна відмовитися від себе також і у своїй совісті, у своїй вірі, в глибинах свого внутрішнього світу, має повністю відмовитися від себе і відкинути свою самість» [Гегель 1976: 404]. Релігія повністю підпорядковує собі діяльність людини, впливає на її духовний світ, нерідко авторитарними методами, ігноруючи при цьому її волю й совість, приписує їй

«правила поведінки, що суперечать розумності світського життя» [Там само].

«Життєва мудрість» (Гегель) та «особлива самосвідомість» окремих особистостей не дозволила сприймати авторитаризм, духовне насилля церкви. Вони прагнули, здебільшого приховано, жити і діяти в контексті вимог своєї волі й совісті. Це вимагало значних духовних зусиль і передусім - мужності. Саме в «свідомості духу» пробуджувалися принципи його (духу) свободи (в т.ч. й свободи совісті – авт.), і вимоги свободи поставали на боротьбу з релігійними принципами авторитаризму й нетерпимості до інакшості. З цього погляду, ідея свободи совісті, а точніше свободи віросповідання в окремих (одиночних) випадках, знаходила свій публічний вияв у явищах вільнодумства (у різних його формах), інакшовірства, а також в боротьбі між доцентровими та відцентровими силами християнського середовища.

Означені ідеї свободи духу знайшли своє остаточне обґрунтування в творах Аврелія Августина. Він стверджував, що «істинне християнське життя, а, відтак, вічне спасіння можливе лише в граді Божому або церкві, його цариці». Отже, проблема індивідуального спасіння екстраполюється в площину колективного спасіння – в церкву. Всі, хто знаходяться поза церквою, поза «союзом єдності й любові, ті будуть покарані». Тому, на переконання бл. Августина, якщо дозволено примушувати до добра, то тим паче «дозволено примушувати людей задля вічного спасіння в Христі» [Див.: Родникова 1897: 235].

Послідовником Августина у багатьох питаннях, у т.ч. і в боротьбі з еретиками, був папа Григорій Великий (540 – 604) – один із

засновників західноєвропейської середньовічної філософії. В своїх творах він обстоював ідею єдності церкви, висловлював свою нетерпимість щодо різного роду ересей, наголошував, що істинно віруючий не повинен вступати в суперечність із вченням церкви, висловлювати свою незгоду з церковною догматикою.

Утвердження в життя принципів свободи релігійної совісті в добу Середньовіччя були надзвичайно складними і часто суперечливими. Це була боротьба, перш за все, за право володіння обома «мечами влади» – духовним і світським. У цій боротьбі, як правило, перемагала якась одна сторона. Вона виявляла себе то в цезаропапізмі, як це було, зокрема, у Візантійській імперії, або у папоцезаризмі, характерному для окремих періодів буття середньовічного Заходу IX – XIII століть. Зрозуміло, що спроби держави підкорити, підпорядкувати церкву викликали супротив з боку пап, духовенства, та актуалізували проблему боротьби за свободу церкви як важливої складової свободи релігії. В протистоянні зі світською владою папство прагнуло перш за все забезпечити власну політичну незалежність. Для цього використовувалися різні методи, в т.ч. й у VIII ст. сфабрикований документ про так званий «Костянтинів дар» [Див.: Гергей 1996: 67]. Переломним у цьому відношенні став понтифікат Григорія VII (1073 – 1085), який оголосив, що втручання імператора в церковні справи суперечить божественній справедливості і що він готовий «на смерть боротися за «свободу церкви» за її повну незалежність від влади».

У Візантійській імперії до її завоювання в 1453 році турками процвітав цезаропапізм. Візантійське розуміння влади зводилося до того, що василевс діє, царює і живе «в

Христі», його справи – це божественні справи, його правління – спільне з Христом». З X століття в офіційне титулування імператорів включається епітет «святий». Імператор як «намісник Христа» мав і священницькі функції [Див.: Андреева 2001: 88 – 89]. Він володів також правом інвеститури патріарха, гарантував і встановлював віросповідну єдність, певну релігійну догматику, норму правдивого вчення (формально спільно із Собором), виконував роль третейського судді у суперечках кліру, в конфліктах між різними патріархатами, течіями, що раз по раз виникали в православ'ї, активно боровся з ересю, а то й навіть підтримував її, як, наприклад, вчення аріан чи іконоборців. «Симфонія» держави й церкви оцінювалась позитивно. Церква мала свободу дії, юридичне й матеріальне забезпечення.

Компаративний аналіз відносин між державою і християнською церквою на Заході й на Сході свідчить про їх значну відмінність. Католицьке розуміння відносин ґрунтувалося на незалежності церкви від держави, на своїй свободі, на протиставленні духовного й земного, на зверхності першого над другим. Римсько-католицька церква завжди претендувала на повний контроль над світською державою. Згідно з православним поглядом, «духовне і світське» повинні бути інтегровані в одну «симфонічну» систему при провідній ролі держави. Церква «віддала свою свободу» цезарям. Вони ж часто були деспотами щодо неї.

Принциповим у розумінні різниць між християнським Заходом і Сходом є те, що католицьке християнство було більш індивідуалістичним, раціоналістичним, ніж православне. При цьому в культурі латинського Заходу домінувала юридично-правова установка, а індивід розглядався передовсім «як суб'єкт права». З цим була пов'язана і та

особлива увага до індивіда, його переконань і вчинків, які оцінювалися в добу Середньовіччя лише в релігійному морально-правовому контексті [Див.: Павленко 2002: 438 – 439]. «Якщо на Заході (особливо англосаксонському) ключовим словом була «свобода», то для Сходу – «послух» і «упокорення» [Див.: Вениамин (Новик) 2004: 131]. Період розколу християнства на православ'я і католицизм, як зазначалося, був водночас і періодом активізації й посилення боротьби з еретиками, а також з релігійним вільнодумством. Потяг до поглиблених особистих форм релігійного досвіду в XI – XIII століттях знаходив свій вияв у ересах. За своєю суттю більшість з них поставала як опозиція ортодоксальній доктрині, як ідеалізація раннього християнства, як радикально спрямовані проти феодалів і церкви соціальні рухи, які за своїм змістом мали чітку антиклерикальну спрямованість.

Зауважимо, що активне формування в IX – XIII століттях опозиційних християнській церкві релігійних альтернатив, спричинювалося низкою факторів, що сягали своїм корінням економічної, політичної складових суспільства, до того ж, нерідко синкретично поєднаних. Цьому, насамперед, сприяли політичне й духовне зміцнення християнства, перетворення його в державну релігію. У такому соціальному просторі релігійний вибір набував контрольованої одновекторної спрямованості – християнство, що для іновірних проявлялося в неминучому примусі. У сукупності це створювало потужний чинник формування у лоні християнства різномірних ересей та релігійних рухів, сект та груп, опозиційно налаштованих до релігійної ортодоксії, з одного боку, та всеохоплюючої церковної влади, з іншого. Поруч із «переможною»

версією християнської ортодоксії формувався певний позаортодоксальний культурний простір [Див.: Яковенко 2005: 88 – 92]. Секти, еретичні релігійні рухи, які протистояли християнству, підтримували державою, завжди поповнювалися людьми, які прагли свободи у питанні релігійного вибору.

Можна стверджувати, що еретики, вільнодумці, опозиційно налаштовані вірники щодо ортодоксальної християнської церкви – авт.) – це те середовище, де починала набирати обрисів ідеологія прав людини (в т.ч. й право на свободу віросповідання, вільнодумство – авт.), ідеали політичної свободи й толерантності, тобто «ідейні комплекси, які були покликані протистояти ідеології служіння й сакралізації символів феодальної держави» [Яковенко 2005: 154].

Відтак, саме середньовічні еретичні рухи, окремі мислителі-еретики (в оцінці церкви) були тим фактором, що збуджував думку про свободу людини, її право на свободу релігійної совісті. Вони боролися проти примусу в релігії, проти клерикалізму. Цьому значною мірою сприяло й те, що XII століття було періодом оновлення багатьох сфер життя феодального суспільства. Це була епоха «народження світського духу» [Герольд 1991: 64], процесу секуляризації освіти, культури.

Інтелектуальна активність на тлі містично-реформаційних і пророцько-есхатологічних ідей посилювала прагнення до оновлення духовності та вільного пошуку істини. Саме до такого пошуку за допомогою розуму ще в XI столітті закликав Іоанн Скотт Ериугена (810 – 877) [Див.: Morgan 1989: 1349–140]. Ці ж ідеї в подальшому розвивав відомий представник ранньої схоластики

Ансельм Кентерберійський (1033–1109), який розглядав свободу як здатність людини реалізувати благо, неухильно дотримуючись істини. Людина, на його думку, вільна лише у своїй любові до справедливості, а так – відповідальна істота [Див.: Реале 1994: 101–102].

Важливими в контексті нашого дослідження були ідеї французького богослов-вільнодумця П'єра Абеляра (1079–1142), що розвинув принцип інтенціоналізму. Моральну і світоглядну сутність людини, за Абеляром, визначають «її духовні спрямування та наміри». Останній він розглядав як «найцінніше» у ставленні людини до Бога. Він обстоював право на вільне тлумачення священних текстів, акцентуючи увагу на тому, що «вірувати слід лише у таку істину, яка стала збагненою для розуму» [Див.: Абеляр 1959: 94, 95].

Чіткий акцент на необхідності свободи віросповідання в її індивідуальному вимірі, а також на неприйнятності релігійної винятковості знаходимо в працях Йоахіма Флорського (1132 – 1202) та єпископа Паризького Петра Ломбардського (поч. XII ст.). Останній з них твердив у своїх «Сентенціях», що «свобода нашої душі належить як розуму, так і волі. Остання вільна, – додає він, – тому що може вибирати між одним й іншим. Розум теж вільний: він судить, постає у ролі арбітра в процесі вибору. «Саме це, – на його думку, – і є вільним вибором, оскільки немає примусу щодо розуму й волі, які бачать і оцінюють самостійно» [Див.: Реале 1994: 116].

У XIII столітті зростає роль раціоналістичних і антицерковних ідей, філософських і теологічних концепцій, детермінованих приростом наукових знань та розвитком філософських вчень, що у сукупності

також приводило до актуалізації ідей про свободу совісті, певною мірою чужих для християнства (арабська, єврейська філософія: Авіценна (980-1037), Аверроес (1126-1198), Ісак Іудей (865-955), Мойсей Маймонід (1115-1204) та інші). Вільнодумчі ідеї цих мислителів мали значний вплив на процес секуляризації філософської думки Середньовіччя. Все більшого поширення в цей період набуває аристотелізм, а головний філософ Римсько-католицької церкви («ангельський доктор») Тома Аквінський (1225-1274) християнізував Аристотеля. Він прагнув «гармонізувати» синтез віри і розуму, церкви і держави, підтримавши дуалістичний принцип папи Геласія. Філософсько-теологічна думка цього часу акцентує увагу на людській особистості, на понятті «природне право» (лат. *ius naturale*), яке в суб'єктивному сенсі есплікувалось як здатність, притаманна кожному індивіду, як його атрибутивна характеристика. Окремі юристи Середніх віків вважали свободу природнім правом. Ідею природного права, зокрема й права на свободу, в т.ч. й свободу віросповідання, певною мірою розвивав англійський філософ В. Оккам (1285-1349), який обґрунтував можливість свободи від тиранічного, авторитарного правління, у т.ч. і в церкві, наголошуючи, що навіть папа не має права порушувати «права і свободи, даровані Богом і природою вірним» [Tierney 1996: 40].

В означений період найбільш чіткої форми і обґрунтування ідея прав людини (зокрема, і права на свободу совісті та релігії – авт.) набула у вченні італійського мислителя Марсілія Падуанського (1280 – 1343), який у своїй праці «*Defensor Pacis*» («Захисник миру») активно захищає принцип повної свободи (непримушуваності) релігійних переконань, тобто принцип

свободи релігійної совісті та свободи віросповідання. Уже в ту епоху філософ твердив, що «права громадян не залежать від їхнього віросповідання», що ніхто не повинен «піддаватись покаранням за свої релігійні погляди». «Святе Писання, - наголошував він, - не вчить, що будь-кого слід примушувати світськими чи духовними покараннями до дотримання заповідей Божих... Бог не бажає силуваного сповідання» [Цит. за: Маассен 1882: 146].

Вільнодумець Середньовіччя Роджер Бекон (1214–1292) вважав, що альтернативою церковній владі має стати сильна державна влада. Саме останню він розглядав як необхідну умову для забезпечення індивідуальної свободи віросповідання [Див.: Кудрявцев 1997: 35].

Не відкидав принципу віротерпимості, відзначаючи, що останній стосується в першу чергу іудеїв і невірних, також і Фома Аквінський. Він виступав проти присилуваного навернення в християнство. Стосовно християн він наголошував, що їхня совість не може дозволяти протидіяти Божому закону, який є вищим авторитетом і має беззастережно дотримуватися повелінь останнього [Див.: Tierney 1996: 63].

Зауважимо, що в Середні віки поняттями «свобода совісті», «свобода думки» не послуговувалися. Та й сама ідея свободи совісті не сприймалася ані католицькою, ані православними церквами, які утримували безумовний авторитет у справах віри та знання.

У Середні віки культурно-соціальне середовище, яким цілковито опікувалася церква, панувало над особистістю. Духовне життя в добу Середньовіччя було обмежене церковними рамками і, власне, останніми стримувалися певні новації, особисті прагнення, вияви думки, які були

спрямовані на звільнення життя від тотальної церковної опіки, від обмежень, що накладалися церковним авторитетом на розвиток людської особистості.

Боротьба за духовну свободу та свободу релігійної совісті була однією з важливих складових жорсткого протистояння, зокрема католицької церкви та опозиційних церкові щодо неї єретичних рухів. У XI – XIII століттях ця боротьба набула особливої масштабності й гостроти: саме єресі в ті часи «були пристановищем бунтівливої особистості свободи» [Див.: Маринович 2003: 187].

Другий (1139) і третій (1179) Латеранські, а також Веронський (1184 р.) собори проголосили єретичні рухи поза законом, а єретиків – ворогами держави. На четвертому Латеранському соборі Римсько-католицької церкви (1215) було заявлено: «Ми відлучаємо від Церкви, піддаємо анафемі будь-яку єресь, що постає проти святої, ортодоксальної і католицької віри» [Цит. за: Tierney 1996: 30-31]. Активну роль, називаючи себе «псами Господніми», у боротьбі з єретичними вченнями та вільнодумством відігравали в той час чернечі ордени, зокрема францисканців і домініканців.

В епоху зрілого Середньовіччя палітра єретичних рухів була надзвичайно широкою. Найбільше занепокоєння церкви викликали єретичні течії богоміль (X – XI ст.ст.), вальденсів (XII ст.), патеренів (XI – XIII ст.ст.), апостоликів (XII – XIII ст.ст.). Єрессю були охоплені тисячі міст. Вони зростали внаслідок переплетення в них соціально-політичних та релігійно-єретичних новацій.

Як серйозну загрозу собі розцінювала католицька церква активність, зокрема «альбігойської єресі» (катарів) - гностично-

маніхейського напрямку, ідейно спорідненого з богомілами. Вони розглядали релігію як форму особистої етики і прагнули досягти моральної чистоти у своєму земному житті.

Очевидно, що середньовічній людині було значно простіше духовно самореалізуватися, якщо вона вірила і сприймала те, що проголошував християнський соціум та вимагала церква. І навпаки - її буття знаходилося під постійною загрозою, якщо вона не поділяла загальноприйняті погляди, не вписувалася в простір догматичного «однорумства» або ж переходила в опозицію, зокрема до ортодоксальних установок і приписів церкви.

Висновки. Середньовіччя постає специфічною епохою, в якій попри всі негативні суспільно-політичні, релігійні процеси, гоніння на вільнодумців, відбувалося формування принципів свободи совісті і теоретичного обґрунтування елементів її майбутньої парадигми. Суттєвою є також експлікація власних категорій і понять, властивих даній епосі. В понятійному аспекті визначальним є те, що в цей період йшлося переважно про свободу релігійної совісті, про свободу церкви, про совість, свободу волі, а не про свободу совісті. Важливим було обґрунтування ідеї права автономного розуму, вчення про «природне світло», розрізнення понять «сакральне» і «світське». При цьому про свободу релігійної совісті можна говорити лише для віруючих-християн, які твердо стояли на догматичних позиціях і у висловлюваннях, і в культовій практиці. Всі інші – іновірці, «невірні», «схизматики», єретики – були поза законом. Останніх суспільство не сприймало. Вони розглядалися як вороги держави, церкви, як люди, що вибрали для себе зло, а не Бога.

Важливим і є процес формування, характер і специфіка відносин, які склалися між церквою і державою в означену добу, їх вплив на розвиток ідеї свободи релігії, свободи совісті. В дану епоху «державність» поставала за своєю суттю «державно організованою церквою». Папа володів найвищою церковною владою, супроти рішень якої ніхто не міг виступати. Але ця «свобода церкви», яка за своєю суттю є важливою складовою структури свободи релігії, в ті часи не корелювалась зі свободою релігійної совісті індивіда. Це була свобода церкви як інституції. Саме поняття «свободи церкви», його філософсько-теологічне обґрунтування було важливим кроком на шляху осмислення й конституювання свободи релігії. А це політичне значення «європейської свободи церкви» загалом є багатопланове [Див.: Козловски 1998 120]. Зауважимо, що дуалізм держави і церкви, їхнє протистояння, боротьба постали передумовою становлення ідеї індивідуальної свободи в її європейському вимірі.

Середньовіччя було епохою формування особистості, понятійного осмислення останньої. Відчутним, зокрема в XII – XIII століттях, було прагнення індивіда бути самим собою, для якого свобода, в т.ч. й свобода совісті, є як дещо «в собі-і-для-себе-істині». Разом з тим свобода, як і совість, розглядалися в контексті можливості вибирати добро і зло. «Все, що не по вірі – гріх» (Рим. 14:23) – ці слова апостола Павла біблійна Clossa Ordinarta (нормативний середньовічний коментар на текст), пояснювала у тому сенсі, що все, що «не по вірі» означає «все, що суперечить совісті» [Див.: Tierney 1996: 36].

Єретичні рухи, які зародилися в лоні християнської церкви і детерміновані контекстом та подіями Середньовіччя, поставали тим середовищем, де ідеї свободи совісті, зокрема свободи релігійної совісті, віротерпимості одержували «енергію» для свого розвитку і вияву як публічної вимоги перед владою.

Список літератури

- Blei, Karel (2002). *Freedom of Religion and Belief: Europe's Story*. Assen: Royal van Gorgum.
- Morgan, D. (1989). *The Philosophy of John Scottus Eriugena: A Study of Idealism in the Middle Ages*. Cambridge University Press.
- Tierney, B. (1996). Religious Rights: A Historical Perspective. In: *Religious Liberty in Western Thought*. Ed. by. N.B. Reynolds, W.C. Durham. Atlanta: Scholars Press.
- Абеляр, П. (1959). *История моих бедствий*. М.: Издательство АН СССР.
- Андреева, Л.А. (2001). Христианство и власть в России и на Западе: компаративный анализ. *Общественные науки и современность*. 2001. №4. 85-102.
- Бердяев, Н. А. (1994). *Философия свободного духа*. М.: Республика.
- Вениамин (Новик). Христианское понимание прав человека. *Религиоведение*. 2004. №4. 114-139.
- Гегель, Г. В. Ф. (1996). *Философия религии*: В 2-х т. М.: Мысль. Т.1.
- Гергей, Е. (1996). *История папства*. М.: Республика.
- Герольд, В. (1991). Философия и теология в Европейской культурно-образовательной среде XV века. В: *Новые идеи в философии*. Ежегодник. М.: Наука.
- Донини, А. (1979). *У истоков христианства (от зарождения до Юстиниана)* М.: Политиздат.
- Козловски, П. (1998). *Общество и государство. Неизбежный дуализм*. М.: Республика.

Кудрявцев, В. В. (1997). *Лекции по истории религии и свободомыслия*. Минск: НТООО «ТетраСистемс».

Маассен, Ф. (1882). *Девять глав о свободной церкви и о свободе совести*. Ярославль.

Маринович, М. (2003). *Українська ідея і християнство або коли гарцюють кольорові коні Апокаліпсису* К.: Дух і Літера.

Павленко, Ю. В. (2002). *История мировой цивилизации. Философский анализ*. Киев: Феникс.

Реале, Дж., Антисери, Д. (1994). *Западная философия от истоков до наших дней. Т.2: Средневековье*. СПб: ТОО ТК «Петрополис».

Родникова, Н. (1897). *Учение Блаженного Августина о взаимных отношениях между государством и церковью*. Казань: Типограф. Императорского у-та.

Саган, О.Н. (2004). *Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан*. Київ: Світ знань.

Яковенко, И.Г. (2005). Большая и малая традиции европейской культуры: к постановке проблемы. Статья I. *Общественные науки и современность*. № 4. 86-99.

Herold, W. (1991). Philosophy and theology in the European cultural and educational environment of the fifteenth century. In: *New Ideas in Philosophy*. Yearbook. M.: Science.

Kozlowski, P. (1998). *Society and the state. The inevitable dualism*. M.: Republic.

Kudriavtsev, V.V. (1997). *Lectures on the history of religion and free thought*. Minsk: TetraSystems LLC.

Maassen, F. (1882). *Nine chapters on the free church and freedom of conscience*. Yaroslavl.

Marynovych, M. (2003). *The Ukrainian Idea and Christianity or When the Colored Horses of the Apocalypse Ride*. Kyiv: Spirit and Letter.

Morgan, D. (1989). *The Philosophy of John Scottus Eriugena: A Study of Idealism in the Middle Ages*. Cambridge University Press.

Pavlenko, Yu. V. (2002). *History of world civilization. Philosophical analysis*. Kiev: Phoenix.

Real, J., Antiseri, D. (1994). *Western philosophy from its origins to the present day. Vol.2: The Middle Ages*. SPb: LLP TC "Petropolis".

Rodnikova, N. (1897). *The teachings of Blessed Augustine on the relationship between the state and the church*. Kazan: Typogr. Imperial University.

Sagan, O.N. (2004). *Universal Orthodoxy: essence, history, current state*. Kyiv: The world of knowledge.

Tierney, B. (1996). Religious Rights: A Historical Perspective. In: *Religious Liberty in Western Thought*. Ed. by. N.B. Reynolds, W.C. Durham. Atlanta: Scholars Press.

Yakovenko, I.G. (2005). Big and small traditions of European culture: to the problem statement. Article I. *Social sciences and modernity*. № 4. 86-99.

References

Abelard, P. (1959). *The story of my disasters*. M.: Publishing House of the USSR Academy of Sciences.

Andreieva, L. (2001). Christianity and power in Russia and the West: a comparative analysis. *Social sciences and modernity*. 2001. №4, 85-102.

Benjamin (Novik). Christian understanding of human rights. *Religious studies*. 2004. №4. 114-139.

Berdiaev, N.A. (1994). *Philosophy of the free spirit*. M.: Republic.

Blei, Karel (2002). *Freedom of Religion and Belief: Europe's Story*. Assen: Royal van Gorgum.

Donini, A. (1979). *At the origins of Christianity (from birth to Justinian)*. M.: Politizdat.

Gergey, E. (1996). *History of the papacy*. M.: Republic.

Hegel, G. W. F. (1996). *Philosophy of religion*: In 2 vols. M.: Thought. Vol.1.

УДК 2:27; 34:341; 32:322

Віктор Єленський

Між релігійною свободою і національною безпекою:

Документ ОБСЄ «Свобода релігії або переконань та безпека» в західному, російському та українському контекстах

Анотація. У статті розглядається Документ ОБСЄ «Свобода релігії або переконань та безпека. Керівництво з питань політики» (2019) з точки зору стану свободи совісті та переконань, а також політико-правових реалій, які склалися в країнах Заходу (США, Канада, держави-члени Європейського Союзу), в Російській Федерації та в Україні. Автор доводить, що спроби збалансувати питання релігійної свободи і національної безпеки в країнах Заходу після терористичних атак 9 вересня 2001 р. призвели до становлення нового режиму безпеки у США.

Деякі суттєві зміни, спрямовані на усунення загроз, які виходять від релігійних акторів, або тих, хто використовує релігійні символи й риторику на шкоду безпеці суспільств і громадян, були запроваджені в національні правові системи Великої Британії, Іспанії, Франції, Італії. Хоча надзвичайні заходи викликали критику з боку правозахисників та дослідників, багато політиків і оглядачів закликали уряди задіяти всі необхідні засоби, аби не дозволити терористам та релігійним екстремістам використати те, що ті вважали вразливістю західних демократій, а саме – їхню відкритість, ліберальне законодавство, демократичні процедури, чутливість до прав людини і людської гідності. Автор підкреслює, що попри певні прорахунки,

які супроводжували формування нової західної безпекової політики, в ній очевидні компоненти, цілком суголосні ключовим принципам, які містяться у документі ОБСЄ 2019 р.

Абсолютно протилежним, як доводиться у статті, є підхід до узгодження питань релігійної свободи і національної безпеки в Російській Федерації. Обмеження релігійної свободи, які мотивуються інтересами національної безпеки, є такими, які знищують основоположні міжнародні принципи у сфері свободи совісті й переконань і ставлять Росію в один ряд з найбільш брутальними порушниками релігійних свобод у світі.

Нарешті на прикладі України автор доводить, що майже три десятиліття досвіду формування моделі державно-церковних відносин, адекватної духу і літері міжнародного права в сфері свободи совісті та переконань, може виявитися продуктивним навіть у разі коли країна стикається з колосальними зовнішніми і внутрішніми викликами і що баланс між релігійною свободою і безпекою може бути досягнутим навіть за умов війни.

Ключові слова: Свобода релігії та переконань, національна безпека, ОБСЄ, Україна, Росія, західні демократії

Victor Yelenskyy

Between religious freedom and national security:

OSCE document «Freedom of Religion or Belief and Security» in Western, Russian and Ukrainian contexts

Abstract. The article deals with the OSCE Document «Freedom of Religion or Belief and Security. Policy Guidance» (2019) from the

perspective of the status of freedom of conscience and belief, as well as the political and legal realities that prevail in the Western countries (USA, Canada, EU member states), in Russian Federation, and in Ukraine. Author proves that attempts to balance issues of religious freedom and national security in Western countries after the 9/11 led to the establishment of a new security regime, primarily in the United States. Some essential changes designed for an effective response to current and future threats were introduced in the national legal systems by lawmakers in Germany, United Kingdom, Spain, France, and Italy. With all this going on, many policymakers and commentators called governments to use all necessary means to not allow terrorists and religious extremists to take advantage of what could be regarded as a vulnerability of Western democracies, namely their openness, liberal legislative regime, democratic procedures, sensitivity to human rights, and human dignity. The author emphasizes that, despite some shortcomings that followed the shaping of the new security's regime, it contains obvious components that are quite in the line with the 2019 OCSE Document's fundamentals.

The approach to the religious freedom and national security dichotomy in Russian Federation, as the author argues, is exactly the opposite. The restrictions of the religious freedom in this country motivated by the interests of national security, are so brutal that they destroy the main pillars of the international law in this realm and put Russia on a par with the most flagrant violators of religious freedoms all over the world.

Finally, inspired by the Ukrainian model, author is proving that almost thirty years long experience of forming a model of state-church

relations adequate to the spirit and letter of the internationally recognized principals in the field of the freedom of conscience and belief can be productive even if the country faces enormous external and internal challenges, and the balance between religious freedom and national security can be achieved even for a country at war.

Key words: Freedom of Religion and Belief, National Security, OCSE, Ukraine, Russia, Western democracies.

Постановка проблеми. Документ «Свобода релігії або переконань та безпека. Керівництво з питань політики» (далі – «Керівництво...») [Freedom of Religion 2019], є продовженням зусиль Бюро з питань демократії та прав людини ОБСЄ з утвердження принципів свободи совісті в регіоні ОБСЄ. Раніше були оприлюднені «Рекомендації щодо аналізу законодавства у сфері релігії або переконань» [Рекомендації 2015], ухвалені Венеційською комісією на 59-му пленарному засіданні 18-19 червня 2004 р. та схвалені Парламентською Асамблеєю ОБСЄ на щорічному засіданні в Единбурзі 5-9 липня 2004 р, а також «Керівні принципи стосовно правосуб'єктності релігійних громад і громад, які притримуються певних переконань» [Guidelines 2014], вперше оприлюднені Венеційською комісією 16 червня 2014 р. Взаємозв'язок між безпекою з одного боку та повною повагою до свободи думки, совісті, релігії і переконань [Organization for Security 2013], а також засудження нетерпимості та екстремістських дій на ґрунті релігії [Organization for Security 2015], міститься і в інших документах ОБСЄ.

Між тим, як вже відзначав у своєму коментарі до «Керівних принципів...» Сільвіо

Феррарі [Ferrari 2020: 104], ОБСЄ, яка є організацією з безпеки і співробітництва, виробила багаторівневий концепт безпеки і кожний з цих рівнів – військово-політичний, економічний та безпеки докільця, а також вимір прав людини є однаково важливими. А відтак – захист прав людини є так само необхідним для забезпечення сталої і всеохоплюючої безпеки, як і два перші виміри.

Саме тому «Керівні принципи...» фокусуються великою мірою не на обмежувальних стратегіях, які найчастіше згадуються, коли йдеться про безпеку, а на підходах, що зміцнюють довіру між представниками різних релігій, долають міжрелігійні стереотипи, сприяють встановленню та поглибленню діалогу. Це є достатньо сильною стороною документу, що розглядається. Зокрема, йдеться про: 1) заходи у сфері освіти, спрямовані на виховання поваги до різних релігій; 2) інформаційно-просвітницькі програми, які б сприяли усвідомленню цінності множинності релігій і переконань; 3) міжконфесійний і міжрелігійний діалог, який би протистояв нетерпимості та дискримінації за релігійною ознакою; 4) діалог між релігійними громадами і державами-учасницями ОБСЄ; 5) складові політики, яка б не тільки виховувала повагу до релігійного багатоманіття, але й використовувала це багатоманіття для суспільного блага; 6) конституційні та правові рамки, які б зміцнювали свободу релігії для всіх; 7) допустимі заходи з обмеження свободи совісті та переконань.

Однак, питання досягнення балансу між убезпеченням держав, суспільств і окремих осіб від загроз, які виникають на ґрунті релігії або, найчастіше, від організацій або окремих акторів, які діють під релігійними гаслами та, з іншого боку, забезпеченням

кожному свободи совісті або переконань наразі є чи не найбільш актуальною проблемою в сфері релігійної свободи.

Основний виклад. Можна сказати, що нинішнє «Керівництво...» є певною мірою запізнілим. Адже після подій 11 вересня 2001 р. на Заході вже постав новий безпековий режим, який мав на меті захист від загроз релігійного екстремізму та терористичних актів, які чинилися іменем релігії. Цей режим часом набирив достатньо жорстких форм і значних масштабів. До законодавств цілої низки країн були внесені зміни (Об'єднане Королівство, Німеччина, Франція, Італія, Іспанія), покликані секьюритизувати релігію. У США був ухвалений Акт «Про згуртування і зміцнення Америки шляхом забезпечення належними засобами, необхідними для припинення та перешкодження тероризму» (USA PATRIOT Act), який давав уряду і правоохоронним органам широкі повноваження із попередження можливих загроз, у т.ч. тих, які виходили від релігійних фанатиків і екстремістів. Після атак 11 вересня у 80 тисяч мусульман в США було відібрано відбитки пальців, 8 тис. пройшли через так звані «добровільні опитування», 5 тис. осіб було затримано. Власті також застосовували депортації, моніторинги релігійних організацій і місць релігійних зборів [Encyclopedia of Religion 2009: 527]. Своєю чергою, ФБР вперше в історії було сконцентровано не на розслідуванні, а на попередженні – попередженні можливих терактів, зокрема – з боку войовничих ісламістів [Barkun 2017: 268]. Громадська реакція на ці надзвичайні заходи була контроверсійною. Правозахисники, вчені в сфері соціальних і гуманітарних наук вказували на обмеження прав людини, демократичних свобод, включно зі

свободою релігії і зібрань. Лунала також критика і самої філософії війни з терором, її фундаментальних релігійних і моральних принципів – як-от у докладному звіті Робочої групи єпископату Англiканської церкви «Протидіючи тероризму: сила, насильство та демократія після 9/11». Але їхні опоненти закликали уряд застосувати весь необхідний інструментарій, щоби не дозволити ворогу використати те, що він вважає Ахіллесовою п'ятою Заходу – його відкритість, відданість верховенству права і демократичним процедурам, чутливість до прав людини і людської гідності.

Попри наявність прорахунків, які супроводжували формування нової західної безпекової політики, в ній очевидні компоненти, цілком суголосні ключовим принципам, які містяться у документі ОБСЄ 2019 р. Передовсім, уряди підкресливали, що не сповідують концепт колективної провини всіх визнаєвців тієї чи іншої релігії, від імені якої чиниться терор чи екстремістські дії, не вважають, що саме ця релігія *per se* несе у собі руйнівний потенціал та наголошували на повазі до догматів та обрядово-культової сфери релігії. (Прикметно, що після знищення Усами Бін Ладена речник Білого дому спеціально підкреслив, що поховання останків терориста було здійснено у суворій відповідності до приписів і практик ісламу) [Lucius 2013: 60]. Як зазначав фахівець з питань релігійної свободи та безпеки Вільям Інбоден, який працював у Раді Національної Безпеки США за президентства Дж.Буша-молодшого, ті, хто мав виробляти нову безпекову стратегію після 9 вересня 2001 р., усвідомлювали, що мають справу із загрозою, яка містить у собі «невідокремний релігійний елемент». Але при цьому було зрозуміло також, що говорити про цю війну,

війну проти терору, як про щось, спрямоване проти ісламу, означало б оголошення війни проти цілої релігії. Отже, в офіційних документах завжди наголошувалося, що війна проти терору – це війна ідей, а не релігій [Bosco 2014: 32].

По-друге, урядовці, представники спецслужб, дослідники, фахівці з безпеки, релігієзнавці наголошували, що посилення «силової складової», ужорсточення законодавства, поліцейського контролю, міграційної політики та інші надзвичайні заходи повинні бути лише підкріпленням і додатком до широкої роз'яснювальної роботи, інформаційно-просвітницьких кампаній та розгортання між- та внутрішньорелігійного діалогу. Відповідно, державні і недержавні актори фокусувалися на підтримці релігійної дипломатії, пошуку взаєморозуміння як між представниками різних релігій, так і між релігійними і суспільними інститутами.

Чи не найбільш делікатним у цій стратегії попередження загроз національній безпеці було питання про можливість і межі підтримки тих фракцій, груп, напрямків і рухів усередині релігійної спільноти, які протистоять терористичним і екстремістським тенденціям. У «Стратегії національної безпеки США» за 2006 рік проголошувалося, що «ми й надалі підтримуватимемо політичні реформи», які зроблять можливим інтерпретацію та сповідання своєї релігії мирними мусульманами...

Відповідальні ісламські лідери мають засудити ідеологію, що спотворює іслам, експлуатує його у деструктивних цілях та паплюжить цю благородну релігію» [The National Security 2006: 11]. Разом із тим, Робоча група з питань релігії і зовнішньої політики США рекомендувала урядовим

структурам відмовитися від спроб застосування безпосередніх дій, які б мали на меті зміни в релігійних середовищах [Appleby 2010: 8].

Водночас, у регіоні ОБСЄ, передовсім на пострадянському просторі продовжували визрівати проблеми, які поставили питання балансу між безпекою і релігійною свободою з надзвичайною гостротою. Йдеться про схильність урядів деяких країн регіону ОБСЄ ігнорувати не просто окремі норми і положення міжнародно визнаних принципів у сфері свободи совісті, а самі ці принципи. Зокрема, члени Панелі експертів БДПЛ ОБСЄ зі свободи релігій і переконань, а також свободи зібрань відзначали, що на відміну від демократичних країн Європи держави регіону Центральної Азії виходять з позиції забезпечення прав на об'єднання, мирні збори, на вираз релігії чи переконань, встановлюючи певні обмеження, і ці обмеження встановлюються довільно і стають підставою надання державою привілеїв. Вказувалося і на те, що міжнародні документи, які, згідно з конституціями країн регіону, є частинами національних законодавств, не застосовуються і лишаються деклараціями [Свобода релігії 2015: 8-9].

Ще більш серйозною проблемою є ситуація з релігійною свободою в Російській Федерації. Росія є єдиною країною, де ця ситуація від початку її моніторингу з боку Комісії США з міжнародної релігійної свободи (USCIRF) стрімко погіршується і єдиною країною, яка поширює свої репресивні практики на території, окуповані її військами [US Commission 2018: 72]. Деякі з цих практик – як наприклад, дуже серйозні обмеження на місіонерську діяльність всім релігійним організаціям, крім РПЦ – повторюють радянські підходи до придушення свободи совісті та переконань. Але деякі –

такі, як повна (по суті справи) заборона свідків Єгови та немислимі гоніння на них – перевищують ті, що існували за часів СРСР. Достатньо зазначити, що в середині 2020 р. в Росії десять свідків Єгови відбували покарання в колоніях, 25 знаходилися у слідчих ізоляторах, 24 – під домашнім арештом, 353 отримали звинувачення, в оселях і молитовних будинках свідків Єгови було здійснено 970 обшуків [Узники 2020]. Репресії поширено і на окуповані території – зокрема виключно за розповсюдження релігійних переконань до 6 років позбавлення волі було засуджено жителя Криму Артема Герасимова [Шість лет тюрми 2020]. Поширеними явищами стали вторгнення поліції та Росгвардії у молитовні будинки і зрив ними богослужінь; штрафи за «незаконну місіонерську діяльність» і покарання місіонерів; депортації релігійних діячів, які не є громадянами РФ за межі країни; тиск на протестантські навчальні заклади та анулювання виданих ним ліцензій; закриття і навіть знесення під надуманими приводами молитовних будівель протестантів. Що ж до будинків і майна свідків Єгови, то воно конфіскується і виставляється на торги [Сибирева 2019].

Немає необхідності здійснювати спеціальне дослідження для того, щоби з'ясувати: ці репресії та обмеження мають дуже мало спільного з проблемами безпеки так, як їх розуміє міжнародне право і численні міжнародні акти, до яких приєдналася Росія. Вони проголошують, що (а) будь-які обмеження громадянських свобод мають бути передбачено законом; (б) обмеження має на меті охорону громадської безпеки, громадського порядку, здоров'я і моралі, або основних прав і свобод інших осіб; (в) обмеження необхідно для досягнення однієї з цих цілей і є пропорційним цій меті; (г) обмеження не

накладається в дискримінаційних цілях і не застосовується дискримінаційним чином. Почнемо з того, що у російському ж випадку закони, які встановлюють обмеження і мають, за задумом їх авторів, антитерористичне спрямування (т.зв. пакет Ярової-Озерова), вже є антидемократичним, спрямованим на руйнування громадянського суспільства, релігійної свободи і прав людини [Putin War 2016]. До того ж вони витлумачуються дуже довільно і є дискримінаційними, бо спрямовані проти релігійних меншин [Мухаметшина 2018].

Зрештою, обмеження не мають на меті охорону громадської безпеки і, тим більше, прав і свобод громадян, а спрямовані винятково на охорону режиму і придушення громадянської та релігійної активності, яка безпосередньо не спрямовується і не контролюється державою.

Проблема балансу між необхідністю забезпечення національної безпеки – з одного боку і громадянських свобод, у тому числі свободи совісті та переконань в дихотомії Захід - Російська Федерація, увиразнюється такою неспростовною реальністю. США, Канада та країни Європейського Союзу не вбачають для себе загроз з боку жодної з держав, яка послідовно відстоює свободу совісті та переконань. Росія вбачає для себе загрозу саме з боку цих країн і водночас найбільш щільно співпрацює у сфері безпеки (принаймні, в рамках Шанхайської організації співробітництва) з тими країнами, які щонайменше не демонструють поваги до релігійної свободи, або ж брутально її придушують.

Для України питання винайдення балансу між безпекою і релігійною свободою перетворилося з серйозного на життєво важливе з початком російської агресії проти

України в 2014 р. Релігія стала серйозним чинником антиукраїнської політичної і воєнної мобілізації, а структури Московського патріархату на території України – однією з найбільш організованих і легально існуючих тут сил, що демотивували спротив агресії, поширювали кремлівські наративи і розповсюджували капітулянтські настрої. Відмова священноначалля УПЦ МП від засудження російського вторгнення та, по суті справи, від підтримки Збройних Сил України на тлі відверто угодовської політики щодо країни-агресора і окупаційних адміністрацій, викликали хвилю обурення в Україні. Група депутатів Верховної Ради 8-го скликання ініціювали законопроект, який передбачав особливий статус релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в державі, яка визнана Верховною Радою України державою-агресором [Проект Закону 2016].

Але зрештою ані український законодавець, ані органи виконавчої влади не пішли шляхом скорочення обсягів релігійної свободи навіть за умов війни, радикального обмеження цієї свободи країною-агресором і достатньо цілеспрямованого використання нею релігійного чинника в ході війни. Понад це, саме під час найбільш гострої фази військових дій були здійснені принципові кроки, спрямовані на розширення релігійних свобод, покращення умов для реалізації релігійними організаціями своєї сутнісної місії. Це стосується запровадження військового і в'язничного капеланства, права заснування релігійними організаціями загальноосвітніх навчальних закладів, нової моделі співпраці держави і релігійних організацій в освітній сфері, визнання дипломів духовних вишів та захищених в них дисертацій, повернення

богослов'я в світський Університет. Звернімо увагу і на достатньо рішуче підтвердження воюючою державою права своїх громадян на альтернативну (невійськову) службу, в тому числі – під час мобілізації.

Нарешті, винятково важливим для утвердження свободи совісті в країні стало визнання автокефального статусу Православної церкви України першим у Православній Повноті Вселенським престолом, а згодом, упродовж року, також і Еладською, Олександрійською та Кіпрською православними церквами. Хоча українські й світові медіа передовсім вказували на історичну, політичну та геостратегічну складові цієї події й підкреслювали її величезний емансипаційний вимір в українсько-російському протистоянні, визнання автокефалії означало для великої кількості православних України звільнення їхньої совісті від тягара звинувачень у «безблагодатності» й «неканонічності», «розкольничстві» та інших стигматів.

При цьому держава не вдавалася до очікуваних від неї репресій стосовно структур Московського патріархату в Україні. Спроби творення образу «гнаної Церкви» і безкінечні повторення керівництвом Московського патріархату нарративу про «безпрецедентні гоніння» [РПЦ опасається 2019] не витримали зустрічі з реальністю, в якій ця релігійна організація користувалася всіма можливими привілеями [УПЦ МП отримала 2016].

Хоча кремлівська пропагандистська машина надзвичайно активно підготувала вірних УПЦ МП до загострення конфлікту із владою, призвичаювала своїх реципієнтів до «рік крові» [Цифры 2018], «релігійної війни» [Подгорный 2018], «варфоломійської ночі» [Кармазин 2018], подібні сценарії реалізувати не вдалося.

Навіть попри те, що російські спецслужби намагалися зорганізувати серію провокацій проти підрозділів Московського патріархату і звинуватити в цьому українських «радикалів» [СБУ 2019].

До заходів, які мають надзвичайний характер і підлягає розгляду в контексті, запропонованому документом ОБСЄ «Керівні принципи...», став Закон «Про внесення змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» [Проект Закону, 2018]. Закон цей зрештою спрямований на те, щоби релігійна організація, яка є частиною релігійної організації, що є панівною в країні, що здійснила агресію проти України, контролюється центром, що знаходиться в цій країні, транслює його посилюючі дії в запропонованих ним ідейно-політичних рамках, відобразила цю реальність в своїй назві. Цей Закон має очевидне сек'юритизуюче значення, але наврядчи є дискримінаційним.

Закон не обмежує релігійну організацію в жодному з її прав, якими законодавець наділяє всі інші релігійні організації (крім військового капеланства, що, очевидно, не треба пояснювати), і жодним чином не обмежує релігійні свободи її членів. Так, це є втручанням у внутрішні справи релігійної організації. Але 1) мінімальним втручанням, яке 2) встановлено Законом і 3) не тягне за собою будь-яких додаткових обмежень діяльності та правоздатності цієї релігійної організації (на відміну від, наприклад,

Закону Болгарії 2003 р., де заборона мати однакову назву «Болгарська православна церква» супроводжувалася для однієї з релігійних організацій, що втратила право на таку назву, втратою майна) [Case of Holy Synod 2009]. До того ж вимога Закону не є образливою для релігійної організації, яка ніколи не заперечувала щодо застосування до себе назви «Російська церква» офіційними особами Російської Федерації [Ответ России 2018]. (Навіть народні депутати України, які оскаржили Закон у Конституційному Суді, визнають, що УПЦ МП є частиною Російської православної церкви) [Вадим Новинский 2018].

Застосування подібного тесту на відповідність правових норм і практик міжнародним стандартам в сфері свободи совісті та переконань, а також рекомендаціям ОБСЄ в цій галузі свідчить, що такі рекомендації є достатньо ефективними в разі, якщо держави дійсно спрямовуються на дотримання відповідних стандартів [Corona].

Інші суттєві обмеження релігійної свободи з міркувань суспільної безпеки пов'язані з боротьбою проти поширення коронавірусної пандемії, яка вразила світ у 2020 р. До обмежень і заборон під цим оглядом вдалися практично всі країни, хоча рівень суворості обмежень суттєво різнився. При цьому низка європейських урядів при визначенні обсягу обмежень, які висувалися до проведення богослужінь і релігійних церемоній, підкресливали, що релігійні потреби належать до «базових людських потреб».

Переважаюча більшість релігійних спільнот з розумінням поставилися до обмежень релігійної активності, викликаних міркуваннями громадської безпеки. Звернення

релігійних діячів до світових лідерів є дуже емблематичним під цим оглядом. Вони нерозривно пов'язують боротьбу з пандемією із боротьбою проти корупції, відновленням довіри, включно, очевидно, із довірою до безпекових заходів урядів, підзвітності у витратах публічних коштів, виділених на антипандемічні програми, принципове покращення урядування як такого. Релігійні діячі звернулися до світових лідерів з програмою своєї участі у подоланні пандемії, де ключовим є підзвітність, подолання корупції, прозорість, справедливість (наприклад, при розподілі вакцин), консолідація зусиль (у тому числі і релігійного середовища).

В Україні обмеження релігійних богослужінь і масових заходів з міркувань безпеки під час пандемії є назагал подібними до переважної більшості європейських країн. Ці заходи неодноразово обговорювалися релігійними лідерами з керівниками країни [Президент; Шмигаль] і, за винятком окремих непорозумінь [Заява] та спалахів «релігійно-фундаменталістського ковід-дисидентства» [Деркач], були сприйняті у суспільстві. Принаймні, серед опитаних у жовтні 2020 р. українців тільки 6,7% з тих, хто зазвичай відвідує храми, відвідував їх навесні під час жорсткого карантину. 45% опитаних вважають, що «...храми і молитовні будинки під час коронавірусної пандемії мають функціонувати тільки з обмеженнями і суворим дотриманням всіх санітарних правил» [Дослідження].

Висновки. Приклад України доводить, що майже трьохдесятилітній досвід формування моделі державно-церковних відносин, адекватної духу і літері міжнародного права в сфері свободи совісті та переконань,

може виявитися продуктивним навіть у разі, коли країна стикається з колосальними зовнішніми і внутрішніми викликами і що баланс між релігійною свободою і безпекою може бути досягнутим навіть за умов війни.

Список літератури

- Appleby, Scott R., Cizik, R., Wright, Th. (2010). *Engaging Religious Communities Abroad: A New Imperative for U.S. Foreign Policy*. Recommendation of the Chicago Council on Global Affairs' Task Force on Religion and the Making of U.S. Foreign Policy. Chicago Council on Global Affairs. 99 p.
- Barkun, Michael (2017). The FBI and American Muslims after September 11. In: *The FBI and Religion. Faith and National Security before and after 9/11*. Sylvester A. Johnson and Steven Weitzman, eds. Oakland, California: University of California Press. P.262-280.
- Bosco, Robert M. (2014). *Securing the Sacred: Religion, National Security, and the Western State*. Ann Arbor: Michigan University Press. 160 p.
- Case of Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and others v. Bulgaria* (2009) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-90788%22%5D%7D>
- Corona: Kirchen und Religionen verschärfen Maßnahmen*. URL: https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20201101_OTS0049/corona-kirchen-und-religionen-verschaerfen-massnahmen?fbclid=IwAR1epEAdBTHrjY05enr8vim_7KtAJim_uY8JRKfs7-L-yN045T0GerGQjNQ
- Encyclopedia of Religion and Law in America* (2009). [edited by] Christopher Thomas Anglim. [2nd ed.] Grey House Publishing. 825 p.
- Guidelines on the Legal Personality of Religious or Belief Communities* (2014). Warsaw: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). 48 p.
- Ferrari, Silvio (2020). Are freedom of religion or belief and security reconcilable? *Релігійна свобода*. Число 24. 100-106.
- Freedom of Religion or Belief and Security. Policy Guidance* (2019). Warsaw: OSCE/ODIHR. 72 p.
- Lucius, Casey. (2013) Religion and the National Security Strategy. *Journal of Church and State*. Vol. 55. No. 1. 50-70.
- Organization for Security and Co-operation in Europe Ministerial Council* (2013). MC.DEC/3/13. Kyiv, 6 December. 2 p.
- Organization for Security and Co-operation in Europe Ministerial Council* (2015). MC.DOC/4/15.Belgrade, 4 December. 7 p.
- Putin's War on Prayer. A Russian law restricts evangelizing outside registered churches [editorial] (2016). *Wall Street Journal*. July 13.
- To the G20 Leaders. Call for Action*. Recommendation for Policy Action from the G20 Interfaith Forum in Saudi Arabia. G20 Interfaith Forum, 13-17 October 2020. 103-108.
- The National Security Strategy of the United States of America*. (2006). March. Washington, DC. 49 p.
- U.S. Commission on International Religious Freedom 2018 Annual Report* (2018). Washington DC, April. 220 p.
- Вадим Новинский: «Я сам лично встану защищать Лавру». URL: https://lb.ua/news/2018/07/25/403639_vadim_novinskiy_ya_lichno_vstanu.html
- Деркач, Тетяна. *Страсний Великдень-2020: підсумки та висновки*. URL: https://risu.ua/strasniy-velikden-2020-pidsumki-ta-visnovki_n104097
- Дослідження, здійснене соціологічною службою Центру Разумкова з 1 по 8 жовтня 2020 року в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей*. Опитано 2020 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.
- Заява ВРЦіРО у зв'язку зі звинуваченнями МОЗ у поширенні COVID-19 у західних областях України*. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/statements/uccro-statement-on-covid-19-and-governmental-delations>
- Кармазин, Игорь. (2018). Варфоломеевская ночь. Украина на грани религиозной войны. Как Константинопольский патриарх провоцирует кровопролитие в Киеве. *Известия*. 11 сентября. URL: <https://iz.ru/787533/igor-karmazin/varfolomeevskaia-noch-ukraina-na-grani-religioznoi-voiny>

Кремль назвал недопустимым нарушение интересов РПЦ на Украине. URL:

<https://www.rbc.ru/rbcfreenews/591d9f549a79476b1c88ae14?from=newsfeed>

Мухаметшина, Елена. (2018). Давление на религиозные меньшинства по закону Яровой нарастает. *Ведомости*. 28 марта. URL:

<https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2017/03/29/683153-davlenie-religioznie-menshinstva>

Ответ России: автокефалия Украины дошла до Совбеза. Путин обсудил с Советом безопасности положение РПЦ на Украине. URL:

https://www.gazeta.ru/politics/2018/10/12_a_12019651.shtml

Подгорный, Николай (2018). Сели на раскол. Почему инициатива Порошенко может привести к кровавой религиозной войне на Украине. *Известия*. 20 апреля. URL:

<https://iz.ru/734220/nikolai-podgornyi/seli-na-raskol>

Проект Закона про внесення змін до Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України (2018). URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60346

Президент закликав релігійних лідерів України допомогти забезпечити громадян від поширення COVID-19. URL:

<http://www.president.gov.ua/news/prezident-zaklikav-religijnih-lideriv-ukraini-dopomogti-ubez-64709>

Проект Закону про особливий статус релігійних організацій, керівні центри яких знаходяться в державі, яка визнана Верховною Радою України державою-агресором (2016). URL:

https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58849

Против людей, а не против террористов. Почему новые законопроекты Яровой и Озерова – это очень плохо. URL:

<https://meduza.io/feature/2016/05/13/protiv-lyudey-a-ne-protiv-terroristov>

Рекомендації щодо аналізу законодавства у сфері релігії або переконань (2015). Варшава: Бюро з

демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ). 70 с.

Російські спецслужби платять за провокації проти храмів УПЦ (МП) – СБУ. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/news-provokatsii-proty-upts-mp-sbu/29761076.html>

РПЦ опасается за судьбу монахов канонической Украинской православной церкви (2019). URL:

<https://tass.ru/obschestvo/5995122>

Свобода религии и убеждений в Центральной Азии: тенденции и вызовы. (2015). Бишкек: ОФ «Открытая позиция», 2015. 48 с.

Сибирева, Ольга (2019). Проблемы реализации свободы совести в России в 2019 году. URL:

https://www.sova-center.ru/religion/publications/2020/03/d42165/#_Тoc509950629

Узники совести (2020). URL: <https://jw-russia.org/prisoners.html>

УПЦ МП отримала в Україні стільки землі, що можна розмістити п'ять Ватиканів (2016). URL: <https://informer.press/upts-mp-otrymala-v-ukraini-stil-ky-zemli-shcho-mozhna-rozmistyty-p-iat-vatykaniv/>

Цифры и сценарий: Религиозная война на Украине станет следствием автокефалии (2018). URL: https://tsargrad.tv/articles/cifry-i-scenarij-religioznaja-vojna-na-ukraine-stanet-sledstviem-avtokefalii_158238

Шесть лет тюрьмы вместо штрафа. Верховный суд Крыма в апелляции не только не смягчил, но ужесточил приговор Свидетелю Иеговы (2020). URL: <https://jw-russia.org/news/2020/06/5.html>

Шмигаль закликав ВРЦіРО не допустити спалах COVID-19 у період зимових свят. URL: https://risu.ua/prokuratatura-bilorusi-vinesla-poperedzhennya-svyashchennikam-yaki-kritikuvali-vladu_n113644

References

Against people, not against terrorists. Why the new bills of Yarovaya and Ozerov are really very bad. URL: <https://meduza.io/feature/2016/05/13/protiv-lyudey-a-ne-protiv-terroristov>

Appleby, Scott R., Cizik R., Wright, Th. (2010) *Engaging Religious Communities Abroad: A New Imperative for U.S. Foreign Policy*. Recommendation of the Chicago Council on Global Affairs' Task Force on Religion and the Making of U.S. Foreign Policy. Chicago Council on Global Affairs. 99 p.

Barkun, Michael (2017). The FBI and American Muslims after September 11. In: *The FBI and Religion. Faith and National Security before and after 9/11*. Sylvester A. Johnson and Steven Weitzman, eds. Oakland, California: University of California Press. 262-280.

Bill regarding the name of religious organizations that are part of a religious organization whose governing center is in the state which, according to the Law of Ukraine, is recognized as carrying out military aggression against Ukraine and/or temporarily occupied part of the territory of Ukraine. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60346

Bill regarding the special status of a religious organizations whose governing center is in the state which is recognizing by the Verkhovna Rada as the aggressor country (2016). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58849

Bosco, Robert M. (2014). *Securing the Sacred: Religion, National Security, and the Western State*. Ann Arbor: Michigan University Press. 160 p.

Case of Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokentiy) and others v. Bulgaria (2009). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-90788%22%5D%7D>

Corona: Kirchen und Religionen verschärfen Maßnahmen. URL: https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20201101_OTS0049/corona-kirchen-und-religionen-verschaerfen-massnahmen?fbclid=IwAR1epEAdBTHrjY05enr8vism_7KtAJim_uY8JRKfs7-L-yN045T0GerGQjNQ

Derkatch, Tetyana. *Holy Week Easter-2020: summaries and conclusions*. URL: https://risu.ua/strasniy-velikden-2020-pidsumki-ta-visnovki_n104097

Encyclopedia of Religion and Law in America (2009). [edited by] Christopher Thomas Anglim. – [2nd ed.] Grey House Publishing. 825 p.

Ferrari, Silvio (2020). Are freedom of religion or belief and security reconcilable? *Religious Freedom*. Vol. 24. 100-106.

Figures and scenario: The religious war in Ukraine will be a consequence of autocephaly (2018). URL: https://tsargrad.tv/articles/cifry-i-scenarij-religioznaja-vojna-na-ukraine-stanet-sledstviem-avtokefalii_158238

Freedom of Religion and Belief in Central Asia: Tendencies and Challenges. (2015). Bishkek: OF «Open Position». 48 p.

Freedom of Religion or Belief and Security. Policy Guidance (2019). Warsaw: OSCE/ODIHR. 72 p.

Guidelines on the Legal Personality of Religious or Belief Communities (2014). Warsaw: OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR). 48 p.

Karmazyn, Igor (2018). St Bartholomew's Day Massacre. Ukraine on the edge of religious war. How does the Patriarch of Constantinople provoke bloodshed in Kiev... *Izvestia*. September, 11. URL: <https://iz.ru/787533/igor-karmazin/varfolomeevskaia-noch-ukraina-na-grani-religioznoi-voiny>

Lucius, Casey (2013). Religion and the National Security Strategy. *Journal of Church and State*. Vol. 55. No. 1. 50-70.

Muhametshina, Elena (2018). The pressure over religious minorities under the Yarovaya's law is increasing. *Vedomosti*. March, 28. URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2017/03/29/683153-davlenie-religioznie-menshinstva>

Organization for Security and Co-operation in Europe Ministerial Council (2013). MC.DEC/3/13. Kyiv, 6 December. 2 p.

Organization for Security and Co-operation in Europe Ministerial Council (2015) MC.DOC/4/15. Belgrade, 4 December. 7 p.

Podgornyi, Nicolay (2018). Sit on the split. Why Poroshenko's initiative can lead to bloody religious war in Ukraine. *Izvestia*. April, 20. URL: <https://iz.ru/734220/nikolai-podgornyi/seli-na-raskol>

Prisoners of Conscience (2020). URL: <https://jw-russia.org/prisoners.html>

President urged religious leaders of Ukraine to help in protection of citizens from the spread of COVID-19. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-zaklikav-religijnih-lideriv-ukraini-dopomogti-ubez-64709>

Putin's War on Prayer. A Russian law restricts evangelizing outside registered churches [editorial] (2016). *Wall Street Journal*. July 13.

Recommendation on Analyses of Legislation in the sphere of Religion or Beliefs (2015). Warsaw: ODIHR, 70 p.

Russian Security Services pay for the provocations against the UOC MP's churches – SSU. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-provokatsii-proty-upts-mp-sbu/29761076.html>

Sibireva, Olga (2019). *Problems of realizing freedom of conscience in Russia in 2019*. URL: https://www.sova-center.ru/religion/publications/2020/03/d42165/#_Toc509950629

Statement of the AUCCaRO in connection with the accusations from the Ministry of Health in the spreading of COVID-19 in western regions of Ukraine. URL: <https://vrciro.org.ua/ua/statements/uccro-statement-on-covid-19-and-governmental-delations>

Shmihal calls AUCCaRO to prevent the outbreak of the COVID-19. URL https://risu.ua/prokuratura-bilorusi-vinesla-poperedzhennya-svyashchennikam-yaki-kritikuvali-vladu_n113644

Six years in prison instead of a fine. The Crimean Supreme Court on appeal not only did not commute but toughened the sentence on the Jehovah's Witness (2020). URL: <https://jw-russia.org/news/2020/06/5.html>

Survey conducted by Razumkov Center from October 1, 2020 to October 8, 2020. 2020 respondents in all regions of Ukraine (except Crimea and occupied territories of Donetsk and Luhansk oblast' in age 18+ were questioned.

The answer of Russia: Ukrainian Autocephaly has reached the Security Council. Putin discussed with the Security Council the situation of the ROC in Ukraine. URL: https://www.gazeta.ru/politics/2018/10/12_a_12019651.shtml

To the G20 Leaders. Call for Action. In: *Recommendation for Policy Action from the G20 Interfaith Forum in Saudi Arabia*. G20 Interfaith Forum, 13-17 October 2020. 103-108.

The Kremlin has declared unacceptable violation of the interests of the ROC in Ukraine. URL: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/591d9f549a79476b1c88ae14?from=newsfeed>

The National Security Strategy of the United States of America (2006). March. Washington, DC. 49 p.

The ROC Fears for the Fate of the Canonical Church's Monks. (2019). URL: <https://tass.ru/obschestvo/5995122>

The UOC MP received so much land in Ukraine that it can accommodate five Vatican's (2016). URL: <https://informer.press/upts-mp-otrymala-v-ukraini-stil-ky-zemli-shcho-mozhna-rozmistyty-p-iat-vatykaniv/>

U.S. Commission on International Religious Freedom 2018 Annual Report (2018). Washington DC, April. 220 p.

Vadym Novynskyi: "I will personally stand up to defend the Lavra". URL: https://lb.ua/news/2018/07/25/403639_vadim_novynskiy_ya_lichno_vstanu.html

УДК 477-2:21:27:271

Володимир Таран
Василь Попович

*Православна церква та державна
ідеологія в сучасних українських
реаліях*

Анотація. У статті розглядаються взаємовідносини між державою та церквою, принципи формування і реалізації основ внутрішньої і зовнішньої політики держави. Досліджується вплив Московського патріархату на політичні, соціальні та релігійні процеси в Україні зокрема, після підписання Томосу про автокефалію Православної церкви України. Обґрунтовано, що у ідеологічній системі сучасної РФ російське православ'я реалізує фундаментальні ідеї нової доктрини: ідея Третього Риму; ідея «Святої Русі»; ідея спадкоємності та правонаступництва Київської Русі. З 2019 року наступив новий етап у розвитку українського православ'я, створений додатковий потужний засіб укріплення державницьких позицій, зокрема і державної ідеології України. Зазначено, що Томос про автокефалію Православної церкви України відкрив нові можливості для осучаснення православ'я в Україні через внесення коректив у релігійну картину світу, переосмислення проблеми співвідношення віри і знання, науки і релігії, у тому числі через включення наукового потенціалу і термінології до богословської аргументації; формування іншого підходу щодо проблеми ціннісних орієнтацій особи з урахуванням сучасних тенденцій.

Ключові слова: держава, релігія, ідеологія, Томос, Православна Церква України, гібридна війна.

Volodymyr Taran
Vasyl Popovych

*Orthodox religion and state ideology
in modern Ukrainian realities*

Abstract. The article examines the relationship between the state and religion, the formation and implementation principles of the state's domestic and foreign policy foundations. The Moscow Patriarchate influence on political, social and religious processes in Ukraine, in particular, after the signing of the Tomos, is investigated. It is substantiated that in the ideological system of the modern Russian Federation, Russian Orthodoxy fulfills the fundamental ideas of the new doctrine: the idea of the Third Rome; the idea of «Holy Russia»; the idea of continuity and succession of Kievan Rus. Since 2019, a new stage in the development of Ukrainian Orthodoxy has come, an additional powerful tool has been created to strengthen the state positions of the state ideology of Ukraine. It is noted that the Tomos opened new opportunities for modernizing Orthodoxy in Ukraine by making adjustments to the religious picture of the world, rethinking the problem of the relationship between faith and knowledge, science and religion, including through the inclusion of scientific potential and terminology in theological argumentation; the formation of a different approach to the problem of personal value orientations, taking into account current trends.

Key words: state, religion, ideology, Tomos, Orthodox Church of Ukraine, hybrid war.

Постановка проблеми. Для кожної держави як суб'єкта політичних відносин проблема її успішності залежить від багатьох факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру. Серед суб'єктивних чинників важливе місце посідає чітко сформульована

державна ідеологія (одним із перших державну ідеологію в умовах розбудови української держави розглядає В.Таран, 2000) як сукупність провідних принципів побудови внутрішньої і зовнішньої політики держави, закріплених у базових законодавчих документах. Ефективність такої політики визначається її здатністю відповідати не тільки духовно-ментальним, культурно-історичним особливостям та соціально-економічним інтересам громадян, але й провідним тенденціям розвитку сучасного цивілізаційного світу. Для України проблема ідеологічного забезпечення її функціонування і стратегії розвитку набуває особливого значення з урахуванням фундаментальних системних трансформацій. Проте на офіційному рівні українська державна ідеологія як уособлення провідних принципів розбудови держави досі перебуває у стані невизначеності. Разом з тим, це не означає відсутності в країні ідеологічного процесу як такого. Він відображає досить пестрате ідеологічне поле, на смислове наповнення котрого впливають різноманітні чинники, у тому числі й Церква. Її зв'язок з цим полем носить двовекторний напрямок: з одного боку, Церква відображає стан і динаміку світоглядно-ціннісних, у тому числі й політичних тенденцій в сучасному українському суспільстві, а з іншого, – сама активно впливає на цей процес їх формування. При цьому в умовах реальної поліконфесійності в Україні слід враховувати особливості тієї чи іншої релігії, її можливості і масштаби впливу на ідеологічний процес у країні.

Оскільки в Україні найбільш потужною релігійною силою виступає православ'я, метою даної статті є аналіз особливостей взаємодії Православної Церкви і процесу формування державної ідеології в Україні.

Завданням цієї статті є: простежити основні ідеологічні суперечності та їх

динаміку всередині української православної церкви в контексті трансформаційних тенденцій щодо вибору ціннісно-духовних і цивілізаційних обривів українського суспільства та ідеологічних основ української державної політики.

Наукова новизна. З'ясовано, що релігійні організації мають вагомий вплив у формуванні державної ідеології, котра проявляється у духовній, політичній та соціальній життєдіяльності індивіда. Укріплення позицій державної ідеології чітко відобразилось у підписанні Томосу про автокефалію Православної церкви України, що вплинуло також на появу нового етапу українського православ'я – Єдиної Православної Церкви України. У статті доведено, що підписання Томосу про автокефалію Православної церкви України дало поштовх для удосконалення принципів політики у сфері відносин між державою і церквою, стало дієвим фактором у гібридній війні України з РФ, посилюючи позиції українського суспільства і української державної політики.

Аналіз досліджень і публікацій з тематики. Різні аспекти цієї проблеми знайшли відображення в роботах таких дослідників, як А.Арістова, В.Алексєєв, М.Бабій, В.Бондаренко, Р.Брюбейкер, С.Бублик, М.Головатий, В.Єленський, М.Закович, С.Здіорук, В.Кимлічка, А.Киридон, О.Кисельов, В.Климов, А.Колодний, В.Коннор, І.Ломака, І.Онищук, О.Радченко, Є.Романенко, О.Саган, С.Сьомін, Л.Филипович, В.Шевченко, С.Шкіль, Г.Щокін, П.Яроцький та інші, що зовсім не означає остаточного розв'язання усіх її дискусійних моментів. Особливо з урахуванням змісту та динаміки тих змін, що

охоплюють світські і церковні відносини в сучасному українському суспільстві.

Основний виклад. Взаємозв'язок релігії та державної ідеології є цілком закономірним явищем. Він чітко корелює з трьома основними сферами життєдіяльності людини, у яких Церква тісно співпрацює з державою та громадянським суспільством: духовною, політичною та соціальною (економічною), що обов'язково набуває концептуалізації при теоретико-ідеологічній розробці принципів формування і реалізації основ внутрішньої і зовнішньої політики держави. До того ж треба говорити про цей зв'язок з урахуванням необхідності визначення державою її базових духовно-ціннісних та цивілізаційних обривів, які обов'язково зачіпають релігійну сферу суспільства.

Розуміння співвідношення Церкви і ідеології в цілому носить дискусійний характер. Яскравий представник Просвітництва де Трасі, який започаткував термін «ідеологія», замислював її як альтернативу релігії, як спосіб пізнання істини без «релігійної упередженості» [Bell 1962: 394-395].

Архімандрит Кирил Говорун, перефразуючи висловлювання К.Шміта стосовно зв'язку сучасних теорій держави із секуляризованими богословськими концепціями, прямо стверджує, що «Ідеологія – є секуляризована форма богослов'я» [Кирил Говорун 2015]. А призначення ідеології, так само, як і релігії, полягає у тому, щоб здійснювати вплив на свідомість і поведінку людей.

Протоієрей І.Мейендорф, зокрема, пише: «Союз Церкви з державою, що бере свій початок при імператорі Константині..., був у деякому відношенні двозначним... За волю й нові можливості Церква заплатила

дорогою ціною» [Мейендорф 1991: 283]. Протилежної точки зору дотримувався представник ліберальної інтелігенції початку ХХ ст. Д.Койген. Світська державність, вважав він, стає можливою тільки з перемогою християнського світового порядку, адже державна влада безумовно має потребу в релігійних організаціях, які забезпечують взаємоузгодженість людей не через зовнішній примус, а через етичний самопримус як прояв релігійного пориву. Не випадково, кожна державна влада, звільнившись від принципу божества, від теократії, не спроможна була довго стояти на власних ногах і завжди тяжіла до того центра життя, де існував релігійний початок [Койген 1916: 115].

Після набуття Україною у 1991 р. державного суверенітету, коли держава, навіть і з конституційно визначеним курсом розвитку, але в умовах відсутності міцної внутрішньої цементуючої духовної основи, постійно перебуває на певному «світоглядно-ціннісному і культурно-цивілізаційному роздоріжжі». Тому питання створення Єдиної Української Помісної Православної Церкви (УППЦ) та гармонізація відносин між державою і Церквою стають одними із ключових принципів державної політики й ідеології.

Однак її реалізація стикається з необхідністю розв'язання фундаментальної проблеми, за якою простежується жорстока боротьба між державницькими (проукраїнськими) і антидержавницькими (антиукраїнськими) силами як всередині України, так і за її межами, причому як на церковному, так і світському рівнях. Іноді на прийняття/неприйняття стратегічних рішень впливають і рівень політичної зрілості представників влади, які недооцінюють цей

аспект процесу державотворення як важливу складову боротьби за українську національно-культурну і політичну ідентичність та демонструють ідеологічну близькість. Так, на Помісному Соборі 1-3 листопада 1991 року одностайно було проголошено, що Україні потрібна автокефальна церква. Втім, те рішення не було підтримано на рівні державних інституцій, що засвідчило відсутність розуміння фундаментальних принципів державної ідеології у колишнього політичного керівництва країни. І ось під впливом Москви у 1992 р. був скликаний незаконний і неканонічний Харківський собор, рішення якого розділило Українську Церкву і стало початком нової епохи боротьби за її єднання [Чорна 2018] – боротьби, яка не втратила своєї гостроти навіть після майже 30 років формальної незалежності української держави.

Результатом такого розділу стало те, що в українському православ'ї сформувалися два крила. Одне було представлено Українською Православною Церквою Московського Патріархату (УПЦ МП), інше – Українською Православною Церквою Київського Патріархату (УПЦ КП) та Українською Автокефальною Православною Церквою (УАПЦ), пізніше Православною Церквою України (ПЦУ). Їх відмінність полягає в особливостях ставлення до широкого кола проблемних питань. Так, якщо незмінною метою УПЦ КП та УАПЦ була єдина Помісна Православна Церква в незалежній державі, то значна частина ієрархів і священників УПЦ МП схильні залишатися у канонічному союзі з Російською Православною Церквою (РПЦ) і підпорядковуватися Московській патріархії. Останнє ж впливає і на їх ставлення до української держави, її

історії, культури українського народу тощо. Православні церкви в Україні демонструють неоднакове ставлення до питання про національну орієнтованість церкви і релігії: якщо серед вірних ПЦУ прихильники національної орієнтованості церкви та релігії становлять більшість (58%), серед вірних УПЦ-КП – відносно більшість (49%), то серед вірних УПЦ (МП) і «просто православних» відносно більшість становлять противники такої точки зору (46% і 40%, відповідно) [Держава 2019]. Тобто, подібні відмінності стосуються не тільки суто церковно-релігійних проблем. У кінцевому рахунку вони визначають рівень участі церкви у націо- і державотворчому процесі, демонструючи різні підходи щодо розуміння власного місця і ролі в політичному житті української держави, вибору її культурно-цивілізаційних обривів, політичного вектору розвитку тощо, які, з одного боку, через вірян розповсюджуються в суспільному середовищі, а з іншого, – через прихильників у владних структурах переносяться на принципи державної ідеології. Так, із 6 останніх Президентів України можна назвати і яскравих прихильників УПЦ МП, і вірян УПЦ КП, і активного провідника ідеї створення ПЦУ. Це, у свою чергу, є не тільки показником відмінностей у поглядах представників їх партій у питаннях релігії, але й ставлення до ключових положень державної ідеології. Принаймні, в ній чітко простежуються конфронтаційні складові, які стосуються політичного устрою держави, політичного курсу, економічної моделі, національної ідентичності, державної мови, ціннісних пріоритетів, прав і свободи людини, взаємодії держави і громадянського суспільства тощо.

Але сутність таких відмінностей має свої підстави, які треба шукати не тільки в культурно-історичних передумовах формування названих Церков, але й у специфіці їх залучення до політичних процесів в Україні, які корелюють з геополітичними тенденціями більш широкого масштабу. Так, на думку Л. Филипович, фундаментальні принципи відносин між владою та релігією потрібно переосмислити та дати можливість розвиватись новій, сучасно орієнтованій моделі взаємоіснування суспільства та Церкви [Филипович 2016: 95].

Показово, що саме РПЦ слідом за російською державою виступає найактивнішим прихильником і популяризатором концепції «русского мира» – важливої складової державної ідеології РФ. А що собою являє ця ідеологія? Це ідеологія нової російської імперії. Її теоретико-філософською основою став симбіоз конструктивізму як сучасного різновиду суб'єктивного ідеалізму, концепції «німецького світу» М.Гайдеггера і модернізованої уваровської тріади «самодержав'я – православ'я – народність (армія)».

Міцна релігійно-православна складова цієї ідеології демонструє спадковий зв'язок з державно-партійною ідеологією радянської політичної системи, яка зберігає свою привабливість і демонструє надзвичайну ефективність в умовах авторитарно-тоталітарної форми політичного правління сучасної РФ. Нові політичні реалії також потребують реалізації теософії пророків, апостолів, богів, роль яких нині у повній мірі виконують Петро I, Микола II, Ленін, Сталін, Путін. Про це свідчить і змістовне наповнення концепції правди, яка, щоправда, на відміну від догматизованої теологічної, стає більш маніпулятивною, що обумовлюється конкретною ситуацією, необхідністю «підлаштування» існуючих

ідеологічних принципів під нові обставини і специфіку їх сприйняття тоталітарною свідомістю. Есхатологічне бачення історії – одна із ключових складових російської державної ідеології. Тут усі факти мають своє чітке «пояснення». Історіографія міцно тримається на системі міфів, які не тільки актуалізують міфічні моделі космогонії та есхатології, що прив'язують ідеологічну досконалість доміфічного минулого і майбутнього, але й «підтверджують» основні постулати державної ідеологічної доктрини, в якій особлива увага приділяється ідеї про Росію як один із провідних центрів світової цивілізації, як законного претендента на геополітичне лідерство і свою виключну історичну роль. Цікаво, що подібна есхатологічна лінія тут чітко корелює з історією, теж міфологізованою, російського православ'я, яке також претендує не тільки на роль лідера світового православ'я, але й на провідну релігійну організацію у світі в цілому. Якщо говорити про доктрину порятунку, то вона також тримається на вірі у щасливе майбутнє, яке пов'язується вже не з комунізмом, але з формуванням нової російської антизахідної реальності. За твердженням О.Дугіна – одного із теоретиків концепції російської неоімперії, руський народ є носієм особливої цивілізації, що має «риси самобутнього і повноцінного планетарно-історичного явища», забезпечуючи його право на «цивілізаційну експансію».

Експансіонізм руських не є історичною випадковістю. «Цей експансіонізм є невід'ємною складовою історичного буття руського народу», внутрішньою «потребою у створенні Імперії, кордони якої історично постійно розширювалися, охоплюючи все більший і більший конгломерат народів, культур, релігій, територій, регіонів». І в

цьому полягає месіанська роль руського народу як певний «загальний знаменник», який «дозволяє руським інтегрувати в свою Імперію будь-які культурні реальності». «Руський народ виходить у своєму бутті із ще більш глобальної, «сотеріологічної» перспективи, котра в тенденції має загальнопланетарне значення» [Дугін 2020: 107-109]. «Руським є діло до всього і до всіх, – наголошує О.Дугін, – і тому в кінцевому рахунку інтереси руського народу не обмежуються ані руським етносом, ані Руською Імперією, ані навіть усією Євразією. Цей «трансцендентний» аспект руської нації необхідно враховувати при розробці майбутньої геополітичної стратегії» [Дугін 2020: 107-109].

Показово, що російське православ'я у цій ідеологічній системі виконує особливу роль, адже з ним органічно пов'язані три фундаментальні ідеї нової доктрини: 1) ідея Третього Риму для обґрунтування імперського правонаступництва Московії після падіння Римської та Візантійської імперій на європейському геополітичному просторі, та претензії на світове панування за прикладом Римської імперії; 2) ідея «Святої Русі» для обґрунтування ролі Росії як спадкоємиці християнства, захисниці християнського православ'я та ядра світової християнської цивілізації; 3) ідея спадкоємності та правонаступництва Київської Русі для обґрунтування європейської спрямованості російського етногенезу і зв'язку з Константинополем, Римом та Єрусалимом [Перепелиця 2019]. Подібні теоретичні позиції доктрини визначають її неабиякі геополітичні претензії і пояснюють надзвичайну активність РПЦ у даному контексті [Фоменко 2019].

Для обґрунтування своїх експансіоністських претензій РПЦ, спираючись на сфальсифіковані історичні факти власного становлення і легітимізації, використовує і таке поняття, як канонічна територія, яка, згідно з їх інтерпретацією, часто ототожнюється ще й з руською етнічною канонічною територією. Така територія виходить далеко за межі власне Російської Федерації, покриваючи на заході території Латвії, Литви, Естонії, а на сході – Монголії, Китаю і навіть Японії, США і Канади. Отже, вона розповсюджується не тільки на території колишніх союзних утворень СРСР (за виключенням Грузії і Вірменії), але й претендує на ті території, де компактно проживає російськомовне населення, яке сповідує православ'я. При цьому Україна, як частина канонічної території РПЦ, посідає у цій доктрині особливе місце, оскільки саме історія становлення християнства у Київській Русі була безсоромно привласнена російськими придворними історіографами і церковниками (практично всі її так звані «духовні та історичні скрепи» тримаються саме на українській історії), а надзвичайно високий кількісний показник православних віруючих серед українського народу складав і складає значну кількість прихожан Православної Церкви в Росії. Останній фактор, у свою чергу, впливає й на економічний показник.

Не випадково, діяльність низки церковних адміністраторів РПЦ має відверто політичний характер, значна частина тих, хто займає високі посади на церковних кафедрах, тісно співпрацює з російськими владними структурами усіх рівнів та інформаційному полі.

Надзвичайно «корисною» для російської державної ідеології виявляється і специфіка

православної фундаменталістської віри, в основі якої лежить конфлікт між лібералізмом і традиціоналізмом. Джерелом лібералізму для Митрополита РПЦ Кирила є язичництво, трансльоване через ідеали Відродження і Просвітництва [Митрополит Кирилл 2008: 26-27]. Свобода в її ліберальному розумінні – це свобода в гріху, що суперечить нормам віри [Митрополит Кирилл 2008: 29]. Таке розуміння свободи для нього не може бути поєднане із нормами віри. Кирило пропонує використовувати технологічні, правові та гуманітарні досягнення ліберальної культури при збереженні традиційного світогляду, тобто виключно як передові технологічні інструменти ворожої до традиції західної цивілізації [Митрополит Кирилл 2008: 34].

У свою чергу, доктрина «російського світу» стає провідним елементом фундаменталістської ідеології, який визначає сутність повороту у внутрішньоцерковному дискурсі сучасного російського православ'я. Саме використання ідеології «русского мира» відділяє РПЦ від інших православних церков, особливо так званих «церков демократичного світу» (церков грецької традиції) і перетворює сучасне російське православ'я на агресивну церковну ідеологію, наповнену духом фундаменталізму [Черноморец 2011]. Подібна лінія знайшла продовження в позиції колишнього заступника голови ВЗЦЗ протоієрея Всеволода Чапліна, який демонструє декілька магістральних ліній: російський націоналізм, антилібералізм, колективізм та етичний ригоризм.

Показовою у цьому плані є його стаття під назвою «Цінності віри, святинь, Вітчизни – вище прав людини». У ній автор, зокрема, зазначив: «Цінності віри, святинь, Вітчизни для більшості православних

християн стоять вище, ніж права людини, навіть права на життя» [Чаплин 2011]. Разом з тим, особливістю сучасного російського православ'я є його статус «гібридної релігії», «мета якої полягає у тому, щоб згуртувати населення навколо влади. Причому, не тільки громадян Росії, а й, на що робиться особлива ставка, російськомовну діаспору в усьому світі, пов'язану генетичною пам'яттю про війну» [Эйдман 2016]. Не випадково, головним сутнісним елементом цієї гібридної релігії є культ «Перемоги» – перемоги над Заходом. А суперідея нової доктрини – об'єднання країн СНД, Китаю, Індії, Ірану, Сирії та ряду інших країн в єдину коаліцію, хребтом і мозком якої має стати Росія, здійснюючи свій «альтерглобалізаційний» вплив. Фактично йдеться про створення «північної цивілізації воїнів, учених і розвідників» – необхідної їй непоправної ланки нової світової системи безпеки» [Русская доктрина 2005]. У цієї доктрини є цікавий момент: ідея євразійства тут розглядається не через принцип вестернізації Росії, а навпаки – русифікації (візантізації) Заходу. Зрозуміло, що за таким сценарієм доля України апріорі визначається досить чітко. По-перше, їй відводиться провідна роль полігону і плацдарму у реалізації цього цивілізаційного проекту візантізації (єдина імперія – єдина церква) Європи (центрове положення у Східній Європі, православне населення та домінування православної церкви Московського патріархату). По-друге, вона має увійти до цієї цивілізації без будь-яких претензій на незалежність, державний суверенітет і культурну самобутність, але виключно як частина «русского мира» [Перепелиця 2019].

Окреме завдання, яке ставиться перед РПЦ – закріплення провідної ролі

православ'я у політичному та духовному житті країн, які належать до «російського світу». Активізація місіонерської діяльності російської православної церкви (РПЦ) на пострадянському просторі має на меті зміцнення позицій Росії, а у випадку скоординованих дій Церкви та конструктивних «патріотичних сил» – і до перелому суспільно-політичної ситуації у низці держав СНД у бік тяжіння до Росії. І саме православ'я може й повинне стати потужним консолідуючим фактором для російського й російськомовного населення цих країн, серйозним і довгостроковим фактором російської присутності на їх територіях [Русская доктрина 2005].

Власне, на це спрямовується уся діяльність УПЦ МП як частини РПЦ на території України, яка призвана не тільки впливати на свідомість українців, виховуючи їх палкими прихильниками російських духовно-культурних цінностей, але й вносити відповідні корекції в політику української влади, схиляючи українську державу до більш тісної інтеграції з РФ. Щоправда, подібне стратегічне завдання наражається на об'єктивні процеси націо- і державотворення в Україні, що позначаються зміцненням національної самосвідомості українців та трансформацією їх політичних поглядів. Такі процеси зачіпають і прихильників МП, причому як звичайних вірян, так і духовенство. А це суттєво впливає на стан духовно-ціннісних пріоритетів і перших, і других, які зазнають поступових трансформаційних змін і помітно поляризуються. В результаті, говорячи навіть про канонічний статус МП, можна констатувати, що повної єдності серед ієрархів УПЦ як не було у дев'яності-двохтисячні роки, так немає і нині. Фактично в ній активно

взаємодіють два крила – проросійський і проукраїнський. Так, яскравим представником та ідеологом «проросійського крила» УПЦ, жорстким противником автокефалії, вважається митрополит Одеський та Ізмаїльський Агафангел (Саввін), прихильником проукраїнського крила, прибічником ідеї повної канонічної самостійності УПЦ виступав митрополит Черкаський Софроній (Дмитрук). Показово, що єпископат УПЦ, принаймні за часів правління Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира, переважно схилявся до необхідності врівноваження активної проросійської позиції митрополита Агафангела рівним за статусом архієреєм з активною патріотичною позицією, у даному випадку Софронієм. Керівництвом МП чітко усвідомлювалась та неодноразово зазначалась відсутність єдності серед вірян і духовенства у поглядах на дану проблему, що торкалося й питання оптимального для неї канонічного статусу. І навіть остаточні рішення по цьому питанню вважалися поки що передчасними [Промова Блаженнішого 2008]. Однак, прихід 17 серпня 2014 року до керівництва УПЦ МП Митрополита Онуфрія сприяв зміні ситуації на користь Росії і Московського патріархату, що не означає розчинення в ній патріотично налаштованої проукраїнської опозиції, а тому зберігає двовекторність впливу УПЦ МП в цілому на політичні пріоритети державної політики та ідеології в Україні.

Хоча часто це робиться у специфічним чином прихований спосіб. Так, для маскування своєї політичної заангажованості проросійська частина духовенства УПЦ МП активно використовує тезу про необхідність деполітизації православної Церкви в Україні. Однак, тут чітко простежується певна

«суперечливість», яка міститься як у самій змістовній частині тези, так існує й між змістом гасла і реальними діями Церкви. І справді, з одного боку, представники МП декларують свою відстороненість від політики і держави, аргументуючи це тим, що «Церква перебуває поза системою, політикою, доцільністю, і її не можна обмежити рамками, зробити зручною. Тому що Церква – вічна, а світ – тимчасовий». До цього додається ще й певний натяк у душі російської пропаганди на «нестабільність та політичну і територіальну невизначеність майбутнього» самої української держави (митрополит Антоній (Паканич). З іншого, проросійськи орієнтована її частина фактично повністю розділяє державну імперсько-шовіністичну ідеологію РФ та її агресивні дії проти України. Представники духовенства МП масово підтримували і підтримують російсько-сепаратистські рухи в Криму і на Донбасі. Сьогодні МП (в тому числі і представники УПЦ МП) послідовно допомагає окупантам, бере участь у посяганні на соборність та незалежність України, займається матеріально-спонсорською діяльністю на користь бойовиків ДНР-ЛНР. У той же час вона демонструє відверто негативне ставлення до української державної політики, ЗСУ і українських патріотів [«Кордони міняються» 2020]. Показово, що орієнтація її на протекціоністську суспільно-церковну модель, органічну для РФ, входить у протиріччя з симбіотично-партнерською моделлю суспільно-церковних стосунків, притаманних для української державної політики. А це означає, що саме входження її в українське державно-ідеологічне поле суперечить політичній складовій доктрини МП, орієнтованій на ціннісну основу російської державної ідеології.

Якщо говорити про стратегічну роль УПЦ МП, то їй відводиться центральне місце у формуванні спільної цивілізаційної ідентичності, гомогенізації російського ментального простору в Україні. УПЦ МП уособлює собою найбільш потужний символ російської присутності в Україні, який асоціює себе з першоосновою візантійської гілки європейської цивілізації. Православна церква Московського Патріархату претендує на провідну роль у духовному житті політичної еліти та населення України. Саме тому вона вважається ключовим компонентом м'якої сили, що застосовується Росією для побудови «російського світу» в Україні» [Перепелиця 2019].

В усіх своїх діях керівництво і значна кількість духовенства МП демонструють відверто проросійську орієнтацію: розповсюдження серед прихожан антиукраїнських настроїв, підтримка російського сепаратизму, неповага до українського національно-патріотичного руху, до воїнів ЗСУ, волонтерів, нетерпимість до ПЦУ тощо, – насаджування всього того, що всупереч державницьким принципам української державної ідеології підриває основи українського патріотизму, руйнує підвалини української національної ідентичності і сприяє духовному розколу українського суспільства.

Свою ідеологічну позицію УПЦ МП проявила в умовах пандемії навесні 2020 року. Показово, що більшість релігійних організацій в Україні підтримали державну політику щодо карантинних заходів під час епідемії коронавірусу і оприлюднили відповідні звернення до вірян, намагаючись проводити свої релігійні дії з урахуванням карантинних обмежень. Подібна їх позиція цілком відповідала і гуманістичним тенденціям світового релігійного руху.

Так, рішенням Вселенського патріарха Варфоломія було припинити на час пандемії проведення всіх богослужінь, подій та обрядів, за винятком приватних молитов у церквах, які залишаються відкритими. Своє рішення він пояснив «невідкладним почуттям відповідальності по відношенню до своїх прихожан і всіх людей» [Вселенський]. Те ж саме зробив Папа Римський Франциск, який закликав через спалах коронавірусу страшний тиждень та великодні служби проводити без відвідування громадськості, і сам, порушуючи вікові традиції, вперше звернувся з недільною проповіддю до вірян не з Апостольського палацу, а за допомогою онлайн-трансляції в інтернеті. І навіть Площа Св.Петра у Ватикані, яка зазвичай залюднена десятками тисяч відвідувачів, під час його проповіді залишалася практично порожньою [Через епідемію 2020].

У той же час духовне керівництво і проросійски налаштована частина духовенства МП відкрито продемонстрували свою неготовність виконувати розпорядження світської влади в Україні та підтримувати гуманістичні принципи внутрішньої політики держави. Так, намісник Києво-Печерської лаври митрополит Павло записав навіть відеозвернення, де прямо пролунав заклик: «Нічого не бійтеся. Моліться, постіться, ходіть до храму, причащайтеся і причащайте дітей маленьких. Не дивіться, старше покоління, молодше покоління – всі поспішайте до храму!» [Як православні 2020]. Свято-Успенська Почаївська лавра, що у Тернопільській області, підтвердила репутацію найортодоксальнішої з трьох православних лавр України. На своєму вебсайті Почаївська лавра виставила показову інформацію із заголовком: «Ми сподіваємось на святу воду, а вони – на

антисептик». Там же містилися і закиди світській владі щодо її антикоронавірусних кроків [Як православні 2020]. Свято-Успенська Святогорська лавра на Донеччині на Великодне богослужіння в ніч з 18 на 19 квітня була вщент заповнена людьми. При цьому віряни масово не дотримувалися рекомендованої соціальної дистанції, більшість навіть не одягнули захисних масок [Без масок]. В результаті богослужіння на Великдень храми УПЦ МП відвідали 130 тис. українців [У ОП 2020]. Крім того, саме під час коронавірусу УПЦ МП, всупереч рішенням світської влади, вдалася до проведення у ряді міст України багатолюдних Хресних ходів, які, на їхню думку, були призначені захистити людей від коронавірусу [Кралюк 2020].

Очевидно, що подібна позиція УПЦ МП носила явно провокативний характер, бо вона, по-перше, демонструвала свою неготовність і небажання співпрацювати з діючою українською державною владою в сфері гуманітарної політики, по-друге, навмисно на замовлення російської влади створювала передумови для формування різних конфліктних ситуацій в українському суспільстві, по-третє, надавала додатковий матеріал, який можна було використовувати країні-агресору в її інформаційній війні проти України, по-четверте, реально сприяла додатковій небезпеці поширення коронавірусу в країні з передбачуваними негативними наслідками для здоров'я громадян і соціально-економічної ситуації у країні. Все це свідчить про намагання УПЦ МП як частини українського православного руху у свій спосіб дискредитувати владу, яка не демонструє очевидної прихильності російським геополітичним інтересам, та підготувати її до

трансформації своєї ідеологічної доктрини до проросійської системи ціннісних орієнтацій.

Тенденція православного міжцерковного зближення в Україні має шанси на продовження, якщо згадати про діалог в минулому між УПЦ КП і УАПЦ, але й між УПЦ КП і УПЦ МП. До прискорення об'єднавчого процесу активно залучалася й українська влада, зокрема Президент В.Ющенко, який усвідомлював роль української православної церкви у духовній консолідації української нації та створенні міцної соціальної підтримки проукраїнського курсу держави, у 2007 р. неодноразово офіційно висловлював свою підтримку будь-яким спробам УПЦ КП, УПЦ МП та УАПЦ знайти порозуміння у створенні єдиної помісної Церкви в Україні [Президент 2020]. На жаль, тоді на заваді встав цілий комплекс проблем, а саме:

- використання фактора статусності – канонічність/неканонічність – як підстави для обґрунтування пріоритетності власних вимог;
- відсутність консенсусу між церквами стосовно обрання центру підпорядкування – Константинопольський чи Московський патріархат;
- визнання порядку підпорядкування центру;
- визначення термінів отримання автокефалії – відразу чи згодом;
- затвердження практики вживання та збереження назв і титулів;
- боротьба між лідерами церков за особисте право на владу та небажання поступитися частиною існуючої влади;
- слабкість політичної підтримки української влади;

- недостатня активність віруючих, позбавлених внутрішнього релігійно-інтеграційного стрижня тощо.

У будь-якому разі головна проблема – проблема способів і засад об'єднання Українського Православ'я – тривалий час залишалася нездоланною. Адже вона зачіпала фундаментальну проблему, пов'язану не тільки зі статусом єдиної Української Православної Церкви, але й з політикою української держави та вибором її ціннісно-цівілізаційної орієнтації. Шляхи розв'язання цієї проблеми кожна з церков бачила по-різному, що збігалось з такими же непримиренними позиціями стосовно даного питання відповідних політичних структур, чия підтримка забезпечувалась їх впливом на формування державної ідеологічної доктрини. Все це у черговий раз продемонструвало неготовність до об'єднання православних церков в Україні, підтверджуючи факт наявності духовної і ціннісно-орієнтаційної розпорошеності як в суспільстві в цілому, так і на рівні церковних і державно-владних структур.

З іншого боку, можна вважати, що невдачі спроби церковної інтеграції на проукраїнських позиціях, яка, без сумніву, послабила мобілізаційні можливості відповідної частини суспільства в плані підтримки євроінтеграційних прагнень української державної влади періоду правління В.Ющенка, дала привід для послаблення цих позицій і подальшої зміни політичного курсу України Президентом В.Януковичем – прихильником УПЦ МП, у бік Росії. При цьому сам В.Янукович спирався перш за все на промосковське крило МП, намагаючись схилити і тодішнього керівника УПЦ МП митрополита Київського і всієї України Володимира до більш активної політичної позиції на

свою користь. А це свідчить про те, що і політична влада доби В.Януковича усвідомлювала роль УПЦ у підтримці своєї русифікаційної політики й ідеології.

Революція Гідності 2013-2014 рр. як реакція на антиукраїнську і антиєвропейську політику В.Януковича та його оточення, котрі продемонстрували свою відверто проросійську позицію, активізувала патріотичний рух в Україні на основі актуалізації національної самосвідомості і самоорганізації українців перед військовою агресією РФ. Свій вибір на користь незалежної, суверенної, демократичної України зробило і політичне керівництво держави на чолі з Президентом П.Порошенком, яке активно підтримувало ідею створення єдиної Православної Автокефальної Церкви України на проукраїнських засадах як запоруку існування і розвитку європейської України.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу зсуви у релігійному житті українського суспільства, які ознаменувалися проведенням Об'єднавчого собору у Києві 15 грудня 2018 році та підписом Вселенським патріархом Варфоломієм в січні 2019 року Томосу про автокефалію Православної церкви України (ПЦУ). До останньої увійшли УПЦ КП, УАПЦ та частина парафій УПЦ МП. У чому полягає суспільно-реформаційна та ідеологічна роль зазначеної події?

Річ у тім, що офіційне завершення процедури отримання Україною церковної незалежності не обмежується виключно церковною сферою: цей факт доречніше розглядати у більш широкому контексті – як показник посилення трансформаційних тенденцій прогресивного характеру у виборі ціннісно-духовних і цивілізаційних обривів українського суспільства, що має посилити державницькі позиції державної

ідеології України, суть якої стало відображати гасло «армія – віра – мова». На реальну можливість посилення таких позицій вказують ряд важливих моментів.

По-перше, прийняття Томосу про автокефалію Православної церкви України засвідчило, що українське православ'я було і є канонічним, спасительним, а відтепер і єдиним з усіма православними в світі [Матвієнко 2019], що піднімає на новий рівень не тільки статус української духовної культури, але й створює міцну платформу для укріплення як культурної ідентичності українців, так і їх національної самосвідомості як важливого механізму укріплення української політичної нації. Подію, що відбулася, можна розглядати як важливий крок на шляху до долання українцями почуття їх меншовартості, як міцний поштовх для формування концепції сучасної української національної ідеї як складової державної ідеології.

По-друге, Томос про автокефалію Православної церкви України відкрив нові можливості для осучаснення православ'я в Україні. Це передбачає внесення коректив у релігійну картину світу і людини через переосмислення проблеми співвідношення віри і знання, науки і релігії, долання протистояння науці, у тому числі через включення наукового потенціалу і термінології до богословської аргументації; формування іншого підходу щодо проблеми ціннісних орієнтацій особи з урахуванням сучасних тенденцій (перегляд концепції сімейно-шлюбних відносин, ролі жінки у суспільстві та церкві).

На порядку денному постало удосконалення принципів устрою і функціонування самої православної церкви як інституції. Вона має набути справжньої соборності

через децентралізацію, гармонізуючи відносини між єпископами, священиками та мирянами; сприяння удосконаленню структури і активізації діяльності міжпарафіяльних рухів, розширенню можливості виборності духовенства та функціонування справедливого церковного суду. На черзі чітке визначення критеріїв членства та умов визнання зборів правомочними, спрощення процедури реєстрації церковних громад та долання зайвого бюрократизму, розширення прав церковних громад у їх взаємовідносинах із священнослужителями, спрощення можливості для громад змінювати своє підпорядкування на основі волевиявлення більшості, причому з урахуванням права і меншості на реєстрацію нової громади та почергове користування храмом тощо [Горевой 2019]. Відкритість, діалогічність, критичність та самокритичність мають стати провідними принципами діяльності ПЦУ. На часі стоїть удосконалення системи церковної освіти та якості підготовки проповідників, а також більш активне залучення вірян до основ віровчення і моральних настанов християнства, у тому числі через якісний переклад на українську мову богослужбових текстів [Група 2019]. Це значно розширює соціальну і організаційну основу для реалізації у державній внутрішній політиці принципів демократії.

По-третє, поява канонічної ПЦУ передбачає зміну у ставленні до інших релігій, створюючи нові умови для міжцерковного діалогу – такі, яких ще не існувало в історії нашої країни. Особливий інтерес представляють взаємовідносини між українськими греко-католиками і православними. Треба враховувати, що легалізація УГКЦ відбулася після проголошення незалежності України, у той час як про українська гілка українського православ'я,

яку уособлювали УАПЦ та УПЦ КП, були піддані анафемі і до недавнього часу знаходились за межами світового православ'я, що заважало вступати у будь-які офіційні перемовини. Отримання Томосу про автокефалію Православної церкви України, на думку Предстоятеля УГКЦ Святослава (Шевчука), слід розглядати як «великий Божий дар на шляху до повної єдності Церков Володимирівського Хрещення». І «хоч ... сьогодні, – додає він, – ми не перебуваємо в повному євхаристійному сопричасті, однак покликані спільно долати перешкоди, які стоять на шляху до єдності. Цю історичну місію та фундамент майбутнього патріархату об'єднаної Київської Церкви заклали ще славні церковні мужі Петро Могила та Йосиф Велямин Рутський» [Блаженніший 2018]. На думку відомого релігієзнавця О.Сагана, отримання Томос про автокефалію Православної церкви України православному віруючим України позитивно вплине як на релігійну, культурну складову, так і на розвиток богослов'я, патріотизму тощо [Саган 2019: 23-27]. Отже, сьогодні можна говорити про перспективу об'єднання усіх християнських церков не тільки на території України, але й сприятиме активізації цього процесу у світовому масштабі, надаючи додаткових важелів Україні у реалізації провідних принципів її зовнішньої політики.

По-четверте, це стосується удосконалення принципів політики у сфері взаємодії держави і церкви. Українська держава, без сумніву, була і залишається світською за своєю суттю. Але в ній одночасно створюється певна «конкордність» між світським життям і Церквою, що сприяє об'єднанню віруючих і невіруючих/атеїстів. Останнє означає, що Церква все більше залучається

до складних соціальних процесів, практично повертаючись обличчям до суспільства. Якщо раніше ідеалом православної віри вважали «молитовний подвиг», відчуженість «від спокус гріховного світу», аскетичний спосіб життя, то нині подібна відстороненість від суспільних проблем, пасивність мають сприйматися як лінія поведінки, що суперечить істинному християнському вченню. Не випадково архієпископ Памфілійський Даниїл, екзарх Вселенського патріарха, який брав участь у процесі надання ПЦУ автокефалії, зазначив, що Православна Церква в Україні має займатися не зовнішніми атрибутами і ритуалами богослужіння, не перетворюватися на банківську установу і осередок багатства і розкоші, а виконувати свою справжню місію – входити у суспільне життя, займатися благодійництвом, бути серед народу і працювати з людьми [Церква 2019]. Власне, йдеться про певне долання традиційного релігійного відчуження людини від соціального світу.

Разом з тим, і світське життя не відштовхує релігію, а розглядає її як важливе джерело морального вдосконалення сучасної людини. Очевидно, що це відбулося в результаті формування нових світоглядних орієнтацій, позбавлених тиску атеїстичної державної ідеології та усвідомленням потужного впливу релігії на культуру і духовні підвалини суспільної свідомості. В результаті більш чітким стає розуміння того, що реальним втіленням у життя гуманістично-релігійних духовно-моральних цінностей є орієнтація на автентичну добродійність: людяність, толерантність, милосердя, любов, що ефективно протидіє деструктивності і являє собою «основу

вроджену людську сутність», перетворюючись на сталу складову морально-духовних підвалин державної ідеології. Крім того, беззаперечним визнається факт, що релігійна організація виконує й терапевтичну роль, рятуючи від страждань екзистенціального абсурду, глибоких особистісних переживань, розчарувань, депресій, а отже – знімає психологічне напруження на індивідуальному і суспільному рівнях [Олійник 2015]. В умовах війни на Донбасі вона допомагає долати почуття невизначеності, відірваності від дому, втрати друзів, сприяє переосмисленню сенсу життя, ставленню до горя, страждань, смерті, а хворим і пораненим допомагає «видужувати через взаємодопомогу», через «жертвну любов до ближнього» (важлива роль тут належить інституту військового капеланства). Не випадково відсоток віруючих за останні роки поступово збільшується, а кількість тих, хто негативно ставиться до церковних організацій, або відвертих атеїстів – неухильно зменшується [Особливості 2018].

По-г`яте, новоутворена ПЦУ стає дієвим фактором у гібридній війні України з РФ, що суттєво посилює позиції України як держави. Канонізація ПЦУ тягне за собою неминуче розвіювання російських міфів про органічний зв'язок Росії із Київською Руссю та першохрещенням, про Москву як центр світового православ'я тощо. Фактично Росія втрачає великий період історії, який штучно собі приписала, а саме українці виявляються справжніми наступниками Київської Русі. До того ж, при остаточному об'єднанні православних приходів, епархій і митрополій під проводом ПЦУ, остання фактично стає однією з найпотужніших православних церков світу,

перехресуючи всі претензії Москви на лідируючу роль у світовому православ'ї. Отже, оскільки саме без України з її географічним розташуванням, територією, кількісним складом населення, історією і духовною культурою Росія не тільки втрачає реальні можливості для відродження неоімперії, але й здатна втратити будь-які підстави для претензій на євразійську історичну місію, перетворившись на виключно азійську країну. А це означає, що саме існування ПЦУ – це не тільки поразка РПЦ як ідеологічного інструмента РФ, не тільки потужний удар України на україно-російському фронті, але й міцний удар по імперським амбіціям РФ, її мріям про лідерство у цивілізованому світі.

Таким чином, можна зазначити, що світоглядно-ціннісні орієнтації, на яких має здійснювати свою діяльність ПЦУ, здатні не тільки надати нового імпульсу в осучасненні православ'я і консолідації християнства в Україні, але й зачіпати найважливіші аспекти ідеології державного розвитку, що найбільшою мірою відповідають викликам сьогодення і прогресивному вектору державного будівництва.

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити наступні **висновки**:

1. Взаємозв'язок Церкви та державної ідеології є цілком закономірним явищем, що корелює з трьома основними сферами життєдіяльності людини, у яких Церква тісно співпрацює з державою та громадянським суспільством: духовною, політичною та соціальною (економічною). Це обов'язково концептуалізується в процесі теоретико-ідеологічної розробки принципів формування і реалізації основ внутрішньої і зовнішньої політики держави, в основі котрої лежать чіткі духовно-ціннісні та цивілізаційні орієнтації, органічно

пов'язані зі специфікою національних релігійних традицій. Підтвердженням тому є досвід багатьох країн світу, де релігія виступає одним із важливих факторів формування державної ідеології.

2. Боротьба за об'єднання православ'я в Україні тривала протягом кількох століть і не завершилась навіть після проголошення Незалежності України у 1991 році, що корелює зі складними і суперечливими процесами формування принципів державної політики. У новітній Україні до об'єднаної процесу залучилися УПЦ КП, УАПЦ і УПЦ МП, які представляють два крила в українському православ'ї. Відмінності між ними стосуються не стільки суто церковно-релігійних проблем, скільки проблем політико-ідеологічних. У кінцевому рахунку вони визначають рівень участі церкви у націо- і державотворчому процесі, демонструючи різні підходи щодо розуміння власного місця і ролі в політичному житті української держави, вибору її культурно-цивілізаційних обривів, політичного вектору розвитку тощо, які, з одного боку, через вірян розповсюджуються в суспільному середовищі, а з іншого, – через прихильників у владних структурах переносяться на принципи державної ідеології.

3. Ключова суперечність між представниками духовенства різних Церков українського православ'я – суперечність між прихильниками проукраїнських та проросійських світоглядно-ціннісних орієнтацій. УПЦ МП у цьому плані не представляє певну цілісність, оскільки містить як прихильників проукраїнських, патріотичних, так і відверто проросійських поглядів. Разом з тим, її офіційна позиція в цілому визначається тим фактом, що УПЦ МП практично є філією РПЦ на території України і не має суперечити ідеологічним

принципам останньої. РПЦ ж як частина ідеологічної доктрини сучасної РФ, посідає ключову позицію в базовій ідеологічній тріаді «самодержав'я – православ'я – армія». Вона є послідовним захисником неоімперської концепції «русского мира», освячує експансіоністську політику В.Путіна, гібридну війну проти України, стоїть на жорстких антиукраїнських позиціях у питанні української державності, політики, культури, історії, мови, автокефалії тощо. РПЦ підтримує ідею об'єднання українського православ'я, але у свій спосіб – навколо Московського патріархату. Звідси логічною є діяльність УПЦ МП, пов'язаною із розповсюдженням серед віруючих орієнтацій на цінності «русского мира», а представників влади, вірних МП – до лобювання російських інтересів в українській внутрішній і зовнішній політиці.

4. Підписання у січні 2019 року Вселенським патріархом Варфоломеєм Томосу про автокефалію Православної церкви України ознаменувало не тільки появу нового етапу у розвитку українського православ'я, але й створення додаткового потужного засобу укріплення державницьких позицій державної ідеології України, суть якої чітко передає гасло «армія – віра – мова». Підписання Томосу засвідчило, що українське православ'я було і є канонічним, воно відкрило реальні можливості для свого осучаснення (внесення коректив у релігійну картину світу, переосмислення проблеми співвідношення віри і знання, науки і релігії, оптимізація організаційної структури церкви, застосування принципу децентралізації, гармонізація церковних відносин на демократичних засадах, удосконалення системи релігійно-правових відносин тощо), створило нові умови для

міжцерковного діалогу (зокрема, між греко-католиками і православними), дало поштовх для удосконалення принципів політики у сфері відносин між державою і церквою, стало дієвим фактором у гібридній війні України з РФ, посилюючи позиції української держави тощо. А це перетворилося на показник посилення трансформаційних тенденцій прогресивного характеру у виборі ціннісно-духовних і цивілізаційних обріїв українського суспільства і української державної політики.

Список літератури

Без масок і дистанцій: у Святогірській лаврі на Донеччині вночі зібрався натовп вірян (2020). URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/bez-masok-i-dystantsii-u-sviatohirskii-lavri-na-donechchyni-vnochi-zibravsia-natovp-virian-213047.html>

Блаженніший Святослав привітав Блаженнішого Епіфанія (2018). URL: http://news.ugcc.ua/documents/blazhenn%D1%96shiy_svyatoslav_priv%D1%96tav_blazhenn%D1%96shogo_ep%D1%96fan%D1%96ya_84815.html

Вселенський Патріарх закликав призупинити проведення богослужінь на час пандемії (2020). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/19/7244229/>

Горевой, Д. (2019). *Церковна демократія: про новий «релігійний» закон*. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/blog/~garryvays/74359/>.

Група українських інтелектуалів склала «10 тез для Православної Церкви України» (2019). URL: <https://www.religion.in.ua/news/vazhливо/42491-grupa-ukrayinskix-intelektualiv-sklala-10-tez-dlya-pravoslavnoyi-cerkvi-ukrayini.html>

Держава і церква в Україні – 2019: підсумки року і перспективи розвитку відносин (інформаційні матеріали) (2019). Київ: Центр Розумкова. 70 с.

Дугин, А. (2020). *Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством*. М.: АРКТОГЕЯ-центр.

Кирилл Говорун (2015). *Церковь и идеология: разделения и редукции*. URL: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/28078-cerkov-i-ideologiya-razdeleniya-i-redukcii.html>

Койген, Д.М. (1916). *Государство и религия. Записки Петроградского Религиозно-философского общества*. Вып. IV. 114-115.

«Кордони міняються». РПЦВУ натякнула, що Україна може зникнути, а Церква – ніколи (2020). URL: <http://religionpravda.com.ua/?p=47551>

Кралюк, П. (2020). *Коронавірус в Україні: Московська церква зайняла окрему позицію щодо карантину*. URL: <https://glavcom.ua/columns/kraluk/koronavirus-v-ukrajini-moskovska-cerkva-zaynyala-okremu-poziciyu-shchodo-karantynu-668450.html>

Мартишин Діонісій, прот. (2013). *Зустріч із Живим Богом: духовні бесіди на православні свята*. К.: Духовно-просвітницький Центр імені Святих Апостолів.

Матвієнко, К. (2019). *Помісна церква України: між ПЦУ і РПЦ принципова ментальна різниця*. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/42506-pomisna-cerkva-ukrayini-mizh-pcu-i-rpc-principova-mentalna-riznicya.html

Мейендорф, И. (1991). *Церковь и государство: Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси*. М.: Наука, 632.

Митрополит Кирилл (2008). *Свобода и ответственность: в поисках гармонии. Права человека и достоинство личности*. Москва: Отдел внешних церковных связей Московского Патриархата. 240 с.

Олійник, А.В. (2015). *Релігійний контекст гуманістичних духовно-моральних цінностей як чинник протидії аутодеструктивності*. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21D BN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvkh_p_2015_4_8.pdf

Особливості релігійного та церковно-релігійного самовизначення українських громадян: тенденції 2010-2018 рр. (2018). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf.

Перепелиця, Г. (2019). *Ідеологія «русского міра» як загроза безпеці світу та Україні (миру, безпеці, демократії та процвітання)*. URL: http://www.r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=81655&lang=ukr.

Предстоятель розповів, як будуть звершуватися Пасхальні богослужіння (2020). *Україна Православна: Офіційний сайт Української Православної Церкви*. URL: <https://news.church.ua/2020/04/14/predstoyatel-rozproviv-yak-budut-zvershuvatisya-pasxalni-bogosluzhinnya-video/>

Промова Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира до учасників зібрання делегатів УПЦ на Помісний Собор РПЦ (2008). URL: <http://orthodox.org.ua/article/promova-blazhenn%D1%96shogo-mitropolita-ki%D1%97vskogo-%D1%96-vs%D1%96%D1%94%D1%97-ukra%D1%97ni-volodimira>

Русская доктрина (2005). Сергиевский проект. URL: <http://www.rusdoctrina.ru/page95505.html>

Саган, О. (2019). *Конституювання православної церкви України як чинник зміни культурно-цивілізаційної парадигми незалежної України. Українське релігієзнавство*. №88. 23-39.

Таран, В. (2000). *Ідеологія перехідного суспільства: (Соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні): Монографія*. Запоріжжя. 316 с.

Ткачук, Ю. (2012). *Взаємодія держави та церкви: концептуалізація сучасних підходів*. URL: [http://relsoc_2012_1_22%20\(1\).pdf](http://relsoc_2012_1_22%20(1).pdf).

У ОП назвали кількість українців, які відвідали богослужіння на Великдень (2020). URL: https://ru.espresso.tv/news/2020/04/19/v_op_na-zvaly_kolychestvo_ukrayncev_posetyvshykh_bogo-sluzhenyia_na_paskhu

Филипович, Л.О. (2016). *Культура релігійного життя. Вибрані праці*. К.: УАР, 584 с.

Фоменко, А.В. (2019). *Фундаменталістський поворот в сучасному російському православ'ї: Дисертація за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство*. Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 255 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/27604/1/100355270.pdf>

«Церква не повинна золотити храми!» У Константинополі назвали мету ПЦУ (2019). URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/tserk>

va-ne-povinna-zolotiti-hrami-v-konstantinopoli-nazvali-metu-ptsu.htm.

Чаплин, В. (2011). *Ценности веры, святынь, Отечества – выше прав человека*. Правозащитный центр Всемирного русского народного собора. URL: <http://pravovrns.ru/?p=4797>.

Через епідемію коронавірусу Папа Римський порушив вікові традиції (2020). URL: https://zn.ua/WORLD/iz-za-epidemii-koronavirusa-papu-rimskiy-narushil-vekovye-tradicii-347379_.html

Черноморец, Ю. (2011). *Христианский консерватизм патриарха Варфоломея и фундаментализм патриарха Кирилла: существенные противоречия и угрозы*. URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40214/.

Чорна, С. (2018). *Незалежна Українська Церква – незалежна держава*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/304491>.

Шкіль, С.О. (2016). *Наративний світ сучасного російського православ'я*. К. : Акварин. 288 с.

Эйдман, И. (2016). *Комментарий: С нами Путин и Христос*. URL: <http://www.dw.com/ru/комментарий-с-нами-путин-и-христос/a-19256744>.

Як православні лаври України діють в умовах коронавірусу (2020). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30534351.html>.

Bell, Daniel (1962). *The End of an Ideology: on the Exhaustion of Political*. New York: Collier.

References

«Borders are changing». *The ROCU has hinted that Ukraine may disappear and the Church may never* (2020). URL: <https://cutt.ly/HfBN8SD>

"The church should not gild temples!" In: *Constantinople to name the purpose of PCU* (2019). URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/tserk>

va-ne-povinna-zolotiti-hrami-v-konstantinopoli-nazvali-metu-ptsu.htm.

A group of Ukrainian intellectuals compiled "10 theses for the Orthodox Church of Ukraine" (2019). URL: <http://surl.li/fpzj>

Bell, Daniel (1962). *The End of an Ideology: on the Exhaustion of Political*. New York: Collier.

Black, S. (2018). *The Independent Ukrainian Church is an independent state*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/304491>.

Chaplin, V. (2011). *The values of faith, shrines, Fatherland are above human rights*. Human Rights Center of the World Russian People's Council. URL: <http://pravovrns.ru/?p=4797>.

Chernomorets, Y. (2011). *Christian conservatism of Patriarch Bartholomew and fundamentalism of Patriarch Kirill: significant contradictions and threats*. URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/40214/

Due to the coronavirus epidemic, the Pope broke the age-old traditions (2020). URL: <https://cutt.ly/5fBMi4g>

Dugin, A. (2020). *Fundamentals of Geopolitics. The geopolitical future of Russia. Think in space*. М. : ARKTOGEYA-center.

Eidman, I. (2016). *Commentary: Putin and Christ are with us*. URL: <http://www.dw.com/ru/комментарий-с-нами-путин-и-христос/a-19256744>

Features of religious and church-religious self-determination of Ukrainian citizens: trends of 2010-2018 (2018). URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf.

Fomenko, A.V. (2019). *Fundamentalist turn in modern Russian Orthodoxy: Dissertation on the specialty 09.00.11 - Religious Studies*. Kyiv: NPU named after MPDragomanova, 255 p. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/27604/1/100355270.pdf>

Fylypovych, L.O. (2016). *Culture of religious life*. Selected works. К.: UARR, 584 p.

Goreva, D. (2019). *Church democracy: on a new «religious» law*. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/blog/~garryvays/74359/>

His Beatitude Sviatoslav congratulated His Beatitude Eiphanus (2018). URL: <http://surl.li/fpzg>

- How the Orthodox laurels of Ukraine operate in the conditions of the coronavirus* (2020). URL: <http://www.dw.com/ru/комментарий-с-нами-путин-и-христос/a-19256744>
- Kirill Govorun (2015). *Church and ideology: division and reduction*. URL: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/28078-cerkov-i-ideologiya-razdeleniya-i-redukcii.html>
- Koigen, D.M. (1916). *State and religion. Notes of the Petrograd Religious and Philosophical Society. Issue IV*. 114-115.
- Kraliuk, P. (2020). *Coronavirus in Ukraine: The Moscow Church has taken a separate position on quarantine*. URL: <https://glavcom.ua/columns/kraluk/koronavirus-v-ukrajini-moskovska-cerkva-zaynyala-okremu-pozyciyu-shchodo-karantynu-668450.html>
- Martyshyn, Dionysius, prot. (2013). *Meeting with the Living God: spiritual conversations on Orthodox holidays*. K.: Spiritual and Educational Center named after the Holy Apostles.
- Matvienko, K. (2019). *The Local Church of Ukraine: a fundamental mental difference between the PCU and the ROC*. URL: <https://cutt.ly/OfBMwii>
- Metropolitan Kirill (2008). *Freedom and responsibility: in search of harmony. Human rights and personal dignity*. Moscow: Department for External Church Relations of the Moscow Patriarchate. 240 p.
- Meyendorf, I. (1991). *Church and State: Russian Diaspora in the Year of the Millennium of the Baptism of Rus*. Moscow: Nauka, 632 p.
- Oliynyk, A.V. (2015). *Religious context of humanistic spiritual and moral values as a factor in counteracting self-destructiveness*. URL: <https://cutt.ly/QfBMeNj>
- Quail, G. (2019). *The ideology of the «Russian measure» as a threat to the security of the world and Ukraine (peace, security, democracy and prosperity)*. URL: http://www.r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=81655&lang=ukr
- Russian Doctrine* (2005). Sergievsky project. URL: <http://www.rusdoctrina.ru/page95505.html>
- Sagan, O. (2019). *The constitution of the Orthodox Church of Ukraine as a factor in changing the cultural and civilizational paradigm of independent Ukraine. Ukrainian Religious Studies. №88*. 23-39.
- Shkil, S.O. (2016). *The narrative world of modern Russian Orthodoxy*. K.: Aquamarine, 288 p
- Speech of His Beatitude Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Volodymyr to the participants of the meeting of UOC delegates to the Local Council of the ROC* (2008). URL: <https://cutt.ly/XfBMH5>
- State and Church in Ukraine - 2019: results of the year and prospects for the development of relations (information materials)* (2019). Kyiv: Rozumkov Center. 70 p.
- Taran, W. (2000). *Ideology of transitional society: (Socio-philosophical analysis of the ideological process in post-Soviet Ukraine): Monograph*. Zaporizhzhye, 316 p.
- The Ecumenical Patriarch called for the suspension of worship services during the pandemic* (2020). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/03/19/7244229/>
- The OP named the number of Ukrainians who attended worship services at Easter* (2020). URL: <https://cutt.ly/5fBMpkz>
- The Primate told how the Easter services will be performed (2020). *Orthodox Ukraine: Official site of the Ukrainian Orthodox Church*. URL: <https://news.church.ua/2020/04/14/predstoyatel-rozpoviv-yak-budut-zvershuvatisya-paschalni-bogosluzhinnya-video/>
- Tkachuk, Yu. (2012). *Interaction of the state and the church: conceptualization of modern approaches*. URL: [http://relsoc_2012_1_22%20\(1\).pdf](http://relsoc_2012_1_22%20(1).pdf)
- Without masks and distance: a crowd of believers gathered at night in the Soyatogorsk Lavra in Donetsk region* (2020). URL: <http://surl.li/fpzf>

УДК 2:29; 477-3:32.323

Юлія Філь

*Міжнародне товариство
свідомості Кришни (ISKCON)
в період війни на Донбасі
(2014 – 2019)*

Анотація. Міжнародне товариство свідомості Кришни в Україні з початком війни на Донбасі зіткнулося як з практичними, так і з світоглядними викликами. Практичні були пов'язані з організацією допомоги біженцям-одновірцям, а духовні із формулюванням власного ставлення до війни як на рівні керівництва громади, так і на індивідуальному рівні. На практичний виклик громада відповіла заснуванням фонду допомоги біженцям, який забезпечив будівництво нового тимчасового житла для постраждалих від конфлікту й займався утепленням непристосованих для холодного сезону житлових приміщень ашрамів ISKCON.

Що стосується світоглядного виклику, то позиція ISKCON як релігійної організації стосовно подій на Сході України однозначна і передбачувана: вайшнавська громада жодним чином не втручається у справи війни і не приймає жодну із сторін. Це пов'язано зі специфічним баченням війни у вайшнавизмі та власної ролі у ній. По-перше, вайшнавизм принципово розділяє матеріальний та духовний (трансцендентний) світи, тому мирські проблеми (включаючи війни) є менше важливими та цінними, ніж духовні. По-друге, індуїстське сприйняття часу передбачає, що зараз світ переживає період деградації – калі-югу, коли війни є невідворотними і ніхто не може на це вплинути, а тому брати активну участь у війні

без нагальної потреби немає жодного сенсу. Звідси випливає специфічне бачення своєї місії у час війни, яка полягає не у прийнятті тієї чи іншої сторони і допомоги їй, а роботу з суспільною свідомістю з трансформації якості невігластва в якість благості. А така робота передбачає перш за все трансцендентні, а не «мирські», методи. Тому єдиними допустимими «мирським» методами допомоги у ситуації війни став благодійний проект «Їжа життя. Донецьк» та турбота про покинутих в зоні конфлікту корів.

Утім, індивідуальна позиція кожного відданого могла збігатися з позицією ISKCON, а могла відрізнятись від неї в залежності від особистого досвіду вайшнава, особливо до приходу в Свідомість Кришни. Серед вайшнавів зустрічаємо і проукраїнські, і проросійські погляди – кришнаїти в своєму ставленні до війни нічим не вирізняються серед решти населення України. Тому їхня позиція відповідає позиції населення в цілому на тих чи інших територіях. З відомих причин кожна з позицій – проукраїнську і проросійську – більше чути з того чи іншого боку від лінії розмежування, в той час як протилежну не афішують або замовчують. Вайшнави успішно відповіли на світоглядний виклик як на рівні громади, так і на індивідуальному рівні. По-перше, у громадах майже не відбулося розколів (відомо, що лише деякі ятри на непідконтрольних Україні територіях близькі до розколу); по-друге, вайшнави по обидва боки від лінії розмежування не припинили спілкуватися між собою, так само як не припинили спілкування з вайшнавами Криму, по-третє, воєнний конфлікт на Сході України не завадив контактам та дружньому ставленню одне до одного українських та російських вайшнавів. Хоча

інтенсивність таких контактів зменшилася, але радше через технічні причини, пов'язані з труднощами перетину кордону, ніж через світоглядні причини.

Перед громадами на непідконтрольних Україні територіях, а також в Криму постали практичні турботи легалізації в умовах жорсткого релігійного законодавства.

Ключові слова: вайшнавизм, Міжнародне товариство свідомості Кришни; війна, Донбас, війна на Сході України.

Yulia Fil

International Society for Krishna Consciousness (ISKCON) in the time of War in Donbas (2014 – 2019)

Abstract. International Society for Krishna Consciousness (ISKCON) in Ukraine faces different kinds of challenges – practical as well as spiritual – since the war in Donbas has started. The practical challenge is connected with taking care of fellows believers from war areas. The spiritual one concerns what the community stood for in the conflict. The response to the first one was the foundation of «Ukrainian Vaishnava Refugee Fund» which provides temporal shelter for the refugees and makes the premises in Vaishnava retreat centers ready for the cold season. Concerning the second challenge – ISKCON claims principal and conscious detachment from the war. One could not expect different positions from this religious organization taking to account its theological particularities of the religion. Firstly, Vaishnavism claims a strong division of reality into material and spiritual (transcendental) worlds so that worldly matters including wars are treated as less important

and valuable. Secondly, the Hindu perception of time implies that Earth is facing the period of degradation (kali yuga) when wars are inevitable and no one can influence them, so there is no point in active participation in them. Thirdly, Vaishnavism does not think about its position on war as the detachment rather it claims a different type of participation which derives from the understanding of its mission in any conflict which differs from missions of other religious organizations. The mission of ISKCON in the war is not to take one or another side but to transform the quality of ignorance (tama-guna) into the quality of goodness (sattva-guna) which is reached by transcendental, not worldly methods. Therefore, any ISKCON charity project does not deal with the help to one or another side of the conflict directly but strives to be universal and provide help irrespective to war affairs. As a result of this position, only two ways of charity was possible for the Krishnaites in a wartime – the project «Food for life. Donbas» and taking care of abandoned cows in the conflict zone.

However, the individual position of devotee could differ from organization's one. Usually it depends on his or her personal experience or background, especially before coming to Krishna's consciousness. There are devotees who follow pro-Ukrainian position as well as those who follow pro-Russian, thus Vaishnavas' attitude to the conflict reflects, in general, the Ukrainian population's attitude to it on particular territories. It does not mean that devotees on the Ukrainian territories are all pro-Ukrainian and those who are on the uncontrolled territories are all pro-Russian. Both positions exist on the both sides of the frontline. But because of certain reasons one or another position is louder on one side of the frontline and almost silent on another.

It could be concluded that Vaishnavas accepted the spiritual challenge successfully on both collective and individual level. As field work has shown ISKCON avoided inner conflicts and schism on the political ground. Furthermore, Ukrainian Vaishnavas have not lost the connection with their fellow believers on the uncontrolled territories. Moreover, they also have not lost the good relationships and connections with Russian fellow believers. Though the intensity of such contacts decreased drastically it is more due to technical reasons connected with the difficulties on the borders. Regarding ISKCON yatras on the uncontrolled territories of Donbas and in Crimea, they are facing difficulties with selflegalization due to strict religious laws.

Key words: Vaishnavism; International Society for Krishna Consciousness; war; Donbas, war in Donbas.

Постановка проблеми. Міжнародне товариство свідомості Кришни (International Society for Krishna Consciousness, далі – ISKCON) – найбільш численна нова релігійна організація орієнталістського походження на території України. Згідно з даними Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України за 2019 рік, в Україні є 44 релігійні організації Товариства свідомості Кришни (серед них 39 діючих і 5 центрів управління; 70 священнослужителів, серед яких 1 іноземець; 3 духовних навчальних заклади, 7 недільних шкіл; 2 друкованих видання, 2 електронних видання) [Звіт 2018].

Статистика свідчить про зростання кількості організацій Товариства Свідомості

Кришни в Україні. Для порівняння станом на 1 січня 2010 року (10 років тому) в Україні було 32 релігійні організації Товариства (серед них 7 незареєстрованих; 1 центр; 5 управлінь; 43 священнослужителі, серед яких 1 іноземець; 3 духовних навчальних заклади; 11 недільних шкіл і 2 періодичних видання) [Релігійні організації 2008]. Тобто, за 10 років в Україні стало на 12 громад Товариства більше. Після початку війни на Сході України кількість громад зменшилась на 4 через втрату громад міста Донецька, Луганська та інших. Якщо станом на 1 січня 2014 року в Україні було 42 громади, то на 1 січня 2015 року їх стало 38. Політичні події на Донбасі стали викликом для вайшнавських громад як на українських, так і на непідконтрольних Україні територіях.

Основний виклад. Донбас, так само як і Крим, характеризуються значним конфесійним різноманіттям. Товариство свідомості Кришни є частиною цього різноманіття. На кінець 2014 у Донецькій області (включаючи окуповані території) було зареєстровано 1 795 релігійних організацій, з яких 1 723 – релігійні громади. Православні релігійні організації склали біля 49 %, протестанти всіх напрямків мали більше 700 організацій – 40,9 % від загальної чисельності. Також в області зареєстровано 38 мусульманських, 19 юдейських, 14 буддистських і 8 вайшнавських релігійних організацій [Карпицкий 2018: 54]. Незважаючи на те, що значна кількість вайшнавів виїхала з Донецька після того, як Україна втратила контроль над містом, *ятра*¹ не припинила своє існування і продовжує діяти в

¹Ятрою у вайшнавизмі називають не лише колісничний фестиваль, але і громаду. Найчастіше ятри збігаються з

адміністративним поділом країни, тому під «ятрою» мається на увазі громада того чи іншого населеного пункту – ятра Донецька, рівненська ятра тощо.

Донецьку. Президент донецького храму став живим прикладом того, що громада не втратила зв'язку з відданими на інших територіях України, адже поговорити з ним вдалося під час його візиту у храм міста Бердянська.

Президент повідомив, що громада у Донецьку перебуває зараз на стадії переєстрації. Закон «Про свободу віровизнання та релігійні об'єднання» у т. зв. Донецькій народній республіці з'явився лише 24 червня 2016 року. До цього релігійне життя регламентувалося конституцією т. зв. ДНР, прийнятою 14 травня 2014 року. У її преамбулі йшлося про те, що Верховна рада приймає конституцію, «сповідуючи Православну віру (Віру Християнську Православну Кафолічну Східного Сповідання) Російської православної Церкви (Московський Патріархат) і визнаючи її основою основ «русского мира». В 9 главі тієї конституції прямо йшлося про те, що в т. зв. ДНР першою і домінуючою вірою є Православна віра, сповідувана Російською Православною Церквою (Московського патріархату) [Карпицкий 2018: 54]. Фактично, православ'я (маючи на увазі лише церкву Московського патріархату) було проголошене державною релігією. Пізніше ця «конституція» повністю зникла з сайтів т. зв. ДНР, тому інформацію про неї знаходимо лише в посиланнях інших авторів, які ще встигли ознайомитися з нею на сайті псевдореспубліки. Керуючись такою конституцією, нова «влада» влаштувала гоніння на адептів усіх релігій, крім прихильників православної церкви Московського патріархату. Відомі численні приклади захоплення церковних будівель різних релігійних організацій. Пастор церкви «Асамблея Бога» в Донецьку Сергій Косяк 30 грудня 2014 року навів відомі свідчення

про захоплення протестантських церков. У травні 2014 року сепаратисти захопили церковні будівлі в Горлівці та Сніжному, а в Донецьку – реабілітаційний центр «Вечірнє світло», взявши 29 людей в полон і побивши деяких реабілітантів [Косяк 2018: 197].

Вайшнавська громада не втратила храм, проте, за свідченнями Миколая Карпіцького, дослідника релігійних об'єдин в умовах війни на сході України, запрошеного експерта в суді про визнання книги «Бхагават-гіта як вона є» екстремістською (м. Томськ, Російська Федерація), були одиничні випадки викрадення та тортур вайшнавів. Респонденту достеменно відомо про щонайменше два таких. Одновірям вдалося визволити одного полоненого. Вайшнави віддали перевагу не розповсюджувати інформацію про репресії, щоб не завадити запуску благодійної програми «Їжа життя. Донецьк», в рамках загальної соціальної місії ISKCON «Їжа життя», яка була спрямована на допомогу населенню Донбасу в умовах війни [Пицца]. Тоді ще місцева «влада» придивлялася до вайшнавів, не знаючи, чого можна очікувати від них. Але невдовзі зрозуміла, що адепти цієї релігії, на відміну від християн, займають позицію неутручання в політичні справи, живуть, за їхніми словами, «в своєму трансцендентному світі», а тому не несуть загрози, ба більше, є вигідними для неї в умовах гуманітарної кризи. Регулярно годуючи гарячими обідами соціально незахищені прошарки населення Донбасу, вайшнави тим самим допомагають покращити гуманітарну ситуацію в регіоні воєнного конфлікту. У 2015 році волонтерські групи «Їжа життя. Донецьк» діяли як на підконтрольних Україні територіях Донбасу (Краматорськ, Маріуполь), так і на невідконтрольних. Пізніше кришнаїти

заснавали репресій, але не за релігійною ознакою, а випадково на рівні з усіма іншими жителями непідконтрольних територій. 29 серпня 2014 року «Український фонд допомоги вайшнавським біженцям» (Ukrainian Vaisnava Refugee Fund) повідомив, що жоден з відданих не був поранений чи вбитий у конфлікті [Ukrainian Vaishnava].

Закон 2016 року забов'язав усі релігійні об'єднання «ДНР» пройти реєстрацію [Закон 2016]. Частково з цим, а частково з воєнними діями на Донбасі пов'язане припинення будь-якої публічної діяльності кришнаїтської громади. Президент донецького храму А. дас повідомив, що *харінами*² та розповсюдження літератури в Донецьку до завершення бойових дій проводиться не будуть. «Зараз сказали, що поки воєнні дії не закінчатся, то не варто цього робити», – повідомив президент. Були ідеї провести в Донецьку фестиваль, до якого могли би долучитися громади Луганська, Донецька, Алчевська. Навіть домовленості з деякими духовними вчителями вже були. Але в умовах війни та під час перереєстрації такі ідеї не змогли бути реалізовані.

Процедура реєстрації, за словами президента, складніша за ту, яка була раніше за українським законодавством. Закон, прийнятий 24 червня 2016 року, передбачав, що «місцевою релігійною організацією визнається релігійна організація, яка складається не менше, ніж з *п'ятдесяти* (виділення – авт.) членів, які досягли віку вісімнадцяти років і постійно проживають в одній місцевості чи в одному населеному пункті» (Стаття 8, частина 3), та «централізованою

релігійною організацією визнається релігійна організація, яка складається, відповідно до свого статуту і (або) конфесійним нормам не менше, ніж з *десяти* (виділення – авт.) місцевих релігійних організацій» (стаття 8, частина 4). Фактично, йшлося про те, що в донецькій ятрі має бути не менше п'ятдесяти членів, а на території т. зв. ДНР має бути щонайменше десять ятр. Очевидно, що таке законодавство виключало можливість реєстрації вайшнавської організації в т. зв. ДНР, адже на непідконтрольних Україні частинах Донбасу просто не знайдеться такої кількості населених пунктів, де би могли діяти місцеві організації, тобто окремі ятри. На момент розмови (липень 2019 р.) донецька громада перебувала у статусі «тимчасово зареєстрованої», подавши документи на реєстрацію. Втім, релігійне законодавство під кінець 2019 року частково лібералізувалося. У закон були внесені зміни, які стосувалися кількості членів місцевої релігійної організації та централізованої релігійної організації – від 11 жовтня 2019 року місцева релігійна організація мала складатися не менше, ніж з десяти членів, а централізована не менше, ніж з трьох місцевих релігійних організацій. Враховуючи ці зміни, донецька ятра має безперешкодно пройти реєстрацію. Зараз донецька громада збирає кошти на ремонт та реконструкцію храму, який існує вже більше 25 років. На недільні програми в храм приходить більше 120 людей, а на свята збирається 200 [Проект].

На території так званої Луганської народної республіки зі свободою віровизнання ситуація складніша. Закон «Про

² Харінама – хода зі співами і танцями, яка зазвичай відбувається в найбільш відвідуваних місцях міста (на

головних площах, в парках) для проповіді і оспівування імені Кришни.

свободу віровизнання та релігійні об'єднання» від 2 лютого 2018 р. передбачає [Закон 2018], що релігійні об'єднання можуть бути створені лише в формі релігійної організації (Стаття 6, частина 2). Про релігійні групи не йдеться, а це означає, що велика кількість релігійних груп не зможе легалізуватися. Місцевою релігійною організацією визнається релігійне об'єднання, яке складається не менше ніж з тридцяти учасників, які досягли вісімнадцятирічного віку і постійно проживають в рамках однієї адміністративно-територіальної одиниці «ЛНР». Централізованою релігійною організацією визнається об'єднання, яке складається не менше ніж з п'яти місцевих релігійних організацій. Також законодавство «ЛНР» забороняє проводити богослужіння та інші релігійні обряди та церемонії в житлових приміщеннях, що також сприяє тому, що поза законом опиняються всі релігійні групи, які збираються в оселях одновірців.

Відомо, що кримські вайшнави, так само, як і донецькі, харінами не проводять. Ймовірно, це пов'язано з доданням Глави III.1 «Місіонерська діяльність» до закону Російської Федерації «Про свободу совісті та релігійні об'єднання» від 26 вересня 1997 року № 125-ФЗ [Федеральний закон 2019] в рамках так званого «Пакету Ярової», який нібито має антитерористичну спрямованість. У цьому пакеті було прийнято федеральний закон «Про внесення змін у Федеральний закон «Про протидію тероризму» і окремі законодавчі акти Російської Федерації в частині встановлення додаткових заходів протидії тероризму та гарантування суспільної безпеки» від 6 липня 2016 року № 374-ФЗ [Федеральний закон 2016], в якому і з'явилася вищезгадана глава. Вона, серед іншого, передбачає відповідальність

за ведення місіонерської діяльності без наявності документу від організації, яка уповноважує особу займатися місіонерською діяльністю. Ця вимога, як і низка інших, швидше за все, утруднює проведення вайшнавами публічних заходів, які місцева влада, ймовірно, трактує як місіонерську діяльність. Взагалі в Росії, за словами Магабуддгі даса, відданого з Санкт-Петербурга, після суду над книгою «Бгават-гіта як вона є» в Томську 2011 р. вайшнавів залишили в спокої, вони у більшості випадків безперешкодно проводять харінами й респекту публічних заходів. Проблеми можуть виникати в окремих населених пунктах лише у випадку, якщо місцева влада вирішить інтерпретувати харінами як місіонерську діяльність. Це не означає, що вайшнавів переслідують цілеспрямовано, а радше може бути пояснене потребою пошуків правопорушників для статистики.

Вайшнави як донецької, так і луганської ятри підтримують зв'язки з одновірцями на інших територіях України. За словами А. даса, вайшнави з невідконтрольних України територій їздять на фестивалі, які проводяться як на території Росії, так і на території України. Але відвідувати українські фестивалі стали менше головним чином через технічні труднощі, пов'язані з блокпостами на тимчасових кордонах:

«Складніше стало через блокпости, якщо в бік України їхати. І дорожче це. Проте, їздять. Є допомога деяка, взаємодопомога. І туди, і туди, якщо фінансова ситуація не дозволяє поїхати на фестиваль, то допомагають і там, і там. Всі помірно допомагають, щоб знайти засоби, пожертвування для нас, щоб ми могли з'їздити», – розповідає А. дас. Ізольованою громада Донецька себе не відчуває головно завдяки фестивалям. Від-

дані з українських територій також відвідують громади на непідконтрольних територіях. Відданий К. дас з Донеччини регулярно їздить в донецький храм для спілкування з одновірцями та для догляду за земельною ділянкою біля храму. Також проєкт «Їжа життя. Донецьк» з 2015 року почав діяти і на контрольованих Україною територіях Донбасу, об'єднавши зусилля з волонтерами Краматорська та Маріуполя.

Очевидно, що політичні причини не стали на заваді контактам вайшнавів на непідконтрольних територіях з одновірцями на решті територій України. Втім, світоглядні розходження теж є. Мадхава Кришна дас, президент храму міста Маріуполя, розповідає, що в 2014 році, коли почався конфлікт на Донбасі, в ятрі почалися «бродіння», як він висловився. Були ті, які займали проросійську позицію, так само, як ті, які були категорично проукраїнськими. Але старші, які, за словами президента, більш універсально дивляться на світ, для яких немає українців, росіян, американців, індусів, чоловіків, жінок, ось цим своїм знанням ніби втихомирили громаду і не допустили розколу: «Ми просто зібралися, поговорили, зупинилися на позиції Шрілі Прабгупади, ось на цьому, що ми маємо прагнути до єдиного бачення живих істот, розуміти, що зараз хтось є обумовленим, але в глибині душа вона всюди однакова, хоч в тілі нашого друга, хоч в тілі нашого ворога, тому ми домовилися, що ми цю тему взагалі закриваємо». Тож, суперечки всередині маріупольської ятри тривали не більше місяця. Й справді, громада не розкололася,

підтримує зв'язки з усіма іншими ятрами, в тому числі з донецькою.

Відданий Дмитро Пальченко розказував, що спілкувався з відданим із Донецька, який був протилежних поглядів, ніж він сам:

«Уявляєте, на Бгакті Сангамі в 2015 році, на Шацьких озерах коли було, я чув таке від відданих Донецька. Що вони в ополченні служать, стріляють по укропах, потім приходять в храм, моляться. У мене це в голові не вкладалося. Тоді з одним відданим із Донецька... «треба йти на Київ, всі дела, танки, громити Київ». Я кажу, «Прабгу³, ви відданий, чи хто ви?». Він осікся, «Забудьте, що я казав». «Так ви взагалі думайте, що говорите, йти на Київ, там же живі люди». Це мені відданий на Бгакті Сангамі говорив. Перед Богом говорю, це було. Це все я чув».

Або ще такого ж роду свідчення того ж респондента:

«У мене були розмови після цього вже пізніше з представниками донецької ятри. Я кажу, що ми, наприклад, постували, щоб від нас пішла війна. Ятра постувала у Краматорську на суху у Пандава Екадаш, навіть коли почався обстріл міста, пост не перервали, продовжували читати совмісно магамантру. Через декілька днів війна пішла з Краматорська, відразу вийшли на харінаму на вулиці міста відсвяткувати це. Ви що робили, кажу? Ну, вони нічого не відповідали мені на ці питання».

Також відданий повідомив, що деякі ятри на непідконтрольних Україні територіях розділилися на політичному ґрунті:

«На півночі Луганської області є ятра, яка розділилася: щосереді збираються ті, хто за Україну, а цовівторка ті, хто за «русский

³ Прабгу (із санскр. – «володар») – звернення до чоловіка в Товаристві свідомості Кришни.

мир». Вони проводять ті ж самі *яг і*⁴, знаєте, щоб не сваритися».

У Криму також діють вайшнавські громади. Інформації про їхню діяльність мало, але відомо, що регіональний секретар Товариства Свідомості Кришни в Криму (у нього входять усі центри та *нама-хатти*⁵ в Сімферополі, Севастополі, Ялті, Керчі, Алушті та інших містах). Е. П. приїжджає в Україну на засідання національної ради, на яку збираються всі президенти центрів і храмів в Україні. Крім того, регіональний секретар громад Міжнародного товариства свідомості Кришни в Україні та Молдові Ач'юта Прія дас відповідає не тільки за Україну, а за цілий регіон, до якого, крім України, належать Молдова, Придністров'я, Донецьк, Луганськ, Крим. Віддані з Криму їздять на фестивалі на материкову Україну і навпаки. Це засвідчив в інтерв'ю Дмитро Пальченко, який розповідав, як зустрічав вайшнавів з Криму. Вони йому розказували приблизно те ж, що і вайшнави з Донецька:

«Вони починають розповідати, що зараз нам не можна проводити харінами, що ми в підпіллі. А я кажу, а хіба це добре? Вони кажуть, мовляв, це тимчасово, треба потерпіти. Чого терпіти, кажу їм як кшатрій, давайте ми звільнимо Крим і ви там будете харінами проводити як брагмани. А вони там починають за політику. А я кажу, так ви хочете харінаму проводити, чи ви не хочете її проводити? Ви хочете змиритися з тим, що

у вас заборонені харінами на півострові і всі інші віровизнання, крім російської православної церкви, або ви не хочете? Ви визначтеся. Якщо ви хочете, то ви маєте підтримувати Україну, бо в Україні дозволені всі віровизнання, а в Росії, як ми знаємо, намагалися Бгагават-гіту заборонити і визнати її екстремістською».

Більшість вайшнавів після початку війни покинули невідконтрольну Україні територію Донбасу. Віддані тікали як в Росію, так і в Україну. Всі українські храми відкрили свої двері для біженців. Віддані зі Сходу знаходили притулок не лише в храмах у східних областях. Храми міст Західної України також прийняли біженців. Авторка сама стала очевидцею проживання біженців у ретрит-центрі «Новий Маяпур» в Дніпропетровській області в 2015 році та в храмі міста Луцька в 2016 році. Як повідомляв на сайті «Українського фонду допомоги вайшнавським біженцям» (Ukrainian Vaisnava Refugee Fund) Абхиднанда дас, станом на липень 2014 року 17 відданих по всій Україні в рамках кампанії «Український вайшнавський біженець» запропонували притулок для одновірців. *Ашрам*⁶ (ретрит центр) «Новий Маяпур» в с. Магдалинівка Дніпропетровської області прихистив 33 відданих, 37 відданих поселилися в сім'ях, деякі з відданих перебралися в Крим і тимчасово жили там в доволі аскетичних умовах лише до холодного сезону. 6 відданих чекає на

⁴ Яг'я (із санскр. *yajña* – «жертва», «відданість», «поклоніння») – загальна назва для всіх ритуалів в індуїзмі, які виконуються біля священного вогню.

⁵ Нама-хатта (із санскр. *nāma* – «ім'я», *hatta* – «базар») – буквально «базар святого імені», в контексті ISKCON невеликі місцеві групи відданих, учасники яких регулярно збираються разом для оспівування священних імен (кіртани), обговорення духовних питань та вшанування прасаду (*prasāda*) – вегетаріанської їжі, яку перед вживанням пропонують божеству. Нама-

хаттом можуть називати як невелику громаду міста, яка не має свого храму або центру, або ж спонтанні зібрання невеликої групи вайшнавів (найчастіше вдома у когось із відданих), які є частиною великої організованої громади з храмом чи центром.

⁶ Ашрам – інституція в індуїзмі, сенс якої полягає в об'єднанні та співжитті прихильників певного бога чи вчителя задля духовної практики. Також слово ашрам в індуїзмі означає приміщення спільного проживання одновірців.

можливі варіанти розселення. Пізніше, а саме 31 липня 2014 року, Абхінанда Дас повідомив, що загальна кількість відданих, які розселилися за межами непідконтрольних територій сягає більше 100 [Ukrainian Vaisnava]. Уже в серпні 2014 стало зрозуміло, що можливості ретрит-центру вичерпались, адже туди заселили 40 відданих, серед яких переважно жінки і діти, які не мали грошових збережень і не могли взяти з собою багато речей. Також центр тоді активно почали готувати до зими, утеплюючи приміщення, які раніше були призначені лише для проживання у теплий сезон. Київ та Київська область стали для біженців (особливо чоловіків) найбільш бажаним місцем поселення, адже тут найбільше можливостей для працевлаштування. Відомо, що більшість відданих із ятри Слов'янська переселилися до Києва. Ті, хто залишилися (а це не більше 10 відданих), не проводять публічних програм та намахаттів в своєму місті, а їздять на всі заходи до сусіднього Краматорська. Те ж можна сказати про Дружківку та інші сателіти Краматорська.

У період окупації Краматорська місцеві вайшнави не проводили жодних публічних заходів. Перша харінама у звільненому місті була проведена вже у 2015 році. Це місто стало не лише адміністративним центром Донецької області, але і центром ISKCON на підконтрольних Україні територіях Донбасу. Віддані з багатьох міст області приїжджають на харінами та недільні програми саме сюди. Також вайшнави краматорської ятри роблять виїзні харінами в Костянтинівку, Дружківку, Слов'янськ та інші міста та селища в Донецькій області.

Благодійність вайшнавів в умовах війни. Ставлення до війни у вайшнавизмі

чітко визначене – війни невідворотні, вони є атрибутом епохи деградації – калі-юги, тому всі намагання припинити війни, або якимось вплинути на їхній хід просто неможливо. Війна – це породження тама-гуни, якості невігластва, однієї з трьох гун матеріального світу поруч з раджа-гуною (якістю пристрасності) та саттва-гуною (якістю благості). Тому війна сприймається вайшнавами не як боротьба людей різної національної чи релігійної приналежності, а як боротьба людей, які перебувають в гуні невігластва і допускають війну через свою неусвідомленість. Тому вайшнави вбачають свою роль у війні не в тому, щоб ставати на чийсь бік, або своїми діями допомагати одній із сторін, а в тому, щоб трансформувати тама-гуну (якість невігластва) в саттва-гуну (якість благості), а така трансформація досягається трансцендентними засобами – через молитву та служіння Кришні, а також служіння людям, які незалежно від усіх своїх зовнішніх атрибутів (статі, етнічного походження, національності, релігії і т. д.) всі є дживами (душами). Квінтесенцією цієї позиції є слова російського саньясіна Бгакті Віджняни Госвами, який звернувся до відданих Росії та України в березні 2014 року: «Ми як вайшнави особливо тісно пов'язані одне з одним. Шріла Прабгупада справді зробив нас однією сім'єю, незалежно від того, які ми маємо уявлення про другорядні справи цього матеріального світу, одна велика сім'я, яка справді пов'язана нитками любові та духовної спорідненості» [An Appeal]. Розвиваючи цю позицію, треба сказати, що згідно з вченням вайшнавів у кожній людині є своя дгарма (обов'язок), в якій розрізняється упа-дгарма – тимчасовий обов'язок – та санатана дгарма – вічний обов'язок. Ці два обов'язки ще називають

найміттика дгармою та джайва дгармою, тобто тимчасовим обов'язком та обов'язком душі. Перший – це той, який людина виконує в обумовленому матеріальному світі: сімейний, громадянський. Другий же належить трансцендентному і божественному, це обов'язок людини перед Богом і є первинним по відношенню до тимчасового. Війна стосується тимчасової дгарми, яку теж треба виконувати, але яка другорядна відносно вічної. Брати участь у війні, або ставати на чийсь бік – означає допускати хибну самототожність, ототожнення себе з тілом, а не з душею, адже національність і громадянство, за уявленнями вайшнавів, це атрибути тіла. Саме тому позиція невтручання в політичні та воєнні справи є принциповою для Товариства свідомості Кришни. Саме з цим пов'язана специфіка допомоги вайшнавів в умовах війни.

Кришнаїти принципово не організовували волонтерських місій на фронт, як це робили представники інших конфесій, особливо християнських. Дмитро Пальченко, який займав чітку проукраїнську позицію, пропонував створити в рамках ISCKON волонтерський рух, який допомагав би безпосередньо фронту і військовим, який би «під прапорами Кришни» надавав матеріальну допомогу армії і займався проповіддю на фронті. Відданий навіть продумав деякі деталі – йому дуже хотілося виготовити для волонтерів футболки з написом «Кришна любить Україну». Керівництво Товариства не підтримало, та й не могло підтримати таку ініціативу, бо своє завдання, як вже було сказано, вбачає в трансформації невігластва в благість не шляхом прийняття тієї чи іншої сторони конфлікту і допомоги їй, а трансцендентними методами, які можна класифікувати як недіяльні та діяльні.

До недіяльних віднесемо всю духовну практику, яку виконують вайшнави незалежно від обставин, а також спеціальні молитви, ритуали і практики, спрямовані на вирішення ситуації з війною. Особливо слід звернути увагу на проповідь шляхом розповсюдження літератури. В грудні 2014 року київський храм організував «Марафон Прабгупади», який покликаний був поділитися якомога більшою кількістю книг вчителя, в тому числі й у східних регіонах України. Як повідомив регіональний секретар Товариства Свідомості Кришни в Україні Ач'юта Прія дас, віддани унікають розповсюджувати літературу в східних регіонах України, таких як Донецьк та Луганськ, де ведуться активні бойові дії, адже «... ми не хочемо піддавати ризику життя відданих, ми попросили розповсюджувачів книг покинути небезпечні території та перейти в безпечні місця для більш ефективної проповіді» [Ukrainian Devotees]. Відданий Пальченко згадував колективний піст, який влаштувала його ятра під час окупації, а також яг'ї, спрямовані на припинення війни. До діяльних методів можна віднести ті, які носять не лише духовний характер, але і практичний. Вони зорієнтовані на матеріальну допомогу постраждалим від війни, але не її учасникам. Допустимих для вайшнавів діяльних методів є два – проект «Їжа життя» та турбота про покинутих в зоні конфлікту корів.

Приготування та споживання їжі – дуже важлива частина релігійного поклоніння вайшнавів. Адже їжу пропонують Богу і смакуючи *прасад* вайшнав безпосередньо долучається до божественного буття [Карпицький 2016: 102]. Тому і роздача такої їжі має настільки ж важливе духовне значення для боротьби з невіглаством, як і проповідь віровчення. До божественного

буття через їжу долучаються не лише ті, хто вже у свідомості Кришни, а і люди, які до неї не належать. Проект «Їжа життя. Донецьк» безпосередньо з війною не пов'язаний. Їжу роздають усім, хто її потребує, незалежно від національної приналежності чи політичних переконань. Зазвичай це соціально незахищені верстви суспільства – пенсіонери, інваліди, безробітні, переселенці, мирні жителі, які постраждали в результаті збройного конфлікту на Сході України. Їжу роздають людям в містах та містечках, цілеспрямованого годування військових ні однієї, ні іншої сторони не проводиться. Саме тому проект «Їжа життя» є мало не єдиним благодійним проектом, пов'язаним з війною, але, що важливо, лише опосередковано. Втім, є винятки. Як повідомив президент рівненського храму, коли почався конфлікт на Донбасі, їхня ятра відправляла прасад саме для українських солдатів. Таку ініціативу не можна назвати ініціативою організації, радше приватною ініціативою її членів, адже вона була несистемною і втілювалася безвідносно до відомих вайшнавських благодійних проектів.

Турбота про корів, яких покинули в зоні конфлікту, також є частиною духовної роботи вайшнавів, адже вона вкладається в загальні уявлення індуїзму про корову як священну тварину. Корова – це не просто священна тварина, а та, яка дає молоко, завдяки якій легше підтримувати вегетаріанську дієту, саме тому із самого початку розвитку ISKCON почали виникати різні екопроекти, спрямовані в тому числі за захист корів та належний догляд за ними. Щороку в різних куточках світу проводяться

конференції з цієї тематики. У структурі ISKCON діє Міністерство захисту корів та сільського господарства (ISKCON Ministry of Cow Protection and Agriculture), скорочено ІМСПА, яке займається проведенням цих конференцій. Український ISKCON активно підтримує ці проекти, створюючи екопоселення та екоферми. Корови на них мають належний догляд і захищені від забою. Як висловилися президент рівненської громади Вайкунтха Према дас та відданий з тієї ж громади Варіштха дас, зараз Товариство свідомості Кришни переживає етап, на якому віддані вчаться не лише спільному поклонінню, а й співжиттю в сільськогосподарських громадах. Тому в Україні з'являється все більше екопоселень з *гошалами*⁷ для корів. Варіштха дас, який сам живе в екопоселенні в селі Кармалюківка Одеської області сказав, що «хочуть розвинути програму захисту корів. Тому що для собак, для котів притулки є, щоб їх взяли, або вони там вмерли своєю смертю. Те ж саме зараз зробили в селі Безводному для корів. Оскільки вона священна тварина і краще, коли вона покидає тіло своєю смертю, в наступному житті вона народиться брагманом, ця душа буде людиною і буде священником». Тому українські вайшнави не могли залишитися осторонь проблеми покинутих у зоні конфлікту корів. Відомо, що в селі Широкіно після початку конфлікту на Донбасі найдовше залишалися так звані «корівники», люди, які чекали отелення до березня 2014 року, але і ті врешті-решт відв'язали тварин і поїхали. Корови розбрелися околицями, якісь підірвалися на мінних полях, якісь попали під обстріли, якихось підібрали жителі сусідніх сіл.

⁷ Гошала (із санскр. gauśālā : "gau" – корова + śālā – укриття) – хлів для корів.

Спасіння таких залишених в зоні конфлікту корів в Товаристві свідомості Кришни не набуло вигляду організованого руху, але відомо достеменно, що громада ISCKON Дніпропетровська, яка була активною у цій справі, наймала вантажівки і їхала на фронт рятувати тварин.

Участь вайшнавів у війні. Щоб зрозуміти ставлення вайшнавів до війни, потрібно розрізнити офіційну позицію ISCKON та індивідуальну позицію відданих. Як уже було підкреслено, на офіційному рівні вайшнави дотримуються позиції невтручання й на рівні громади не можуть підтримати ту чи іншу сторону конфлікту. Але на індивідуальному рівні кожен відданий, маючи свободу, сам розпоряджається власним життям і вирішує, як і якою мірою втручається в мирські справи. ISCKON розділяє загальні уявлення індуїзму про *варнашраму*⁸, вчення про чотири стадії життя людини та чотири прошарки суспільства, але за уявленнями Товариства, варна людини визначається не за народженням, а за здібностями та схильностями. Якщо людині вдається пізнати свою природу, зокрема зрозуміти, до якої варни вона належить, лише це може зробити її щасливою, навіть якщо вона не має духовної освіти. Тож якщо відданий зрозумів, що за природою він кшатрій, то він швидше реалізує свою природу, будучи солдатом чи управлінцем, ніж монахом чи вчителем. Тому до рішень брати участь у війні з боку окремих відданих Товариство на офіційному рівні ставиться нейтрально – не осуджує, і не схвалює. Вайкунтха Према дас в інтерв'ю сказав, що «... це добровільний вибір людини. Але на рівні громади це в

жодному разі не нав'язується. Це не те, що я як адміністративний керівник тисну, що робить це. Це особиста справа кожного. Це всі переживають, всі патріоти, це вільний вибір людей».

Участь у війні не суперечить вайшнавським принципам, в Бгагават-гіті йдеться про те, що душу неможливо вбити, бо вона – вічна. Воювати – обов'язок кшатрія і якщо вайшнав розпізнав свою кшатрійську природу, участь у війні лише послужить її реалізації. Тому серед вайшнавів є ті, хто свідомо пішов в армію. Відомо щонайменше про двох відданих – Чанчалу Прабгу з Рівного та Дмитра Пальченка з Краматорська. Відомо, що віддані також служать по інший бік барикад. Відданий Дмитро Пальченко так пояснює своє рішення йти в армію: «Тому коли мені прийшла повістка в армію, я прийняв рішення йти в кшатрійську варну, тому що там все чіткіше і правильніше, не так все розмито, тобто я шукаю таку опору, але стараюсь не відхилятися від того, що казав Прабгупада, хоча, як Ісус говорив коли підійшли солдати... «А що нам робити?», «Виконуйте накази, але болю не завдавайте!» Це коли тобі кажуть «розстріляй людину», - це означає просто кулю йому в лоб пустити, а не мучити, катувати там всіляко. Тобто ти маєш виконувати наказ».

Позиція адміністрації ISCKON чітка і однозначна з приводу війни та участі в ній, але всередині громади присутні різні позиції. Відданий Дмитро Пальченко розповідав, що далеко не всі одновірці схвалюють його рішення служити в армії: «Ось ми зараз перебуваємо в храмі київському, і я ось у военній формі, в формі кшатрія,

⁸ Варнашрама (із санскр. – varṇāśrama: varṇā – «колір», «порядок» + āśrama – «свобода від втоми») – вчення в

індуїзмі про чотири верстви в суспільстві та чотири стадії життя людини.

і я цього не цураюсь, я впевнений, що тут є віддані, які незадоволені, тому що вони розділяють ось цю думку пропаганди «русского мира»». Адміністративна та духовна верхівка храму пояснює політичні суперечки серед відданих недостатньою духовною зрілістю, адже, як було сказано, війна та інші справи матеріального світу є другорядними, а віддані, які занадто ними переймаються, просто перебувають на шляху до цього розуміння, але поки не досягли його. «Я коли чую, що віддані починають говорити про політику, про Путіна, починають прославляти Путіна, я їм нічого не пояснюю, але я бачу, що це відданий, повторює *магамантру*⁹, а просто віддаляюся від нього, просто йду. І так роблять всі. Це мені старші порадили так робити і я, в принципі, з самими відданими не воюю. З іншими людьми, які не є відданими, просто з сепаратистами, колабораціоністами я буду сперечатися, але якщо я бачу, що це серед відданих, я притримуюсь поради старших».

Українсько-російські контакти в ISCKON. Перешкодою для українсько-російських контактів є технічні труднощі, пов'язані з перетином кордонів. За свідченнями президента храму міста Маріуполя Мадхави Кришни даса, відданим із їхньої громади легше поїхати на фестиваль у Львів, ніж на російську територію чи в Донецьк, хоча це набагато ближче. Президенту доводиться регулярно бувати на невідконтрольних територіях. Це входить у його обов'язки як адміністратора. Усвідомлення свого службового обов'язку та відчуття відповідальності, зізнається відданий, дозволяє йому успішно долати всі

труднощі з перетином кордону. Але навіть йому це нелегко, не кажучи вже про пересічних відданих, на яких такої відповідальності немає. Тому, як каже Мадхав Кришна дас, для відданих немає жодного сенсу ускладнювати собі життя. «Простіше зараз поїхати в Одесу чи в *Коблево*¹⁰, ніж переїжджати оце».

Хоч від Маріуполя до Ростова-на-Дону менше 200 км, зараз на фестивалі туди непросто добратися, адже якщо раніше тут була пряма траса Маріуполь – Ростов-на-Дону, то зараз вона перекрита, й для того, щоб туди потрапити, треба або навколо всі невідконтрольні Україні території об'їхати, що забере багато часу, або через них їхати, маючи всі вище згадувані труднощі на блокпостах. Морського сполучення тут немає ще з радянських часів. З цих же причин українські вайшнави з інших міст також стали менше їздити в Росію на фестивалі. За словами Вайкунтхи Према даса, віддані як їздили в Росію на фестивалі, так і їздять, тому про повне припинення контактів між вайшнавами обох держав не йдеться. Політичні переконання також є причиною зменшення інтенсивності контактів, але не основною. Вайкунтха Према дас розповів, як спостерігав мирну взаємодію та співжиття українських та російських вайшнавів у Вріндавані (Індія, Уттар-Прадеш), вайшнавському паломницькому центрі. На популярному російському вайшнавському фестивалі Садгу-санга, який традиційно проходить в Красноярському краї в поселенні Джубг у 2019 році зібралося більше 5 тис. відданих, в тому числі і з України [Russian Sadhu]. Так само

⁹ Магамантра або Харе Кришна мантра (із. санскр. – *maḥa* – “великий”+ *mantra* – “мантра”) – мантра у вайшнавізмі, яка стала головною мантрою ISCKON. Вона складається з 6 слів і звучить як «Харе Кришна, Харе

Кришна, Кришна, Кришна, Харе, Харе! Харе Рама, Харе Рама, Рама, Рама, Харе Харе».

¹⁰ У Коблево із Криму був перенесений всеукраїнський фестиваль «Бгакті Сангама».

український ретрит в ашрамі «Новий Маяпур», який проводив американський садгу Ніранджана Свамі з 30 липня до 4 серпня 2019 р., відвідали віддани з Росії [Devotees].

До війни в Україну часто приїжджали магараджі¹¹ російського походження, особливо в міста Східної України. З початком війни стали їздити менше. Лише магарадж Чайтанья Чандра Чаран проїздом із Німеччини в Росію відвідав з програмами Львів, Луцьк і Рівне. Відомо, що російські магараджі зараз їздять переважно на невідконтрольній Україні території.

Спілкування між відданими відбувається також в інтернет-просторі на вайшнавських форумах. Респондент Пальченко розповів про суперечки з російськими відданими – «І коли я питаю у російських відданих: «Крим вкрали?» - Ні, він офіційно...». «Ви брешете, кажу. Ви брагман і ви підтримуєте... Весь світ визнав офіційно анексію. Вкрадена земля, люди вкрадені, техніка, ресурси і т. д. Ви ж кажете протилежне, ви втрачаєте зараз силу, я вам вже не вірю, далі в вашу щирість я не можу вірити. Якби ви сказали, ви знаєте, я знаю, що вкрали, але я не підтримую цю крадіжку, це було би більш правдиво. І я вже як людина не бачу в них оцієї сили, цієї правди брагманічної».

Російський саньясін Бгакті Віджняна Госвами у зверненні до відданих Росії та України сказав, що це боляче бачити, як вайшнави задіяні в онлайн боях у соцмережах лише тому, що їхні погляди на політичний конфлікт відрізняються, підкреслюючи негативну роль медіа у цьому. «Вони породжують ворожість та ненависть в серцях,

а це повністю суперечить тому, що люди мають культивувати в своєму житті – це суперечить любові» [An Appeal]. Тож, суперечок на політичному ґрунті вайшнавам, орієнтованим на трансцендентне, уникнути не вдалося.

Висновки. Для українських вайшнавів війна на Сході України стала таким же викликом, як і для решти суспільства. Вона поставила перед українськими прихильниками Кришни як суто практичні задачі, так і духовні (світоглядні). Практичні полягали в тому, що український ISKON мав у терміновому порядку забезпечити своїх одновірців-біженців житлом та всім необхідним як на рівні адміністрації та колективних проєктів, так і на індивідуальному рівні, коли віддані тимчасово надавали біженцям притулок у себе вдома. Духовні та світоглядні виклики були пов'язані з самовизначенням стосовно війни – як громада в цілому, так і кожен відданий мав так чи інакше вкласти війну у свою картину світу, прийняти якусь позицію, або не приймати жодної.

Проблеми практичного характеру були вирішені шляхом заснування фонду допомоги біженцям, який забезпечив як будівництво нового тимчасового житла для біженців, так і утеплення непристосованих для холодного сезону житлових приміщень. Також бажаною була благодійність в зоні конфлікту у вигляді проєкту «Їжа життя» та локального проєкту в його межах «Їжа життя. Донецьк», а також турбота про покинутих в зоні конфлікту корів. Благодійницьких проєктів, пов'язаних безпосередньо з допомогою армії, не було через чітку

¹¹ Магарадж (із санскр. – mahārāja: mahā – “великий” + rāja – правитель) – у вайшнавизмі магараджами називають відданих, які прийняли саньясу (відречення),

й займаються проповідницькою діяльністю. Інколи магараджами називають не лише саньясінів, а просто вчителів.

позицію ISKCON про невтручання у справи війни через специфічне бачення вайшнавами їхньої ролі у війні, яка відрізняється від бачення інших конфесій. Виняток становить приватна ініціатива рівненської ятри відправляти на фронт гуманітарну допомогу яка виникла «знизу» і була підтримана адміністрацією храму.

Перед громадами на непідконтрольних Україні територіях, а також в Криму поставили практичні турботи легалізації в умовах жорсткого релігійного законодавства.

Що стосується світоглядного виклику, то позиція ISKCON як релігійної організації стосовно подій на Сході України однозначна і передбачувана: вайшнавська громада займає позицію невтручання у справи війни і не приймає жодну із сторін, що детально пояснено вище. Втім, індивідуальна позиція кожного відданого могла збігатися з позицією ISKCON, а могла відрізнитися від неї в залежності від особистого досвіду вайшнава, особливо до приходу в Свідомість Кришні. Звісно, далеко не всі віддані змогли абстрагуватися від політики, як до цього закликає вчення. Серед вайшнавів зустрічаємо і проукраїнські, і проросійські погляди. Можна сказати, що на індивідуальному рівні вайшнави в своєму ставленні до війни нічим не вирізняються серед решти населення України, тому позиція вайшнавів відповідає позиції населення в цілому на тих чи інших територіях. Некоректно стверджувати, що на територіях так званих ДНР та ЛНР віддані мають лише проросійську позицію, а на підконтрольних Україні – проукраїнську. З відомих причин кожна з них більше чути з того чи іншого боку від лінії розмежування, в той час як протилежну не афішують або замовчують. Яскравим прикладом цього є відданий К. дас - житель

Донбасу, який займає проукраїнську позицію, тісно спілкується з донецькою ятрою, але не афішує її в Донецьку з міркувань безпеки. Таким чином для вайшнавів основний світоглядний виклик війни – це навчитися займати нейтральну позицію, як до цього закликає вайшнавізм. Треба сказати, що вайшнави успішно відповіли на цей виклик – по-перше, в громадах майже не відбулося розколів (відомо, що лише деякі ятри на непідконтрольних Україні територіях близькі до розколу); по-друге, вайшнави по обидва боки від лінії розмежування не припинили спілкуватися між собою, так само як з вайшнавами Криму, по-третє, воєнний конфлікт на Сході України не завадив контактам та дружньому ставленню одне до одного українських та російських вайшнавів, як це сталося, наприклад, між деякими протестантськими церквами обох країн. Хоча інтенсивність таких контактів зменшилася, але радше через технічні причини, ніж світоглядні.

Список літертури

- Карпицкий, Н. Н. (2018). Евангельская церковь и «русский мир». В: Мелешко, А., Черенков, М. (ред.). *Гонения на Донбассе. Свобода вероисповедания и юридическое сопровождение церквей (Миссия в Евразии: опыт и новые инициативы евангельских церквей. Часть 8)*. Исследовательская инициатива «Re-Vision». К: Mission Eurasia. 43–62.
- Карпицкий, Н. Н. (2016). Унікальність релігійного опыта в вайшнавізмі ISKCON. В: *Збірка матеріалів IV та V Міжнародної релігієзнавчої школи «Вайшнавська традиція крізь століття» 2014 – 2015 років, Випуск 2*. Луцьк: Друкмаркет. 93–115.

Косяк, С. Н. (2018). *Донбасс, которого ты не знал. Дневник священника. Книга первая*. Киев: Издатель Заславский А.Ю. 188 с.

Закон «О свободе совести и о религиозных объединениях (с изменениями, внесенными Законом Луганской Народной Республики от 20.08.2018 № 252-П)» (2018). URL: <http://0s.nzzwy3tsfzzxk.cmlle.ru/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/5741/> (Дата звернення: 18. 04. 2020).

Закон «О свободе вероисповедания и о религиозных объединениях (С изменениями, внесенными Законами от 10.02.2017 № 172-ІНС, от 13.04.2018 № 224-ІНС, от 31.08.2018 № 246-ІНС, от 03.08.2018 № 251-ІНС, от 11.10.2019 № 63-ІНС, от 22.11.2019 № 68-ІНС)». (2016). Принят Постановлением Народного Совета 24 июня 2016 года. URL: <https://dnrsovet.su/zakonodatelnaya-deyatelnost/prinyaty/zakony/zakon-donetskoj-narodnoj-respubliki-o-svobode-veroispovedaniya-i-religioznyh-obedineniyah/> (Дата звернення: 18. 04. 2020).

Пицца жизни. Донецк. URL: <http://foodforlifedonetsk.com> (Дата звернення 05. 01. 2020).

Проект по реконструкции Донецкого храма ИСККОН. URL: <http://krishna.dn.ua/proekt-porekonstruktsii-donetskogo-hrama-iskkon/> (Дата звернення: 05. 01. 2020).

Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2008 р. (2008). Релігійно-інформаційна служба України. URL: <https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2008>

Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2018 р. Форма 1. Релігійно-інформаційна служба України. (2018). URL: https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr_2019/75410/

Федеральный закон «О свободе совести и о религиозных объединениях» (последняя редакция) (2019). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_16218/

Федеральный закон "О внесении изменений в Федеральный закон "О противодействии терроризму" и отдельные законодательные акты Российской Федерации в части установления дополнительных мер противодействия терроризму и обеспечения общественной безопасности. От 6

июля 2016 года № 374-ФЗ. (2016). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_201078/

An Appeal to the Devotees of Ukraine and Russia. URL: <https://iskconnews.org/an-appeal-to-the-devotees-of-ukraine-and-russia,4314/> (Retrieved December 15, 2019).

Devotees Learn About Guru-Disciple Relationship at Ukraine Retreat. URL: <https://iskconnews.org/an-appeal-to-the-devotees-of-ukraine-and-russia,4314/> (Retrieved December 15, 2019).

Russian Sadhu Sanga Festival Kicks Off as 5,000 Devotees Flood to Black Sea. URL: <https://iskconnews.org/russian-sadhu-sanga-festival-kicks-off-as-5000-devotees-flood-to-black-sea,7079/> (Retrieved December 15, 2019).

Ukrainian Devotees Distribute Krishna's Message in War Torn Region. URL: <https://iskconnews.org/ukrainian-devotees-distribute-krishnas-message-in-war-torn-region,4733/> (Retrieved December 15, 2019).

Ukrainian Vaisnava Refugee Fund. URL: <https://sites.google.com/a/niranjanaswami.org/ukrainian-vaisnava-refugee-fund/updated-information> (Retrieved January 3, 2020).

References

Karpitsky, N.N. (2018). The Evangelical Church and the "Russian world". In: (ed.) A. Meleshko, M. Cherenkov. *Persecution in Donbass. Freedom of religion and legal support of churches* (Mission in Eurasia: experience and new initiatives of evangelical churches. Part 8). Re-Vision Research Initiative. K: Mission Eurasia. 43–62.

Karpitsky, N.N. (2016). The uniqueness of religious experience in Vaishnavism ISKCON. In: *Collection of materials of the IV and V International School of Religious Studies "Vaishnava tradition through the centuries" 2014 – 2015. Issue 2*. Lutsk: Print Market. 93–115.

Kosyak, S.N. (2018). *Donbass, whom you did not know. Priest's diary. The first book*. Kyiv: Publisher Zaslavsky A.Yu. 188 p.

Law "On Freedom of Conscience and Religious Associations (as amended by the Law of the Luhansk People's Republic of 20.08.2018 № 252-II)" (2018). URL:
<http://0s.nzzwy3tsfzxxk.cmle.ru/zakonodatelstvo/normativno-pravovaya-baza/5741/> (Access date: 18. 04. 2020).

Law "On Freedom of Religion and Religious Associations (As amended by the Laws of 10.02.2017 № 172-INS, of 13.04.2018 № 224-INS, of 31.08.2018 № 246-INS, of 03.08.2018 № 251-INS, from 11.10.2019 № 63-IINS, from 22.11.2019 № 68-IINS) ». (2016). Adopted by the Resolution of the People's Council on June 24, 2016. URL:
<https://dnrsovet.su/zakonodatel'naya-deyatelnost/prinyaty/zakony/zakon-donetskoj-narodnoj-respubliki-o-svobode-veroisповedaniya-i-religioznych-obedineniyah/> (Access date: 18. 04. .

Food of life. Donetsk. URL:
<http://foodforlifedonetsk.com> (Access date 05. 01. 2020).

Project for the reconstruction of the Donetsk temple ISKCON. URL: <http://krishna.dn.ua/proekt-porekonstruktsii-donetskogo-hrama-iskkon/> (Access date: 05. 01. 2020).

Religious organizations in Ukraine (as of January 1, 2008) Religious Information Service of Ukraine URL:
<https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr2008>

Report on the network of churches and religious organizations in Ukraine as of January 1, 2018. Form 1. Religious Information Service of Ukraine. (2018). URL:
https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr_2019/75410/

Federal Law "On Freedom of Conscience and Religious Associations" (latest edition) (2019). URL:
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_16218/

Federal Law "On Amendments to the Federal Law" On Countering Terrorism "and Certain Legislative Acts of the Russian Federation Concerning the Establishment of Additional Measures to Counter Terrorism and Ensuring Public Security. As of July 6, 2016 № 374-FZ. (2016). URL: http
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_201078/

An Appeal to the Devotees of Ukraine and Russia. URL:
<https://iskconnews.org/an-appeal-to-the-devotees-of-ukraine-and-russia,4314/> (Retrieved December 15, 2019).

Devotees Learn About Guru-Disciple Relationship at Ukraine Retreat. URL: <https://iskconnews.org/an-appeal-to-the-devotees-of-ukraine-and-russia,4314/> (Retrieved December 15, 2019).

Russian Sadhu Sanga Festival Kicks Off as 5,000 Devotees Flood to Black Sea. URL:
<https://iskconnews.org/russian-sadhu-sanga-festival-kicks-off-as-5000-devotees-flood-to-black-sea,7079/> (Retrieved December 15, 2019).

Ukrainian Devotees Distribute Krishna's Message in War Torn Region. URL:
<https://iskconnews.org/ukrainian-devotees-distribute-krishnas-message-in-war-torn-region,4733/> (Retrieved December 15, 2019).

Ukrainian Vaisnava Refugee Fund. URL:
<https://sites.google.com/a/niranjanaswami.org/ukrainian-vaisnava-refugee-fund/updated-information> (Retrieved January 3, 2020).

УДК 2:27; 34:341; 32:322

Ekaterina Elbakian

*Religious diversity
as a factor in public security*

Abstract. The article deals with topical issues of religious diversity in the framework of the religious situation in modern Russia.

The article analyzes important indicators of the religious situation. They include public sentiments created by the subjective perception of the country's population of their religiosity and non-religiousness, in the context of the realization of the freedom of conscience right.

Additional indicators of the religious situation are the following: inter-religious, inter-denominational relations and relations between believers and non-believers; the state and nature of public opinion in relation to religion.

The criteria for the «complexity» of a religious situation have been determined through delineating of 1) internal and 2) external circumstances that create the conditions for the tension of the religious situation. The first group (1) includes: the degree of satisfaction / dissatisfaction of believers and groups of believers with the implementation, provision and protection of their rights and interests; instability and unsettledness of inter-religious and ethno-religious relations; the presence of contradictions and conflicts within religious associations. The second group (2) includes: the condition of state-religious relations associated with the implementation of legislatively enshrined principles and norms in the sphere of freedom of conscience by state and local authorities [Academic research]; the degree of

mutual trust, loyalty, law-abidingness of religious associations; the state of public opinion in relation to religion, its adequate / inadequate expression by the media; the presence of conflicts between believers and non-believers, as well as the nature and intensity of missionary activities of religious organizations.

The examination of the religious situation, its comprehensive and objective analysis, serve as the basis for informational support of state-religious relations and as help in the implementation of the principles of the state's religious policy in the practical activities of the authorities and administration.

Using the example of a number of religious organizations, it will be shown that their persecution, especially of religious minorities, does not strengthen the security of the country, but, on the contrary, creates a number of quite serious risks for the stable functioning of society both «inside» the state and internationally. Considered through the prism of various models of state-religious relations, the religious situation in the country seems to be most favorable (both for the state and for religious organizations of various types) when there is religious freedom and the corresponding state-religious relations.

Key words: Russia, religion, state, security, multi-denominationalism, society, risks.

Катерина Елбакян

*Релігійне різноманіття
як фактор суспільної безпеки*

Анотація. У статті розглянуто актуальні проблеми релігійного багатоманіття в рамках релігійної ситуації в сучасній Росії.

Проаналізовано важливі показники релігійної ситуації. До них віднесені суспільні настрої, обумовлені суб'єктивним сприйняттям населення країни своєї релігійності і нерелігійності, в контексті реалізації права на свободу совісті.

Серед додаткових показників релігійної ситуації виділяються наступні: міжрелігійні, міжконфесійні відносини і відносини між віруючими і невіруючими; стан і характер громадської думки по відношенню до релігії.

Визначено критерії «складності» релігійної ситуації, через вичленення внутрішніх і зовнішніх обставин, які обумовлюють напруженість релігійної ситуації. До перших віднесені: ступінь задоволеності / незадоволеності віруючих і їх об'єднань реалізацією, забезпеченням і захистом їх прав та інтересів; нестабільність та неврегульованість міжрелігійних та етнорелігійних відносин; наявність протиріч і конфліктів всередині релігійних об'єднань.

До других віднесені: стан державно-релігійних відносин, пов'язаний з реалізацією органами державної влади та місцевого самоврядування законодавчо закріплених принципів і норм у сфері свободи совісті; ступінь взаємної довіри, лояльності, законслухняності релігійних об'єднань; стан громадської думки щодо релігії, його адекватне / неадекватне вираження за-собами масової інформації; наявність конфліктів між віруючими і невіруючими, а також характер і інтенсивність місіонерської діяльності релігійних організацій.

Дослідження релігійної ситуації, її всебічний і об'єктивний аналіз є основою для інформаційного забезпечення держав-

но-релігійних відносин і допомогою в реалізації принципів віросповідної політики держави в практичній діяльності органів влади та управління.

На прикладі ряду релігійних організацій показано, що їх переслідування, особливо релігійних меншин, не зміцнює безпеку країни, а, навпаки, створює ряд досить серйозних ризиків для стабільного функціонування соціуму як «всередині» держави, так і на міжнародній арені. Розглянута через призму різних моделей державно-релігійних відносин, релігійна ситуація в країні є найбільш сприятливою (і для держави, і для релігійних організацій різних типів), коли існує релігійна свобода і відповідні їй державно-релігійні відносини.

Ключові слова: Росія, релігія, держава, безпека, багатоконфесійність, соціум, ризики.

Introduction to the problematic. Russia has never been a mono-denominational country. Today, as a result of the processes of globalization, mono-denominational countries are almost gone. Therefore, issues related to religious freedom and the corresponding state-religious relations are in the focus of religious studies scholars, lawyers, sociologists, philosophers, they are discussed at international conferences, they are highlighted in reports and articles by such researchers as I. Aslanova, V. Yelensky, Zagrebina I., Clark E., Podoprighora R., Pchelintsev A., O. Sibireva, Simkin L., Sitnikov M., Tytarenko V., Ferrari S., Fylypovych L., etc.

Most modern states are poly-denominational in one way or another, for on their territory there are several or even several dozens (as in the case of Russia) religious groups and tens of thousands of registered

religious organizations. Their functioning, relationships among themselves, as well as with society and the state as the political system of society, largely determine what we call the religious situation.

The purpose of this article is to examine the religious situation and its structure in the context of the implementation of religious freedom. The tasks of the article include: a) characterization of the religious situation, definition of internal and external circumstances that determine the tensions of the religious situation; b) analysis of specific examples of «extremism» defined as «religious» in the legal field of Russia; c) NRM (new religious movements) and the problems of their functioning in society, etc.

The main presentation of the material.

What is a «religious situation» and what are its parameters? As it is known, a religious situation is a state of society coupled with the religiosity of its population [The concept of a religious situation]. The following researchers also write about this: Leshchinsky A., Sgibneva O., Stetskevich M., Shakhnovich M. The religious situation reflects the presence, nature, and intensity of religious manifestations, the dynamics and direction of their changes, the nature and extent of their impact on society. Therefore, it includes the characteristics of not only religious facts but also those social phenomena that, while not being religious by their nature, are somehow connected with religion.

The important indicators of the religious situation that need to be assessed at the level of mass consciousness are public sentiments related to the subjective feelings of the religious and non-religious population regarding compliance and full realization of the freedom of conscience right by believers and non-

believers and the degree of satisfaction of the religious needs of believers - their legal and material support.

The next additional marker of the religious situation in the aspect of mass consciousness will be the state of relations between believers and non-believers, as well as between followers of different religious trends.

Another sign specifying the idea of a religious situation at the level of mass consciousness is the state and nature of public opinion in relation to religion in general and its particular areas.

The criteria for the «complexity» of a religious situation are the presence of contradictions in the religious sphere of society's life activities, as well as the degree of effectiveness of their resolution by state and administrative authorities. The circumstances that cause the tension of the religious situation from within can be:

- the degree of satisfaction/dissatisfaction of believers and their associations with the realization, provision, and protection of their rights and interests;
 - instability and unsettledness of interreligious and ethnoreligious relations;
 - the presence of contradictions and conflicts within religious associations.
- The external circumstances contributing to the worsening of the tension of the religious situation include:
- the condition of state-religious relations associated with the implementation by the state and local authorities of the legislatively established principles and norms in the sphere of religious freedom;
 - the degree of mutual trust, loyalty, compliance of religious associations;
 - state of public opinion regarding religion, its adequate/inadequate expression by the media;

- the existence of conflicts between believers and non-believers, as well as the nature and intensity of missionary activities of religious organizations.

Thus, the study of the religious situation, its comprehensive and objective analysis, can serve as the basis for the informational support of state-religious relations and substantial assistance in the implementation of the principles of religious policy of the state in the practice of the authorities and administration. Assessing the religious situation, one should consider the presence in the society or a region of various religious trends, consider their quantitative ratio and the relationship between them, their true integration into the given community or region, the relationship with this society and its constituent groups including ethnocultural and ethnoreligious. Further, it is necessary to have reliable data on the number of religious associations and according to religious traditions. Further, it is necessary to have reliable data on the number of religious associations in general and their distribution according to religious traditions. Moreover, it is essential to have information about the actual number of their followers and the level of their religiosity, i.e. reliable percentage of believers of the total population.

Religious situation is always evaluated at a particular (given) timepoint. However, in order to understand its developmental tendencies, it is necessary to compare it with the previous case, which helps to see the direction and characteristic features of its change.

The situation of religious minorities and its impact on the religious situation. In our opinion, religious minorities, in many respects, are a litmus paper, reflecting the real religious situation in any country and its regions.

If religious minorities feel stable, calm, comfortable, then the religious situation in the

country is stable and conflict-free. If there is discrimination against religious minorities, this situation becomes unstable and even explosive, which in turn creates a threat to public security in general.

Earlier in the text it was already mentioned that if there is freedom of religion in the country, then it will be provided in all religious spheres - from the largest traditional religions to religious minorities, and if not, then it will not be granted to any religious organization. As a result, not only religious minorities, but also traditional religions will suffer from «religious captivity», for there will be a twofold process - firstly, the suppression or liquidation of religious minorities; secondly, merging with the authorities and, therefore, loss of independence by major religious areas or one of them. Unfortunately, confirmation of how realistic this thesis is can be observed today on the example of the religious situation in Russia. Suppression or liquidation of religious minorities - in particular, liquidation of Jehovah's Witnesses' organizations, depriving the Church of Scientology of the religious status, the so-called «Yarovaya-Ozerov» amendments, which impose significant restrictions on missionary activity - the most important component of religious activities of the overwhelming majority of religious, especially Christian, organizations. The result of this «law experiment» was many lawsuits related to missionary activities, for example, Pentecostals. At the same time, despite the explanation of the Constitutional Court of the Russian Federation, which contains quite clearly formulated signs of missionary work, we must note extraordinary situations and inadequate accusations.

For example, in Nizhny Novgorod, an international student from Zimbabwe, Kudzai

Nyamarevu, a member of the Pentecostal religious organization, Jesus Embassy, was charged with missionary work, which she did not do at all. The question was about her deportation from the country, although Kudzai was in her last year at the Medical Academy and had to get a medical degree in a few months. Kudzai's missionary activity was based on her repost from a girl who had problems with digestion and who thanked God that she managed to overcome these problems («I made a repost from the group» V Kontakte), in which my friend told me about her problems with digestion and thanked God that He helped her with this problem» [The video file, 6.25-7.06 min.]. Such an accusation is unfounded because it considers the missionary activity in such a broad perspective and extrapolates it to any mention of divine intervention. It would be possible to blame all believers who follow, for example, religiously motivated food bans (on the use of alcohol, pork, drugs, tobacco, coffee, etc.), moral norms (a ban on extramarital sexual relations, having entertainment, inappropriate attitude to parents, etc.), since religious motivation dominates in a similar way of life. It would also be possible to accuse the believer's inherent hope of divine help in challenging moments of life and gratitude to the higher forces in the case of a favorable resolution of complex life conflicts. However, in world literature and in cinematography, which does not belong to the genre of missionary production, there are a lot of similar examples.

At the same time, today the Russian Orthodox Church (ROC) declares that «a community of video-blogger priests will appear in Russia... Video-blogger priests will be able to «hold joint meetings, coordinate their efforts and thus develop», Vakhtang Kipshidze, deputy head of the Synodal

Department for Church Relations with Society and the Media of the Russian Orthodox Church, told the Moscow Agency. The clergy will share how to «effectively conduct Orthodox missionary work in the format of video blogs». At the same time, bloggers from the church plan to meet both online and offline. Dozens of priests have their blogs in Russia, Kipshidze notes. However, it is possible that by creating a community there will be even more of them. «We need to help those people who feel they have the talents and abilities as video bloggers», - said the representative of the Moscow Patriarchate. Secular experts will be attracted to the training of priests: the initiative is also welcome if they want to talk about the church on their blogs.

The mentioned examples testify to the imbalance of the religious situation in the country and rather strong conflictogeneity that can threaten public safety.

Another aspect of public safety mentioned above is the persecution of many religious organizations, especially religious minorities. In our opinion, this does not strengthen the security of the country, but, on the contrary, creates quite severe risks for the stable functioning of society both «inside» the state and in the international arena.

As noted earlier, if freedom of religion is provided in the country, it will be so for all religious organizations, and the state and society in their secure mode will be a blessing. Let us explain these interrelated theses.

If the state helps some large organizations to get rid of undesirable elements that find themselves in its «canonical territory» and are engaged in missionary activity, consequently, attracting Russian citizens to its ranks («religious minorities»), while proceeding from certain notions, they must be members of organizations of historical religions or, at least,

sharing their ideological attitudes, they end up losing not only religious minorities whose activities in the country are getting worse, or under any pretext are prohibited, but lose the historical religions as well.

By becoming «debtors» of the state for its help in clearing the missionary field for them, such religious organizations inevitably lose not only moral and ideological sovereignty. Now they must support and justify all of the actions of the state, its institutions, even in what may contradict their doctrinal guidelines. At first glance, in the context of ensuring state security, such coherence may seem attractive. In reality, this is only the appearance of «good» and is a «time bomb»: for religious organizations, this is a loss of one's own identity and actual unification with the state (with a legal proclamation of separation), and for the state it's a dangerous situation with the formation of increased risks in the sacred-ideocratic sphere associated with legitimization-ideological functions and processes. It is necessary to see a strategic perspective and understand that believers (and in religious minorities, membership in which brings not good, but only problems for the social life of an individual, people believe not nominally, but really, sincerely and actively) will not become unbelievers overnight. On the contrary, external difficulties only strengthen people in faith - let us recall the mass of examples from the 1930s, when Orthodox priests, Muslim mullahs, Buddhist lamas, Jehovah's Witnesses, and representatives of other religious groups were sitting together in the camps. Even if the religious organization was closed, people did not stop believing - on the contrary, the number of such believers usually only increases.

It turns out that inept, short-sighted administration in the sphere of state-religious,

social-religious relations creates an uncontrollable or poorly controlled trouble spot in the state itself, among its citizens, whose interests it is designed to protect.

Let us recall that all members of the NRM are Russian citizens. Moreover, for the most part law-abiding, paying taxes to the state, including for protection and not for persecution. As for non-compliant citizens who turned out to be members of NRM, in such situations responsibility for their actions lies with a specific citizen, regardless of his religious affiliation, which is not at all determined by the presence of offenses.

Specificity of NRM (new religious movements). One more point needs consideration. When we talk about the NRM and traditional religions, we should certainly understand that the phenomena of religious life present in them have significant differences, and it is impossible to transfer the signs of one tradition to another. It is equally reprehensible to change the evaluation criteria, i.e. make them dependent on the political and ideological context. If, for example, the Russian Orthodox Church is accused of being not a religious, but a social organization? After all, the foundations of the social concept/teaching of the ROC indicate that a considerable amount of non-cult activity, including social, is conducted in it. Alternatively would it be accused of being irreligious due to the absence of daily five-fold prayer (namaz) in her ritual practice? How would religious scholars act in this case - would they deny the right of being considered as religion, because, in this context, only Islam follows this prayer pattern? However, a conclusion on this subject from a qualified religious scholar would prove a religious status defense of the Russian Orthodox Church.

NRM more often get into the field of attention of religious scholars only because more questions arise due to their otherness. They account for a higher number of unfounded claims and even attacks. If such attacks had taken place against major religious organizations and groups, the intensity and frequency of mentioning them, including those with signs of scandalousness, would have been higher.

Religious situation through the prism of models of state-religious relations. When considering the current religious situation in Russia through the prism of models of state-religious relations, the following picture will be revealed. Without examining certain nuances, there are three main models of state-religious relations:

- identificating, with a focus on monoconfessionalism and theocracy in one form or another, the existence of the state religion;
- cooperative, with a focus on multi-confessional; there is a differentiated approach to religious associations, religious associations have different levels of rights and obligations;
- separative, with a focus on poly-confessionalism, where the universal principle applies to religious associations when religious associations have equal rights and duties regardless of their religious affiliation.

The Constitution of the Russian Federation enshrines the separative model of state-religious relations. At the same time, in recent years there has been a situation of deviation from this model and drift towards the cooperative model when not all religions and religious organizations are equal under the law (as stated in the Constitutional Law of the country).

This situation creates many difficulties, since religious minorities, in the legal field, are characterized by their law-abidingness, are actively involved in social service, etc., but are exposed to visible or latent persecution. At the same time traditional religions appeal to the duration of their existence, incorporation into the socio-cultural context of the country, the number of members and the concept of «canonical territory». The result is that the former refers to the Constitution of the Russian Federation, and the latter to historical arguments.

Probably, the state is interested in bringing these two extremes to harmony. That is, all religious organizations recognized by the state should feel comfortable and, most importantly, the separation model stated in the Constitution should work, and not remain only declared.

In certain circles, an alternative opinion is expressed. They say that instead of not changing the Constitution (separation model), bringing the real religious policy in line with it and stabilizing the religious situation in line with the law, change the current Constitution of the Russian Federation. They say that instead of not changing the Constitution (separation model), bringing the real religious policy in line with it and stabilizing the religious situation legally, changing the current Constitution of the Russian Federation? That means getting in line with some unconstitutional tendencies, by introducing, instead of a separation model, a cooperative one with its unequal rights and obligations for different religious organizations.

However, there is a question: what could the latter lead to in the future? In our opinion – it will do no good. First, a departure from the principles of religious freedom can only be the first step toward a state religion. Consequently, all religious organizations in the country,

including the ROC, will become completely unfree.

Majoritarian - from the will of secular politicians, and discriminated - from the possibility to be open, because of the loyalty of people to their religious beliefs, would have moved into the «religious underground».

Imputation of religious extremism as a way to combat objectionable religious trends. Today one of, if I may say so, and «effective» tools for fighting undesirable religious organizations is accusing them of extremism. Such an accusation, if confirmed by a court decision, entails, in addition to the closure of the LRO or the centralized religious organization, the alienation of its property, including buildings, in favor of the state.

Although this is a separate topic, I would like to briefly note, based on the experience of participating as an expert in such trials, that the concept of extremism in Russian legislation (articles of the Criminal Code related to extremism 282, 280, 205, part 2. [The Criminal Code], 114-ФЗ «On Countering Extremism» [On countering extremism]) is very amorphous, viewed through the prism of the terms «hatred» and «enmity» undefined in the law, as well as the phrase «humiliation of dignity». The scope of these concepts is not limited to the definition, therefore, in principle, under them, with varying degrees of justification, it is possible to mention a lot of actions and attitudes in which this «extremism» can manifest itself. Thus, in 2010-2017, the number of causes imposed for extremist activity significantly increased. In 2017, 650 criminal causes for extremism and over 3 thousand administrative ones were issued [In 2017].

First, this refers to the «extremism», which is often defined as «religious». We know about a

fairly large number of lawsuits related to the so-called. «Religious extremism», based primarily on expert (or, more precisely, «false expert») assessments of religious literature. The main claim to religious literature lies in meaningful statements regarding the truth of their own religion and the falsity of the rest or atheistic worldview. As a rule, in such cases, we are talking about the literature of religious minorities.

At the same time, the science of religion has long known that any religious consciousness divides the world into «own» and «alien», into «we» and «they». The fellow believers are among their «own», the rest of the world is among the «aliens». With varying degrees of emotional intensity, it is proclaimed that from soteriological and the eschatological perspective, only co-religionists have a chance for salvation. The rest of the world, «lying in sin» (because it does not share these beliefs), will perish. On such oppositions, as a rule, any religious discourse is built, and by this logic, any religious «work» is built, from a small oral sermon to an article or a voluminous book, and even sacral tests.

According to religious scholars and lawyers, the criterion for attributing an act or text to extremism is a direct call for violence. Concurrently, oral and written statements that are not accompanied by violence and do not directly appeal to it cannot be considered as crimes whose object is «the foundations of the constitutional system and state security».

Further, the phrase «Degrading the dignity of a person or a group of people», strictly speaking, is a civil-legal category that has nothing to do with extremism or extremist crimes, which is far from the fundamentals of the constitutional system and state security.

The extremist sense of «superiority» should imply the superiority of a person over a person in the aspect of the existence and realization of his rights and freedoms, and not by a world outlook.

Extremism, understood as an attempt to radically and illegally solve some social (in a broad sense) tasks, is neither religious, nor racial, nor national. At the same time, religious, racial or national identity can be used by extremists for their purposes. Extremism can be hidden behind certain forms - religious, ethnic, national, but, as you know, «the map is not the territory» (N. Smart). Also, the essence of extremism remains the same, regardless of which images and symbols it appeals to and uses to justify unlawful actions. That is, it remains extremist, stemming from the sociopolitical and economic context in which extremist actions take place.

Conclusion that follows from the above material is the following: the religious situation in the country seems to be most favorable for the state, various religious organizations and society as a whole when religious freedom really exists. That is, when state-religious relations based on the principles of religious freedom are not only declared, but also implemented in real life.

Let us also emphasize the importance of realizing the following fact that if we are talking about NRM and historical religions, we must certainly understand that the phenomena of religious life recorded in them have significant differences, and it is impossible to transfer the signs of one tradition to another. It is equally reprehensible to change the evaluation criteria, i.e. make them dependent on the political and ideological context.

References

- Academic research and conceptualization of religion in the XXI century: traditions and new challenges.* Collection of materials of the Third Congress of Russian Researchers of Religion (7 - 9.10.2016, Vladimir, VISU) In six volumes. Volume 4. URL: <https://religiousstudies.in/wp-content/uploads/2016/10/Kongress-Tom-4.pdf>
- In 2017, there were more sentences for extremism and fewer for corruption. Russian judges announced statistics on the most controversial cases. *Express newspaper.* (2018, February 20). URL: <https://www.eg.ru/society/471928>
- Leshchinsky, A.N. The religious situation in modern Russia: changes, trends, contradictions URL: <https://rusoir.ru/03print/03print-01/03print-01-25/>
- On countering extremism.* FZ-114 (2002, July 25) URL: <http://era-group-spb.ru/en/lawfed4/>
- Sgibneva, O. I. *The religious situation: the main parameters of the study.* URL: <https://religious.life/2016/02/sgibneva-religioznaya-situatsiya-osnovnye-parametry-issledovaniya/>
- Stetskevich, M.S., Shakhnovich M.M. *The religious situation in modern Russia.* URL: <https://voluntary.ru/termin/religioznaja-situacija.html>
- The concept of missionary activity of the Russian Orthodox Church.* URL: <http://azbyka.ru/katehizacija/kontseptsija-missionerskoj-deyatelnosti-russkoj-pravoslavnoj-tserkvi.shtml>
- The concept of a religious situation and its features in the modern world.* URL: <http://www.christian-web.ru/study-302-1.html>
- The Criminal Code of the Russian Federation.* URL: <http://rulaws.ru/uk/?yclid=18192977768831278352>
- The video file "Interview with Kuzai Nyamarebvu.mp4"* (Created on 2018, May 1) at 16 hours 44 minutes, size 92872615 bytes

Список літератури

Академическое исследование и концептуализация религии в XXI веке: традиции и новые вызовы.

Сборник материалов Третьего конгресса российских исследователей религии (7 – 9.10.2016, Владимир, ВлГУ) В шести томах. Том 4. URL: <https://religiousstudies.in/wp-content/uploads/2016/10/Kongress-Tom-4.pdf>

В 2017 году стало больше приговоров за экстремизм и меньше за коррупцию. Российские судьи огласили статистику по самым спорным делам. Экспресс газета. (2018, Февраль 2018). URL: <https://www.eg.ru/society/471928>

Видеофайл «Интервью с Кудзай Нямаревбу.тр4». (Создан 2018, Май 1) г. в 16 ч. 44 мин., размером 92872615 байт

Концепция миссионерской деятельности Русской православной церкви. URL:

<http://azbyka.ru/katehizacija/kontseptsija-missionerskoj-dejatelnosti-russkoj-pravoslavnoj-tserkvi.shtml>

Лещинский, А.Н. Религиозная ситуация в современной России: изменения, тенденции, противоречия. URL:

<https://rusoir.ru/03print/03print-01/03print-01-25/>

О противодействии экстремизму. ФЗ-114 (От 2002, Июль 25). URL: <http://era-group-spb.ru/ru/lawfed4/>

Понятие религиозной ситуации и ее особенности в современном мире. URL: <http://www.christian-web.ru/study-302-1.html>

Сгибнева, О.И. Религиозная ситуация: основные параметры исследования. URL:

<https://religious.life/2016/02/sgibneva-religioznaya-situatsiya-osnovnye-parametry-issledovaniya/>

Стецкевич, М.С., Шахнович, М.М. Религиозная ситуация в современной России. URL:

<https://voluntary.ru/termin/religioznaja-situacija.html>

Уголовный кодекс Российской Федерации. URL:

<http://rulaws.ru/uk/?yclid=1819297776883127835>

УДК 477-279.17

Костянтин Бережко
Юрій Кіреєв

Свідки Єгови в сучасному світі та Україні

Анотація. Подана стаття висвітлює історію Свідків Єгови як християнської релігії в Україні від часу виникнення на українських територіях на початку ХХ століття до сьогодення. Окремо описана відповідь Свідків на масовані спроби нацистського та радянського режимів маргіналізувати та подавити їхні релігійні прояви. Зокрема, аналізується та роз'яснюється біблійна природа та конфесійний зміст одного з основних вчень Свідків — нейтралітету, що він означає і чого він не означає для віруючих. Це дає змогу краще розуміти сучасні прояви нейтралітету представників конфесії, коли постає питання із дотриманням деяких вимог держави.

Наводяться статистичні дані зростання кількості членів конфесії протягом історії, які вказують на провал намагань репресивних машин тоталітарних урядів викоринити віровчення на підконтрольних територіях.

Вперше публікується інформація зі спогадів Свідків, які намагалися отримати державну реєстрацію у 1949 році при комуністичному режимі та реакція представників уряду на спроби віруючих бути відкритими для держави та суспільства.

Просліджується зв'язок між визнанням держави шляхом державної реєстрації та активізацією конфесійної діяльності, якою Свідки фактично спростовують міфи та

ярлики, які тоталітарні режими продукували та нав'язували суспільству десятиліттями. Акцентується увага на поточній діяльності Свідків, яка дає уявлення про їхнє ставлення до українського суспільства та їхню роль у зміцненні та ствердженні християнських цінностей серед співгромадян. Аналізується їхня видавнича діяльність, праця по євангелізації, релігійні та сімейні цінності, публічні богослужіння, навчальні програми, їхня добродійна та соціальна робота, ставлення до представників інших віросповідань.

Особливо досліджується погляд на піклування про здоров'я. Описуються засади розумного балансу, якого дотримуються Свідки, між правом на інформований вибір у лікуванні (зокрема щодо відмови від використання крові) та ставленням до життя і здоров'я як до однієї з найвищих цінностей для людини. Констатується значний внесок Свідків Єгови у розвиток альтернативних безкровних методів лікування у світовій медицині.

Оприлюднюються висновки низки релігієзнавчих наукових експертиз українських та європейських інституцій стосовно соціальної та педагогічної цінності матеріалів, які публікуються та розповсюджуються Свідками Єгови через власну періодику та офіційний онлайн ресурс.

Висвітлено активність Свідків Єгови щодо благодійної допомоги мирному населенню під час конфлікту на Донбасі. Розглядається діяльність Свідків Єгови в контексті їхнього ставлення до культури, історії та традицій народів, серед яких вони живуть. Зокрема, частиною туристичної програми для одновірців з-за кодону, які приїжджають на спільні богослужіння, конгреси, є ознайомлення із українськими пам'ятками та історичним надбанням. Друк

та розповсюдження біблійних публікацій здійснюється Свідками на 14 мовах малих корінних народів на території України.

Окреслено соціальну значущість біблійного навчання, яке направлене на задоволення духовних потреб українців з вадами слуху та зору, а також тих, хто перебуває у місцях відбування покарань.

Вперше розглянуто значущі рішення вищих судів в Україні та інших країнах щодо Свідків Єгови. За останні роки у вищих вітчизняних та закордонних судах розглядалися питання військового обов'язку та права на альтернативну (невійськову) службу; відповідності конфесії вимогам надання державної дотації, гарантованої визнанням релігіям; права будувати та використовувати власні богослужбові (культурні) будівлі та належної оцінки правоохоронними органами злочинів ненависті на релігійному ґрунті проти Свідків Єгови. Рішення, прийняті судами у вищезазначених справах, показують, що держави розглядають Свідків Єгови як визнану релігію, що має право на реалізацію свободи совісті та віросповідання.

Ключові слова: Свідки Єгови, нейтралітет, тоталітарні режими, операція «Північ», державна реєстрація.

**Kostantin Berezhko
Yuriy Kireyev**

Jehovah's Witnesses in the Modern World and Ukraine

Abstract. This article highlights the history of Jehovah's Witnesses as a Christian religion in Ukraine from its appearance on the territory of Ukraine in the early 20th century to the present day. The response of the Witnesses to the massive attempts of the Nazi and Soviet regimes to marginalize and suppress their

religious manifestations is described separately. In particular, the biblical nature and confessional content of one of the fundamental teachings of the Witnesses – neutrality – is analyzed and explained. It includes the information about what it means and what it does not mean for believers. This makes it possible to better understand the current display of the neutrality of the denomination members when it comes to compliance with certain requirements of the local government.

The growth statistics of the denomination members throughout history are given, which indicate the failed attempts of the totalitarian governments repressive system to eradicate the faith in the controlled territories.

For the first time, information is published from the memoirs of Witnesses who tried to obtain state registration in 1949 when under the communist regime, and the reaction of the government officials to believers' attempts to be recognized by the state and society.

There is a link between the recognition of the state through state registration and the increase of confessional activity, by which the Witnesses actually disprove the myths and labels produced and imposed on society by totalitarian regimes for decades. Emphasis is placed on the Witnesses' current activities, which gives an idea of their attitude towards Ukrainian society and their role in strengthening and affirming Christian values among fellow citizens. Their publishing activity, evangelization work, religious and family values, public worship, educational programs, charitable and social work, attitude to representatives of other religions are analyzed.

The attitude to health care is particularly examined. It describes the principles of a reasonable balance that Witnesses follow

between the right to make informed treatment choices (including the refusal to use blood) and the attitude toward life and health as one of the highest human values. The significant contribution of Jehovah's Witnesses to the development of alternative nonblood treatments in world medicine is acknowledged.

Therein are recorded the conclusions from numerous religious studies of Ukrainian and European institutions regarding the social and pedagogical value of materials published and distributed by Jehovah's Witnesses through their periodicals and official online resources.

The involvement of Jehovah's Witnesses in providing charitable assistance to civilians during the conflict in Donbas is highlighted. The activities of Jehovah's Witnesses in the context of their attitude to the culture, history, and traditions of the local people are considered. In particular, the part of the tourist program for fellow believers, who come from abroad to join in the ministry or assemblies, is to get familiar with Ukrainian monuments and the historical heritage. Witnesses publish and distribute Bible publications in 14 languages spoken by small indigenous communities in Ukraine.

The social significance of biblical teaching, which is meant to meet the spiritual needs of Ukrainians with hearing and visual impairments as well as those who currently remain in places of correctional centers is outlined.

For the first time, significant decisions of higher courts in Ukraine and other countries regarding Jehovah's Witnesses are considered. In recent years, the issues of military service and the right for alternative (non-military) service have been considered in higher domestic and foreign courts; denomination's compliance with the requirements for the provision of state subsidies guaranteed to

recognized religions; the right to build and use their places of worship, and proper assessment of religious hate crimes against Jehovah's Witnesses by law enforcement agencies. The decisions of the courts in the above-mentioned cases show that states consider Jehovah's Witnesses to be a recognized religion with the right to exercise freedom of conscience and religion.

Key words: Jehovah's Witnesses, neutrality, totalitarian regimes, operation "North", state registration.

Постановка проблеми. Свідки Єгови – це відома християнська релігія [ECHR 2010: 302/02], яка в Україні має численне представництво – близько 130 тисяч активних членів (станом на 1 листопада 2020 року). На тлі заборони Свідків Єгови в Росії медійна та наукова активність щодо цієї течії в останні роки зростає. У зв'язку з цим навколо Свідків існує багато міфів, вигадок чи некоректної інтерпретації їхніх поглядів. Зокрема критикуються їхні доктрини, релігійна та соціальна діяльність. Така критика частіше походить від релігійних організацій, ніж з наукових кіл [Ivanenko 2020: 25-40].

Не вдаючись до розвінчування кожного міфу, даний матеріал описує різні аспекти релігії Свідків Єгови, які легко можуть бути перевірені та підтверджені кожним нейтральним дослідником. Також матеріал висвітлює деякі їхні віровчення та різні аспекти їхньої взаємодії з українським суспільством та державою. Аналізуються фактологічні чинники, які створюють науково-аргументовану базу для сприйняття релігії Свідків Єгови як визнаної і вкоріненої в українське суспільство.

Вчені прагнули об'єктивно дослідити історію та особливості релігії Свідків Єгови.

Позиція українських дослідників представлена працями Відділення релігієзнавства Інститут філософії НА України [Колодний 2017: 70, 71; 2012-2013: 183-185] і вигідно вирізняється від російських досліджень за невеликим виключенням [Елбакян 2014: 239-241]. Українські вчені досі виявляють зацікавленість Свідками Єгови у зв'язку з практикою масових переслідувань віруючих в Росії та на окупованих територіях. Але крім таких оперативних реакцій є фундаментальні наукові цілі, частину з яких і планується покрити цією публікацією.

Останнє ґрунтовне дослідження питань, що висвітлюються цією публікацією, робилось у 2007 році [Яроцький 2007: 416-616]. Однією з цілей даного матеріалу є актуалізація у часі, уточнення та розширення наукових висновків, зроблених у попередніх дослідженнях. Задля досягнення цієї мети була досліджена періодика та публікації на офіційному веб-ресурсі Свідків Єгови за останні 10 років (2010-2020 рр.), досліджено архівні джерела Центру Свідків Єгови в Україні, проаналізовано згадки в українських медіа про активність релігії за останні роки.

Основний виклад. Виникнення свідків Єгови на українських територіях. Стан організації під час та після II світової війни.

Поява на українських територіях. Згідно з інформацією зі «Щорічника Свідків Єгови» за 2002 рік, «Дослідники Біблії, як колись називалися Свідки Єгови, діяли в Україні вже більше сторіччя тому. Під час своєї першої закордонної подорожі 1891 року Ч. Т. Рассел, видатний Дослідник Біблії, відвідав чимало країн в Європі та на Близькому Сході. По дорозі в тодішній Константинополь (Туреччина) він

зупинився в Одесі. Пізніше, 1911 року, він виголошував ряд біблійних лекцій у великих європейських містах, в тому числі у Львові». У середині 1920-х років в Західній Україні було організовано багато груп Дослідників Біблії.

У «Щорічнику» також зазначалося, що «у травні 1926 року на Закарпатті в селі Великі Лучки відбувся перший конгрес Дослідників Біблії. Було 150 присутніх, і 20 осіб охрестилося. Наступного року 200 чоловік відвідали конгрес, який проводився просто неба в центральному парку в Ужгороді. Невдовзі конгреси пройшли в інших містечках на Закарпатті. У 1928 році відбувся перший конгрес у Львові. Згодом конгреси були проведені в Галичині і на Волині. На початку 1932 року конгрес відбувся в селі Солотвино (Закарпаття) на подвір'ї будинку, де Дослідники Біблії регулярно проводили свої зібрання. На ньому були присутні близько 500 осіб. Відомо, що в ті часи також існували групи Дослідників Біблії у Харківській області, Києві та Одесі» [Щорічник 2002: 121, 128]. Віровчення Свідків Єгови швидко розповсюджувалися серед українців і приймалися ними.

Нейтралітет. Однією з головних християнських віровчень Свідків Єгови є їхня віддавна сформована аполітична позиція відмови від насилля, яка полягає в тому, що вони не підтримують жодної сторони конфлікту. У кожній державі і за будь-яких обставин вони намагаються зберігати повний нейтралітет або позицію невтручання. Це стосується військових, громадських, соціальних, політичних та інших протистоянь. Свідки – аполітичні.

Засади такої позиції походять з їхнього розуміння деяких біблійних уривків, зокрема, слів Христа: «Люби Єгови, Бога свого...

Люби ближнього, як самого себе» (Матвія 22:37-39); «не належа[ти] до світу» (Івана 17:16) та ін. Свідки наслідують приклад Ісуса, який відмовився від пропозиції зайняти політичну посаду. Вважаючи себе представниками або «послами» Божого Царства, вони зберігають нейтралітет щодо політичних справ будь-якої країни, зокрема тієї, в якій живуть.

У часописі «Вартова башта» Свідки зазначають, що «ми віддаємо Богові те, що по праву належить йому, коли зберігаємо нейтралітет у політичних справах світу (Ісаї 2:4). Отже, ми не чинимо опору владі, правління якої допускає Єгова, і не підтримуємо патріотичних чи націоналістичних заходів (Римлян 13:1, 2). Ми не здійснюємо тиск на владу, не голосуємо за політичні партії чи кандидатів, не балотуємося на урядові посади і не беремо участі в антиурядових заходах. Біблія наводить кілька підстав того, чому Бог вимагає, щоб ми зберігали нейтралітет. Наприклад, ми дотримуємося вчень Божого Сина, Ісуса Христа, і наслідуємо його приклад, коли не належимо до світу і не беремо участі у політиці та війнах (Івана 6:15; 17:16). Ми повинні залишатися нейтральними, щоб бути вірними підданими Божого Царства. Інакше як би ми могли з чистим сумлінням проповідувати добру новину про те, що лише Боже Царство зможе вирішити людські проблеми» [Вартова башта 2016: 27, 28].

У 1939 році, коли розпочалася Друга світова війна, Свідків Єгови по всьому світі нараховувалося 72 475 і вони активно діяли у 115 країнах (згідно політичної мапи світу 1990 року) [Возвещатели 2007: 461]. Після закінчення війни, до якої було втягнуто понад 60 країн, у тому числі ті, в яких були Свідки Єгови, по всьому світі активних

членів організації нараховувалось вже 127 478 осіб (станом на 1945 рік) [Yearbook 1945: 216, 217]. Тобто відбувся чисельний ріст активних Свідків по всьому світі більше ніж на 55 000 осіб попри вороже ставлення декількох світових режимів того часу. Як за націонал-соціалістичного, так і комуністичного режимів, Свідки Єгови зазнавали утисків та переслідувань з боку влади за свій політичний нейтралітет.

В умовах фашистської окупації. Діяльність Свідків Єгови у багатьох країнах світу, в тому числі й Україні, була заборонена і проводилася нелегально, оскільки Свідки Єгови не підтримували нацистський тоталітарний режим. Доктор Лоренс Барон з Державного університету в Сан-Дієго, професор сучасної німецької та єврейської історії про позицію Свідків Єгови висловився так: «[Свідки] поставили свою віру в Бога вище за вимоги нацистської держави. Вони вважали культ Гітлера світською формою поклоніння і не обожнювали його, салютуючи йому або говорячи «Хайль Гітлер»... Оскільки Бог наказав любити ближніх і нікого не вбивати, Свідки відмовлялися йти на військову службу» [Пробудись 1999: 24]. Професор Роберт Герварт написав, що Свідки Єгови були «єдиною групою в третьому Рейху, яку переслідували лише через її релігійні погляди» [Gerwarth 2011: 105]. Хоча Свідки Єгови були першими серед жертв нацистської наруги, але вони також повідомляли про звірства проти євреїв, поляків, а також калік та інших [Яроцький 2007: 523].

У Німеччині та на окупованих нацистами територіях у період Голокосту жило близько 35 000 Свідків Єгови. Близько 1500 з них загинуло [Голокост 2018]. Німецький історик Детлеф Гарбе зауважив, «що в той час Свідки Єгови склали від 5 до 10

відсотків усіх ув'язнених. ... А це означає, що з усіх релігійних груп, за винятком євреїв, есесівці найбільш переслідували Свідків Єгови» [Пробудись 1995: 10]. Унікальним виглядає той факт, що на відміну від інших груп, ув'язнених у гітлерівських таборах, Свідки Єгови могли вийти на свободу відразу, підписавши заяву про зречення від своїх вірувань [Яроцький 2007: 526].

На Закарпатті, яке у той час окупувала Угорщина, представники влади наклали заборону на діяльність Свідків Єгови, закрили Зали Царства, брутально поводитися зі Свідками, майже всіх чоловіків за відмову служити в угорському війську запроторили до угорських в'язниць. Угорська влада вважала Свідків Єгови небезпечнішими за комуністів. В Галичині з приходом німців по селах прокотилася хвиля жорстоких переслідувань [Яроцький 2007: 520].

Радянська влада. Наприкінці 1944 року радянські війська ввійшли на територію Західної України і оголосили тотальну мобілізацію. Тоді ж загони українських партизан почали воювати проти німецьких та радянських військ. Жителів Західної України змушували приєднуватися до партизанських загонів. Така ситуація стала для Свідків Єгови новим випробуванням щодо збереження нейтралітету. За відмову воювати декотрі віруючі загинули [Щорічник 2002: 152].

Із встановленням радянської влади в західних областях України відразу ж почалися репресії проти Свідків Єгови: масові арешти, групові судові процеси, вивезення сімей Свідків Єгови до Сибіру і Казахстану. Причинами репресій була відмова Свідків Єгови брати до рук зброю, служити в радянській армії, брати участь в голосуванні за «сталінський блок комуністів

і безпартійних». Усе це кваліфікувалося тоталітарним комуністичним режимом (як і раніше тоталітарним нацистським) як «підривна антирадянська діяльність» [Колодний 2001: 158]. В роки радянської влади Свідки Єгови були, по суті, оголошені забороненою конфесією.

У 1944–1950 рр. Свідків Єгови судили військові трибунали як «особливо небезпечних злочинців» та «ворогів народу». Вироки також виносили так звані «особливі наради», «двійки» і «трійки». Вироки були суворі й однозначні: від 10 до 25 років і з конфіскацією майна. У 1946 і 1947 рр. відбувалися масові арешти і групові судові процеси над Свідками Єгови у Львівській, Станіславській (нинішній Івано-Франківській), Тернопільській, Волинській та Рівненській областях. У кожному такому судовому процесі на лаві підсудних було по 10–15 віруючих, здебільшого жінок і похилого віку чоловіків, а деколи навіть підлітків до 14 років (чоловіки призовного віку були засуджені ще в 1944–1945 рр. за відмову брати до рук зброю і служити в Червоній армії) [Яроцький 2007: 529, 530].

Відомо, що попри такі утиски у той період, в 1946 році, головну релігійну подію для Свідків – Спомин Христової смерті (Вечерю Господню) – на Західній Україні відвідало загалом 5 218 осіб [Щорічник 2002: 154].

Тим часом у ЗМІ Свідків Єгови зображали не інакше як «американськими агентами», «шпигунами», які діють під орудою ЦРУ та інших «імперіалістичних спецслужб». Таке безпідставне та нічим не підтвержене звинувачення доволі ефективно спрацьовувало при формуванні ворожої до Свідків Єгови громадської думки. Навіть у радянських енциклопедіях було

зазначено про злісну «антирадянську» діяльність Свідків. Місцева влада та КДБ широко використовували пресу в своїх ідеологічних цілях, спрямованих проти будь-яких проявів «єговізму». Керівників та членів громади зображали як психічно неврівноважених людей або кримінальних злодіїв з антигуманними намірами [Яроцький 2007: 530].

Після війни влада продовжувала арештовувати та судити Свідків Єгови нібито за нелегальну діяльність. Тож у 1949 році трое Свідків Єгови з Волині (Микола Пятоха, Ілля Бабійчук та Михайло Чумак) звернулися до органів влади з проханням юридично зареєструвати нашу діяльність. Невдовзі після того було заарештовано Михайла Чумака. Микола Пятоха, один з двох позоставших, згадує, що коли прохання було надіслано вперше, то відповіді вони не отримали. Тому вони подали в Москву друге прохання. Документи перевели до Києва. Посадові особи прийняли заявників і сказали їм, що реєстрація стане можливою лише тоді, коли Свідки Єгови співпрацюватимуть з ними. Вони не погодилися поступитися своєю нейтральною позицією. Незабаром їх двох також заарештували і засудили до 25 років ув'язнення. У спеціальній записці, надісланій з Москви місцевій владі на Волині, говорилося, що релігійний «культ» Свідків Єгови є «яскраво вираженим антирадянським рухом і тому не підлягає реєстрації». Місцевому уповноваженому Ради у справах релігійних культів наказувалося стежити за Свідками Єгови і повідомляти про них органи держбезпеки [Пятоха 1992: 1-6; Щорічник 2002: 165].

Як засвідчують архівні слідчо-судові справи, у 1944–1980 роках в Україні було заарештовано і засуджено більше трьох

тисяч Свідків Єгови на довготривалі строки – від 10 до 25 років, а їхнє майно було конфісковано. Особливої уваги заслуговує операція по виселенню Свідків Єгови у 1951 році з України та інших тодішніх західних республік СРСР (Білорусі, Латвії, Литви, Молдови та Естонії). Виселення було узгоджено з вищим керівництвом держави. Україна в цьому списку посідає ключове місце, оскільки саме тут проводилися найбільш драконівські акції з розгрому організації Свідків Єгови. З України було виселено 6140 осіб (2020 сімей) – понад 70 відсотків запланованих з усіх республік Свідків [Яроцький 2007: 533].

Державна реєстрація та релігійна свобода. Політичні зміни в країнах Східної Європи в 1989–1991 рр. сильно вплинули на розвиток організаційної діяльності Свідків Єгови. Колишні соціалістичні країни (Польща, Німецька Демократична Республіка, Чехословачія, Румунія, Угорщина) почали скасовувати заборону Свідків Єгови і легалізували їхню діяльність. Такий самий процес розпочався і у Радянському Союзі, зокрема й в Україні. Внаслідок краху тоталітарного режиму в цих країнах Свідки Єгови розпочали процес легалізації своїх структур і активної діяльності з євангелізації (проповідування).

У кінці 1990 року судові інституції реабілітували деяких Свідків Єгови, повернувши їм усі права та привілеї. У той самий час була сформована група, яка представляла Свідків Єгови перед урядовцями. У результаті тривалих зустрічей з представниками уряду в Москві та Києві Свідки отримали довгоочікувану свободу. Релігійну організацію Свідків Єгови офіційно зареєстрували в Українській РСР 28 лютого 1991 року. Це була перша реєстрація Свідків на території СРСР. Через

місяць, 27 березня 1991 року, організацію Свідків Єгови зареєстрували також у Російській Федерації. Так через більше ніж 50 років заборон та переслідувань Свідки Єгови нарешті здобули релігійну свободу.

Пізніше Радянський Союз розпався, а Україна проголосила свою незалежність. Вже у незалежній Україні статут Управлінського бюро релігійної організації Свідків Єгови у відповідності з українським законодавством зареєстровано 30 березня 1992 р. Радою у справах релігій при КМУ. Факт реєстрації статуту в державних органах підтверджує, що держава не мала жодних застережень щодо цілей, завдань та основних форм діяльності громад Свідків Єгови в Україні.

Державна реєстрація та визнання відкрили вікно можливостей для більш якісного задоволення духовних потреб членів релігійної організації, яких вже тоді було чимало. Станом на 1991 рік кількість Свідків Єгови та їхніх прихильників в Україні становила більше 58 тисяч осіб. Про це свідчить звіт про проведені Свідками масові богослужіння – конгреси – в серпні 1991 року у Києві, Львові, Одесі та Чернівцях. Загальна кількість присутніх становила 58 437 відвідувачів. У тому числі 6 228 осіб під час конгресу прийняли водне хрещення, тим самим заявивши про навернення до лав Свідків і готовність користуватися отриманою свободою поклоніння [Yearbook 1992: 22].

Свідки Єгови у XXI сторіччі. Згідно із щорічним звітом Свідків Єгови за 2019 рік, по всьому світі налічувалося 8 471 008 активних членів організації Свідків. Показником сталої зацікавленості громадськості вченням Свідків Єгови є те, що головну релігійну подію року – Спомин Христової

смерті (Вечерю Господню) – відвідало 20 919 041 особа. Тобто у 2,5 рази більше, ніж самих Свідків. Також вони звітують про 9 618 182 осіб, з якими проводять особисті біблійні вивчення. У 2019 році 303 866 осіб прийняли водне хрещення і приєдналися до лав Свідків Єгови [Звіт 2019].

Щодо України зберігається та сама тенденція. Зокрема, на даний час в Україні діють близько 130 тисяч активних членів організації. А вищезазначений Спомин в Україні у 2020 році відвідало 230 638 осіб, що на 100 тисяч осіб більше, ніж самих Свідків. Цього року ця подія відбувалася онлайн через обмеження у зв'язку з пандемією COVID-19. Ці цифри говорять про значне зростання та активний розвиток організації.

У 2021 році виповнюється рівно 30 років з дня визнання Україною Свідків Єгови та їхньої діяльності під променями релігійної свободи в країні. За цей період ця, порівняно невелика за радянської доби, релігійна група довела, що її зростання, розвиток та становлення як повноцінної релігійної течії було стримано лише радянським режимом з його антирелігійною та атеїстичною пропагандою. А ярлик «секта» та закиди щодо «промивання мізків» та «зомбування» були штучно навішені та підживлювалися, зокрема ЗМІ та силовими структурами, задля досягнення режимом політичної мети – обмежити вплив, знизити активність та популярність релігійних інституцій і дискредитувати ненаукові вірування [Ivanenko 2020: 25]. Вищезгадані звинувачення повністю нівелюються аналізом тем, на які пишуть Свідки Єгови у своїх публікаціях, про що вони проповідують та яке життя ведуть.

Видавнича діяльність. Друковані та електронні видання Свідків Єгови

наповнені кваліфікованими, привабливими та ненав'язливими нарисами, кореспонденціями, замальовками, дослідженнями, есе історичного, гуманістичного, соціального, поміркованого релігійного, географічного, економічного спрямування. Зі сторінок цієї літератури постав привабливий портрет християнської організації Свідків Єгови – не фанатичної, не людиноненависницької, не конфронтаційної, але такої, що виявляє інтерес до громадянського суспільства, демократичних цінностей, національної культури, виховання віруючих як особистостей, законслухняних громадян, гармонійно розвинених носіїв культурних, етичних і моральних цінностей. Відтак світське, актуальне, сьогоденне виважено поєднується з сакральним, есхатологічним.

Значну увагу вони приділяють позитивним християнським цінностям, нарощенню моральної, просвітницької, гуманітарної складової. Література Свідків останніх десятиріч орієнтує читачів на гуманістичні цінності, виховує повагу до різних культур, традицій, звичаїв [Яроцький 2007: 493, 494]. Матеріали, які друкуються в часописі «Пробудись!», спрямовані на викриття різних форм соціальної, расової національної, релігійної дискримінації і нетерпимості, утвердження поваги до різних народів, їхніх національних культур, звичаїв, традицій. У своїх виданнях Свідки Єгови по-сучасному, цивілізовано і на належному науковому рівні, з позицій здорового глузду, розглядають соціо-гуманітарні проблеми: виховання і навчання підростаючого покоління, стосунки батьків і дітей, програми здорового способу життя, ставлення до суспільства і держави, морально-етичні питання. Актуальними темами стали боротьба з наркоманією, алкоголізмом, неприйнятною сексуальною поведінкою,

СНІДом, а також досліджування глобальних проблем сучасності [Колодний 2001: 15-31].

Люди, які стають Свідками, не зрікаються своєї культурної ідентичності. Навпаки, Свідки Єгови пишаються розмаїтістю мов і культур, до яких вони належать. Часописи Свідків, «Вартова башта» і «Пробудись!», виходять друком рекордною кількістю мов (357 і 221 мова відповідно на початку 2020 року), а видана Свідками «Біблія. Переклад нового світу» доступна 187 мовами, в тому числі й українською [Оголошення 2020].

Матеріали Свідків мають на меті також допомагати усім людям, незалежно від їхніх релігійних вірувань, користати від застосування біблійних порад у житті. Шлюб, сім'я, діти – найулюбленіші теми сучасних публікацій Свідків Єгови. Ці проблеми висвітлюються з урахуванням особистісних рис і характеристик суб'єктів шлюбу і сім'ї. Через різні колізії сімейного життя, які розкриваються в процесі їх подолання, вирішення, подаються повчальні і ненав'язливі для читачів позитивні взірці сімейного життя. Все це загалом сприяє підтримці сімейності, цінності сім'ї і дітей у громадській думці. Досить лише назвати деякі з цих матеріалів: «6 істин, які має знати дитина» [Пробудись 2019: 4-15], «12 секретів сімейного щастя» [Пробудись 2018: 4-15]; «Депресія у підлітків. Як з нею боротися?» [Пробудись 2017 (1): 3-7]; «Як пережити смерть тата чи мами?» [Пробудись 2017 (2): 8-9]; «Доручайте дитині домашні обов'язки» [Пробудись 2017 (3): 8-9], «Коли діти вилітають з гнізда» [Пробудись 2017 (4): 10-11]; «Як набути справжніх друзів» [Пробудись 2016 (1): 10-11], «Як обговорювати проблеми» [Пробудись 2016 (3): 10-11]; «Стосунки з батьками шлюбного партнера» [Пробудись 2015 (3): 8-9]; «Чому настала криза виховання?» та «Виховання,

яке приносить добрі плоди» [Пробудись 2015 (4): 3-7]. Наприклад, журнал «Пробудись!» за останнє десятиліття (2010 – 2020 роки) опублікував більше 90 матеріалів, які стосуються проблем сучасної сім'ї, шлюбу, виховання дітей, життєвих проблем підлітків і молоді в цілому.

Сайт JW.ORG – це офіційне інтернет-джерело інформації про вірування і діяльність Свідків Єгови. Станом на травень 2020 року сайт JW.ORG вже перекладений 821 мовою, включаючи 100 жестових мов, а матеріали для завантаження доступні більше ніж 1000 мовами. До цієї кількості входить багато мов, якими немає жодного іншого матеріалу в мережі Інтернет [Новини 2019]. Цей сучасний та безкоштовний ресурс вирізняється своєю універсальністю. Для прикладу, на сайті містяться практичні поради, як протидіяти булінгу, розважливо користуватися соціальними мережами, не зловживати алкоголем, як поліпшити своє здоров'я тощо.

Весь матеріал представлений у вигляді фільмів, музики, інтерв'ю, життєвих історій, мультфільмів, анімації на дошці, робочих аркушів та навчальних завдань для дітей. Також публікуються останні новини про всесвітню діяльність Свідків Єгови та гуманітарну допомогу, яку вони надають.

Аналіз наведених вище матеріалів переконує в зорієнтованості Свідків Єгови на загальнолюдські цінності, зокрема до активного вияву любові, добра, правди, краси, здорового способу життя. Такі матеріали мають досить ґрунтовну основу: педагогічну, освітню, виховну, морально-етичну, медико-оздоровчу, психореабілітаційну. Вони побудовані на сучасних наукових методиках, які водночас обґрунтовуються біблійними порадами, вказівками,

висновками. Ще у 2001 році науковою експертизою було встановлено, що «замість ідеології людиноненавистництва і відчуженості, релігійної замкнутості, фанатизму та екстремізму, Свідки Єгови утверджують загальнолюдські цінності гуманізму, активного світосприймання і поліфонічного світовідчуття в його гуманістичних, культурних, естетичних виявах і формах». Щодо релігійної періодики і матеріалів Свідків зокрема зазначалося, що «їхній позитивний вплив незаперечний, оскільки вони націлені на зміцнення єдності сім'ї, підготовки молодого покоління до гармонійного сімейного життя, активного і відповідального входження в громадянське, суспільне життя» [Колодний 2001: 34, 35].

Праця з євангелізації (проповідницька діяльність). На території України станом на травень 2020 року діють 1510 зборів Свідків Єгови, які проводять свої богослужіння наступними мовами: англійською, вірменською, жестовою, китайською, російською, румунською, угорською та українською. Також деякі Свідки Єгови вирішили вивчити іноземну мову, щоб задовольняти духовні потреби іноземців в Україні чи представників малих корінних народів.

Така діяльність особливо важлива для збереження малих і зникаючих мов. Тому на додачу до восьми зазначених мов в Україні Свідки проповідують та розповсюджують публікації ще 14 мовами (арабською, азербайджанською, в'єтнамською, гінді, іспанською, курдською (курманджі), перською (фарсі), португальською, ромською, тамільською, турецькою, туркменською, узбецькою, французькою).

«Свідки Єгови вважають, що немає біблійних підстав поділяти віруючих на клір і мирян (Матвія 23:8–10). На їхню

думку, всі християни повинні бути «вісниками Царства Божого», тобто проповідниками Євангелія (Дії 1:8). Кожен Свідок Єгови бере на себе відповідальність проповідувати «вістку про Царство» своїм ближнім. Вони відвідують таких людей і пропонують їм пройти курс біблійної освіти» [Яроцький 2007: 431].

Своє християнське завдання Свідки Єгови вбачають у тому, щоб вислуховувати як атеїстів, так і людей, які належать до різних релігій, довідуватися, в що вони вірять, і в свою чергу роз'яснити, в що вірять Свідки Єгови всім тим, хто бажає їх слухати. Таким чином, Свідки Єгови намагаються сприяти поширенню знань і розвитку взаєморозуміння. Вони вважають, що освіта, виховання поваги до людей різних переконань, культур, традицій і звичаїв — це ефективний спосіб досягнення добрих стосунків з людьми.

В останні роки релігійні заходи Свідків Єгови показують їхню зацікавленість не лише біблійними та духовними речами, а й шанобливе ставлення до культури, історії та традицій народів, серед яких вони живуть. Прикладом цього є проведений триденний спеціальний конгрес у Львові з 6 по 8 липня 2018 року. На таких конгресах Свідки Єгови навчаються Біблії, спільно моляться та співають релігійні пісні. У Львові серед 25,5 тисяч відвідувачів того конгресу було близько 3,5 тисяч Свідків Єгови з Білорусі, Канади, Молдови, Німеччини, Румунії, Словаччини, США, Угорщини та Чехії, для яких було заплановано ряд заходів, що знайомили їх з історією, культурою та способом життя українців. Перебування у Львові іноземних учасників заходу було використано також для того, аби в найкращому світлі представити українську культуру та

визначні місця країни. Екскурсія старовинними замками Львова, під час якої танцювальні колективи презентували різні віхи української історії, а також поїздка на Сколівські Beskidi, на гору Високий Верх, підкріплена народними піснями та традиційними стравами національної кухні, справили на гостей неабияке враження [Релігія 2018]. Це є переконливим спростуванням звинувачень Свідків Єгови в тому, що вони не шанують свою батьківщину, а є лише обивателями, релігійними фанатиками, космополітами, які під впливом віровчення втратили своє національне коріння і свою національну сутність.

Охорона здоров'я та лікування. Свідки Єгови цінують своє життя та здоров'я. Тому вони утримуються від куріння, не вживають наркотики, не зловживають алкоголем і не роблять абортів. Стикаючись з проблемами зі здоров'ям, вони звертаються за фаховою медичною допомогою. Такі поняття, як зцілення вірою, молитвами чи мощами святих, суперечать їхньому світосприйняттю та їхнім віруванням.

У результаті останніх медичних досягнень сучасна медицина пропонує широкий спектр лікувальних процедур. Свідки Єгови відкидають переливання цільної крові та її чотирьох основних компонентів. Це є «глибоко вкоріненим, основоположним принципом» [Royal College 2002: §2], що ґрунтується на Божій заповіді «стримуватися... від крові» (Буття 9:4; Левіт 17:14; Дії 15:29).

Протягом останнього десятиліття безкровне медикаментозне лікування перейшло у категорію передових методик і це спонукало тисячі лікарів обирати цей метод лікування для своїх пацієнтів, які не є Свідками. Професор Бернар Ерні, колишній

президент Національної ради лікарів Франції (Conseil national de l'Ordre des médecins), зазначив, що позиція Свідків Єгови «...спонукала лікарів... пристосувати клінічні протоколи так, щоб було враховано ці особисті фактори, так само як у випадку кожного пацієнта враховуються інші особисті, органічні або психологічні фактори». Він додав: «Проте рішення прийняти лікування чи відмовитись від нього завжди є правом пацієнта, коли він у свідомості, при ясного розумі і коли ніхто не чинить на нього тиску... Я стикався з людьми, що мали тверді і гідні поваги переконання та розуміли й поважали позицію і поведінку лікарів, в практиці яких іноді трапляються критичні ситуації. Я ніколи не чув, щоб ці люди за якихось обставин загрожували громадському порядку» [Hoerni 2007].

Це узгоджується з тим, що кожна людина має право вирішувати, яке лікування обрати. У зв'язку з цим Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) зазначив: «примусове медичне лікування без згоди дієздатного повнолітнього пацієнта є втручанням у його або її право на фізичну недоторканність і посяганням на права, гарантовані статтею 8 Конвенції. Свобода погодитися або відмовитися від конкретного методу лікування або вибрати альтернативний метод лікування має першочергове значення для принципів самовизначення і особистої автономії. Дієздатний повнолітній пацієнт має право прийняти рішення, скажімо, про те, чи погоджуватися на операцію, лікування або, за тією ж логікою, на переливання крові. Однак для реалізації цієї свободи необхідно, щоб у пацієнта було право приймати рішення згідно з власними поглядами і цінностями» [ECHR 2010: 302/02].

Благодійна допомога та соціальна користь. Хоча Свідки Єгови найбільш відомі своєю активною біблійною просвітницькою працею, вони не оминають інших благодійних справ, особливо під час стихійних лих та надзвичайних ситуацій. Так, коли розпочалися військові дії в Донецькій та Луганській областях, Свідки Єгови із сусідніх областей прийняли у своїх домівках 7600 одновірців та членів їхніх сімей (в тому числі тих, хто не є Свідком Єгови). Була організована доставка гуманітарної допомоги: 149 тон продуктів та 21 тонна одягу. Також була організована психологічна реабілітація постраждалих. Свої ресурси Свідки також задіяли для відновлення пошкодженого бойовими діями житла у Слов'янську. Загалом за 2018 та 2019 роки по всьому світі Свідки Єгови витратили 49,5 млн доларів добровільних пожертв на допомогу постраждалим від стихійних лих [Время 2020: 7].

Станом на травень 2020 року Свідки Єгови проводять програму біблійного навчання у близько 40 місцях відбування покарань в Україні. Адміністрація деяких закладів дозволила проведення регулярних богослужінь для ув'язнених. За цей час 14 осіб стали Свідками Єгови, а десятки осіб зробили докорінні зміни у своєму житті.

Значну увагу Свідки Єгови приділяють допомозі людям з інвалідністю. Зокрема, в українському центрі Свідків Єгови здійснюється переклад Біблії та біблійних публікацій на жестову мову для глухих людей. Українське товариство глухих відзначило, що для осіб з порушенням слуху це важлива праця, яка сприятиме задоволенню їхніх духовних інтересів [УТОГ 2018]. Також Свідками Єгови видається духовна література шрифтом Брайля для сліпих осіб.

Державна реєстрація також дозволила будувати місця для богослужінь, які ми називаємо Залами Царства. Багато з них були побудовані на занедбаних ділянках, які були смітниками. Хоча їхня головна мета – слугувати належними місцями для богослужінь, додатково такі будівлі створюють для місцевих мешканців приємну інфраструктуру. Наприклад у 2019 році у Черкаській області у селищі Чорнобай місцева влада нагородила Свідків Єгови грамотою за «Заклад зразкового благоустрою». У такі проекти за останні 20 років в Україні Свідки витратили більше 72 мільйонів доларів, які фактично були добровільними жертвами самих вірян – такі собі інвестиції у місцевий благоустрій [Чорнобай 2019].

Ставлення держав світу та України до Свідків Єгови. Вищі судові інстанції в різних країнах світу захищають та відстоюють права Свідків Єгови як визнаної релігійної організації, яка має право на свободу віросповідання та совісті. Законослухняний та ненасильницький характер Свідків Єгови добре знаний урядами багатьох країн.

Зокрема, в останні роки по світі, в тому числі в Україні, було прийнято низку судових та урядових рішень на користь релігійної організації. До таких рішень можна віднести наступні. Рішення уряду Швеції від 24 жовтня 2019 року щодо надання державних дотацій. Згідно з законом, вони надаються релігійним групам, які «сприяють підтримці та зміцненню основних цінностей суспільства» і які «є стабільними та відіграють активну роль у громаді». Уряд Швеції зазначив, що Свідки Єгови «виконують усі законні вимоги» [Eriksson 2019: 1, 2].

Ще одне історичне рішення – рішення Верховного суду Республіки Корея

(Південна Корея) від 1 листопада 2018 року. Суд постановив, що відмова від військової служби з мотивів особистих переконань не є злочином. А релігійні переконання є «достатньою підставою» для відмови від військової служби [Supreme Court 2018]. Це рішення створило передумови для виправдання понад 900 молодих Свідків у Південній Кореї, які переслідувалися судом через відмову від військової служби з релігійних мотивів.

Українське правосуддя також захистило від кримінального переслідування Свідка Єгови, який з релігійних переконань просив залучити його до альтернативної служби на заміну військового обов'язку. Так, 23 червня 2015 року Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалив рішення на користь Віталія Шалайка, Свідка Єгови і колишнього військового, який під час мобілізації подав прохання про альтернативну службу. Усі три судові інстанції, посилаючись на українське законодавство, ст. 9 Європейської конвенції з прав людини та на окремі рішення Європейського суду з прав людини, в яких оцінювались релігійні переконання Свідків Єгови в частині відмови від військової служби як такої, незалежно від її виду і часу призову, стали на сторону релігійних переконань пана Шалайка [ВССУ 2015].

Право на альтернативну (невійськову) службу активно використовується в Україні чоловіками-Свідками, що говорить про їхнє сумлінне ставлення до громадянських обов'язків перед суспільством та державою. Мери міст та керівники підприємств, на яких проходять альтернативну службу молоді Свідки Єгови, констатують їхню «старанну роботу» [Лабай 2020] та «добросовісну, багаторічну і сумлінну

працю» [Ізяслав 2020]. Такі відгуки відображають те, що правильне використання релігійної свободи може принести користь не лише самій людині, а й суспільству.

Втім, це не єдине рішення судових інстанцій на користь Свідків Єгови в Україні. 3 вересня 2019 року Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) виніс рішення на користь Свідків Єгови в місті Кривий Ріг. Суд визнав Криворізьку міську раду винною в тому, що вона свідомо не надала погодження, необхідне для будівництва культової споруди Свідків – Залу Царства. Згідно з рішенням ЄСПЛ, уряд зобов'язаний виплатити двом постраждалим зборам відшкодування завданої шкоди та покриття судових витрат за порушення норм міжнародного права, а саме: статті 9 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (захищає свободу думки, совісті та релігії) і статті 1 Першого протоколу до цієї Конвенції (гарантує право власності) [ЕЧПР 2019: 21477/10].

А 10 жовтня 2018 року Верховний суд України постановив, що Свідки Єгови в місті Тетіїв (Київська область) дотримувались будівельного законодавства при будівництві свого Залу Царства. Суд наголосив, що їхнє право на зведення культової будівлі захищене Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Після чотирьох років судових баталій будівля була введена в експлуатацію [ВСУ 2018].

12 листопада 2020 року ЄСПЛ став на захист Свідків Єгови одразу у трьох справах проти України. Вони стосувалися випадків насильства проти членів конфесії та зриву

богослужінь з боку православних священнослужителів та пересічних громадян, що мали місце у 2009, 2012 та 2013 роках у Чернігівській та Одеській областях. В усіх випадках українські правоохоронці відмовилися кваліфікувати це як злочини ненависті на тлі релігійної ворожнечі. Втім ЄСПЛ вказав на достатні докази, що підтверджують саме підрунтя релігійної незгоди як мотив для вчинених злочинів і закликав Україну точніше кваліфікувати злочини та застосовувати відповідні санкції до винних. Це в свою чергу стане запобіжником для повторення таких випадків у майбутньому [ЕЧПР 2020: 60977/14; 36046/15; 47283/14].

Аналіз прийнятих поважними установами рішень та зафіксованих у них відгуків щодо діяльності Свідків Єгови не залишає підстав говорити про цю релігійну організацію як про таку, що може зашкодити суспільству чи носити деструктивний характер. Також це вказує на бажання держави глибше зрозуміти природу феномену Свідків Єгови та адекватно оцінити вплив Свідків Єгови на суспільство.

Висновки. Вищевикладений матеріал свідчить, що Свідки Єгови є міжнародною християнською релігійною організацією, яка вже давно присутня в Україні. Ця організація є сталою, має чітку інституційну структуру, сформовану систему догматів та вчень, розвинену мережу національних центрів та місцевих релігійних громад.

Публіковані матеріали Свідків, які доступні багатьма мовами, доводять, що їхня біблійно-освітня діяльність популяризує християнські цінності. Крім того, їхня євангелізаційна (проповідницька) діяльність сприяє збільшенню кількості членів

релігії Свідків Єгови, справляючи позитивний вплив на добробут українського суспільства в цілому, оскільки теми публікацій Свідків мають загальну суспільну цінність — стосунки у сім'ї, виховання дітей, здоровий спосіб життя та ін.

Свідки Єгови під час євангелізаційної (проповідницької) роботи взаємодіють із співгромадянами різних релігійних поглядів, етнічного походження та культурного досвіду. При цьому їхня чітка релігійна позиція врівноважується зусиллями підтримувати мирні стосунки, поважати різноманітність і традиційні культурні цінності.

Вищі суди України та інших держав, в т.ч. і міжнародні суди, підтримують релігійні права Свідків Єгови. На протипагу нацистській, радянській, сучасній російській пропаганді та сумнівним медіа, що зображали Свідків Єгови як «шпигунів», «агентів» з їхнім шкідливим впливом, Свідки добре інтегровані в сучасне суспільство. Їхнє віросповідання не завдає шкоди суспільству і цілком гармонійно виглядає у сучасній секулярній, але поліконфесійній українській державі.

Список літератури

ECHR 302/02 Case of Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia (2010).

ECHR 21477/10 Case of Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District v. Ukraine (2019).

ECHR 60977/14 Case of Zagubnya and Tabachkova v. Ukraine (2020).

ECHR 36046/15 Case of Migoryanu and Religious Community Jehovah's Witnesses of the City of Izmail v. Ukraine (2020).

ECHR 47283/14 Case of Kornilova v. Ukraine (2020).

Eriksson, P. and Eriksson, K. *Application for eligibility for Government grants under the Act (1999: 932) on Support to Religious Communities*. (October 24, 2019). The Government of Sweden, Ministry of Culture.

Gerwarth, R. (2011). *Hitler's Hangman: The Life of Heydrich*. New Haven: Yale University Press.

Hoerni, Prof. Bernard, former President of the French National Order of Physicians. Statement (January 31, 2007).

Ivanenko, S. (2020). Opposition to Jehovah's Witnesses in Russia. *The Journal of CESNUR*. vol. 4. issue 6.

Supreme Court en banc Decision 2016Do10912 [Violation of the Military Service Act] (November 1, 2018). Website of Supreme Court Library of Korea.

The Royal College of Surgeons of England. Code of Practice for the Surgical Management of Jehovah's Witnesses (2002). London

Yearbook of Jehovah's Witnesses (1945). Watch Tower Bible and Tract Society of New York, Inc.

Yearbook of Jehovah's Witnesses (1992). Watch Tower Bible and Tract Society of New York, Inc.

Вартова башта проголошує Царство Єгови (квітень 2016). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.

Верховний Суд України (ВСУ). Постанова у справі №357/4277/17 від 10.10.2018 р. (2018).

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ). Ухвала у справі №5-1583км15 від 23 червня 2015 р. (2015).

Дороги к храму: свидетели Иеговы. Газета «Время», № 22 (18213) (2020). Харків.

Колодний, А. М. (2001). *Експертний висновок, протокол №6*. Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

Звіт про всесвітню діяльність (2019). Вебсайт jw.org

Ізяславська міська рада. Грамота Думановському Денису Руслановичу, підписана міським головою В. Корнійчук (13 березня 2020 р.). Архів Центру Свідків Єгови.

Колодний, А. М. (2017). Вступне слово. *Релігійна свобода*. №5. Київ.

- Колодний, А. М. (2012-2013). Вступне слово. *Релігійна свобода*. №17-18. Київ.
- Колодний, А. М. (2017). Вступне слово. *Релігійна свобода* №2. Київ.
- Лабай, В. *Військова служба – без нарядів та зброї* (17 квітня 2020). Веб-сайт інформгентства Міноборони України «АрміяINFORM».
- Небувале досягнення Свідків Єгови – 1000 мов на JW.ORG* (2019). Вебсайт jw.org
- Онлайн-оголошення про випуск Біблії румунською мовою* (2020). Вебсайт jw.org
- Пробудись! (8 грудня 1995). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! (22 вересня 1999). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! (березень 2015). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! (квітень 2015). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! №1 (2016). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! №3 (2016). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! №1 (2017). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! №2 (2017). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! №3 (2017). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! №4 (2017). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! №2 (2018). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пробудись! №2 (2019). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Пятоха, Николай. *Автобіографія* (1992). *Архів Центру Свідків Єгови в Україні*.
- Свідки Єгови з 9 країн світу зібралися на конгрес у Львові* (2018). Веб-ресурс «Релігія в Україні».
- Свідетели Иеговы – возвещатели Царства Бога* (2007). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- УТОГ. Лист від 31 жовтня 2018 №03-08/566 (2018). *Архів Центру Свідків Єгови в Україні*.

Через що пройшли Свідки Єгови під час Голокосту? (2018). Вебсайт jw.org

Чорнобаївська селищна рада. Грамота голови (2019). *Архів Центру Свідків Єгови в Україні*.

Щорічник Свідків Єгови (2002). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of New York, Inc.

Элбакян, Е. С. (2014). *Религии России*. Москва: ООО “Издательство “Энциклопедия”.

Яроцький, П. Л. (2007). *Історія релігії в Україні*. Том 6. Пізній протестантизм в Україні Київ-Дрогобич: Коло.

References

- Annual Report (Ukr.)* (2019). Website jw.org
- Awake! (December 8, 1995) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! (September 22, 1999) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! (March 2015) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! (April 2015) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! №1 (2016) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! №3 (2016) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! №1 (2017) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! №2 (2017) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! №3 (2017) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! №4 (2017) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! №2 (2018) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Awake! №2 (2019) (Ukr.). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.

- Chornobay Village Council. The Certificate of the Village Head (Ukr.) (2019). Archive of Center of Jehovah's Witnesses in Ukraine.
- ECHR 302/02 Case of Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia (2010).
- ECHR 21477/10 Case of Religious Community of Jehovah's Witnesses of Kryvyi Rih's Ternivsky District v. Ukraine (Ukr.) (2019).
- ECHR 60977/14 Case of Zagubnya and Tabachkova v. Ukraine (2020).
- ECHR 36046/15 Case of Migoryanu and Religious Community Jehovah's Witnesses of the City of Izmail v. Ukraine (2020).
- ECHR 47283/14 Case of Kornilova v. Ukraine (2020).
- Elbakyan, E. (2014). *Religions in Russia* (Rus.) Moscow: 'LTD 'Publishing House Encyclopedia'.
- Eriksson, P. and Eriksson, K. (2019). *Application for eligibility for Government grants under the Act (1999:932) on Support to Religious Communities*. (October 24, 2019). The Government of Sweden, Ministry of Culture.
- Gerwarth, R. (2011). *Hitler's Hangman: The Life of Heydrich*. New Haven: Yale University Press.
- High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases*. Decision in Case №5-1583кМ15, June 23, 2015 (Ukr.). (2015).
- Hoerni Prof. Bernard, former President of the French National Order of Physicians*. Statement (January 31, 2007).
- Ivanenko, S. (2020). Opposition to Jehovah's Witnesses in Russia. *The Journal of CESNUR*. vol. 4. issue 6.
- Izyaslav City Council*. Certificate to Dumanovskiy Denys (Ukr.) (March 13, 2020). Archive of Center of Jehovah's Witnesses in Ukraine.
- Jehovah's Witnesses Reach New Preaching Milestone – JW.ORG Now Features Content in 1,000 Languages (Ukr.) (2019). Website jw.org
- Jehovah's Witnesses From 9 Countries Gathered on Convention in Lviv (Ukr.) (2018). Website 'Religion in Ukraine'.
- Jehovah's Witnesses – Proclaimers of God's Kingdom (Rus.) (2007). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Kolodnyi, A. *Expert Study, Protocol 6* (Ukr.) (2001). Kyiv: Skovoroda Philosophy Institute.
- Kolodnyi, A. (2017). Introductory word. *Religious Freedom*. №5 (Ukr.) Kyiv.
- Kolodnyi, A. (2012-2013). Introductory word. *Religious Freedom*. №17-18 (Ukr.) Kyiv.
- Kolodnyi, A. (2017). Introductory word. *Religious Freedom*. №20 (Ukr.) Kyiv.
- Labay, V. (2020). *Military Service – Without Uniform and Weapon* (Ukr.). Inform agency 'Army Inform' website of Ministry of Defense of Ukraine.
- Pyatoha, Nikolay (1992). *Autobiography* (Rus.) *Archive of Center of Jehovah's Witnesses in Ukraine*. *Supreme Court en banc Decision 2016Do10912 [Violation of the Military Service Act]* (November 1, 2018). Website of Supreme Court Library of Korea.
- Supreme Court of Ukraine*. Decision in Case №357/4277/17, 10.10.2018 p. (Ukr.) (2018).
- The Royal College of Surgeons of England*. Code of Practice for the Surgical Management of Jehovah's Witnesses (2002). London.
- The Watchtower Announcing Jehovah's Kingdom* (Ukr.) (April 2016). New York: Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania.
- Ukrainian Deaf Society. Letter on October 31, 2018 №03-08/566 (Ukr.) (2018). *Archive of Center of Jehovah's Witnesses in Ukraine*.
- Virtual Release of Bible in Romanian* (Ukr.) (2020), Website jw.org
- Ways to Temple: Jehovah's Witnesses. *Newspaper 'Time'*. № 22 (18213) (Rus.) (2020). Kharkiv.
- What Happened to Jehovah's Witnesses During the Time of the Holocaust?* (Ukr.) (2018). Website jw.org
- Yearbook of Jehovah's Witnesses* (1945). Watch Tower Bible and Tract Society of New York, Inc.
- Yearbook of Jehovah's Witnesses* (1992). Watch Tower Bible and Tract Society of New York, Inc.
- Yearbook of Jehovah's Witnesses* (Ukr.) (2002). Watch Tower Bible and Tract Society of New York, Inc.
- Yarotskiy, P. (2007). *History of Religion in Ukraine*. Volume 6. Late Protestantism in Ukraine (Ukr.) Kyiv-Drohobych: Kolo.

Інформації. Конференції. Дискусія.

Огляд онлайн конференції «Свідки Єгови та їхні опоненти: Росія, Захід і не тільки»

3 вересня 2020 року відбулась релігієзнавча конференція «Свідки Єгови та їхні опоненти: Росія, Захід і не тільки», яка була присвячена обговоренню сучасного переслідування Свідків Єгови в Росії. Ініціатором та організатором конференції став всесвітньо відомий італійський Центр дослідження нових релігій (CESNUR) на чолі із знаним професором Массімо Інтровін'є. Завдяки його авторитетним зусиллям свої дослідження щодо різних аспектів ситуації навколо Свідків Єгови в Росії представили науковці з Франції, Італії, Росії, Литви та США. Конференція планувалась в офлайн режимі у м. Вільнюс (Литва), втім у зв'язку із епідемією COVID-19 захід відбувся в онлайн форматі. Тому взяти участь в цьому заході змогли науковці з усього світу, в т.ч. і з України.

Тепер ця конференція є в запису (<https://freedomofbelief.net/activities/jehovahs-witnesses-and-their-opponents-russia-the-west-and-beyond>). Повний текст презентованих досліджень опублікований у випуску журналу, який можна знайти на офіційній веб-сторінці журналу (The Journal of CESNUR, volume 4, issue 6, November – December 2020. <https://cesnur.net/>). Переклад з англійської здійснив Центр Свідків Єгови в Україні).

Цю конференцію по праву можна вважати знаковою з огляду на те, що чи не вперше з 2017 року ситуація із заборною

Свідків Єгови в Росії так всесторонньо і глибоко досліджувалася та обговорювалася європейськими фахівцями з релігієзнавства. Запропоновано нові методологічні принципи у вивченні Свідків Єгови, спростовані все ще популярні міфи щодо послідовників цієї організації, які свідчать про відмову від вузько конфесійних підходів до новітніх релігійних явищ, зокрема від європо- і християноцентричних теорій щодо релігії, про послідовне розширення і поглиблення релігієзнавчих досліджень.

Нижче надаємо стисло анотацію виступів та деяких тез учасників.

Сільвіо Феррарі, Університет Мілану, Італія. Під час виступу спікер презентував розробку проекту «Атлас», метою якого є картографування та визначення прав меншин, зокрема складання мапи прав релігійних меншин у кожній з країн ЄС. На ній відобразатиметься і те, що прописано у законах, і те, що насправді втілюється у повсякденному житті. Це уможливить глибше оцінити, наскільки поважають та сприяють цим правам у кожній з країн ЄС. Таке знаряддя визначатиме, в яких сферах законодавства до прав меншин ставляться з меншою повагою, а також де є більш нагальна потреба у застосуванні політичних та правових заходів для захисту релігійного різноманіття та уникнення дискримінації.

Використовуючи методологію проекту «Атлас», науковець визначив рівень підтримки та захисту Свідків Єгови як однієї з релігійних меншин у країнах ЄС. Ось його висновок: «Здається, що у 12 країнах, які розглядалися у цій презентації, процес нормалізації ситуації щодо цієї релігійної групи є далеким від завершення. В Європі права, які надають релігійним меншинам, часто визначаються комбінацією трьох

основних факторів: чисельністю членів релігійних меншин, кількістю років, протягом яких вони діють у певній країні, та тим, наскільки їхні принципи і діяльність сумісні з переконаннями більшості громадян.

Відмова від військової служби і переливання крові давно стояла на заваді того, аби Свідки Єгови отримали права, які мають інші релігійні групи зі схожою кількістю членів та тривалістю активної діяльності в країні. Дані, отримані з опитувань проекту «Атлас», показують, що сьогодні права, якими послуговуються Свідки Єгови, мало відрізняються від тих, які мають мормони та адвентисти, тобто тих релігійних груп, чії принципи та діяльність все менше сприймаються вороже в країнах Європи. Цікавою темою для обговорення було б те, чи посприяли якось переслідування, яких Свідки Єгови зазнають в Росії, швидшій нормалізації ситуації щодо цієї релігійної групи в країнах ЄС. Зрештою, не це є визначальним у цьому процесі, який бере свій початок набагато раніше і пов'язаний з переломним рішенням ЄСПЛ у справі «Коккінакіс проти Греції». Цей випадок став прецедентом, що відіграв вирішальну роль в нормалізації ситуації Свідків Єгови, а також дав надію для інших релігійних меншин, що стикаються з дискримінацією».

Рафелла Ді Марціо, Центр дослідження свободи релігії, вірувань та совісті (LIREC), Італія. Лекторка надавала пояснення стосовно того, чому дехто приймає рішення стати Свідком Єгови, а також стосовно закріплення цього вибору шляхом ототожнення себе з організацією, яка займає унікальне становище в суспільстві. Опорною базою стала мультидисциплінарна модель, яку Льюїс Рембо та інші науковці розробили для вивчення процесу навернення/приєднання в рамках опорної

бази психології релігії. Шляхом проведення бібліографічних досліджень можна було виділити дослідження, які вивчають характерні риси навернених осіб та тип визначення відносин, що складаються між кожним Свідком Єгови та релігією, з якою вони пов'язані.

Фахівчиня у своєму дослідженні зазначила: «На відміну від думки, яку хтось може поділяти, стати Свідком Єгови не означає «ізолюватися» від світу чи протистояти йому, а навпаки, це означає ставитись до світу як благовісники, які прагнуть спонукати тих, хто «ззовні» дослухатись до їхніх віровчень, які пропонують можливий шлях до спасіння для кожного, хто їх приймає».

Особливої уваги у виступі було надано правильному визначенню терміну «світ» в контексті доктрини Свідків Єгови. «Критики Свідків Єгови інколи тлумачать цей аспект неправильно, стверджуючи, що Свідки є асоціальними, ворожими до суспільства в цілому. Наприклад, таке неправильне розуміння викликало хибне уявлення про те, що позиція Свідків Єгови стосовно «світу» може бути шкідливою для їхніх дітей у випадку встановлення опіки; що Свідки мають «внутрішні суди» тому, що вони заперечують державні суди; що вони не проходять військову службу, оскільки вони виступають проти держави, й інші хибні уявлення. У деяких країнах поширення неправдивих повідомлень про ставлення Свідків Єгови до «світу» призвело до систематичних переслідувань Свідків, які тривають дотепер, і спонукало важливі міжнародні інституції висловити своє занепокоєння цією ситуацією».

Сергій Іваненко, незалежний вчений, Москва, Росія. Вчений присвятив виступ темі «Протидія Свідкам Єгови в Росії: антикультовий контекст. Роль антикультових

міфів про Свідків Єгови у посиленні переслідування цієї деномінації в Російській Федерації». Релігієзнавець вказав на те, що «антикультизм є домінуючою силою в Росії, незважаючи на критику, яку він отримав від основних міжнародних дослідників нових релігійних рухів. Його витoki сягають репресій проти груп, позначених як секти в Російській імперії. За радянських часів держава мала безпосередні стосунки з релігійними групами, які вона вважала небезпечними, а пропозиції про співпрацю Російської православної церкви (РПЦ) були відхилені. Однак співпраця між РПЦ і державою у боротьбі з «культами» була відновлена в 21 столітті і зосереджена, зокрема, на Свідках Єгови».

У виступі були розвінчані три розповсюджені міфи про те, що нібито «Свідки Єгови є культом», «сліпо підкоряються своїм лідерам та співпрацюють із США з метою дестабілізації Росії» та «відмовляються від медичної допомоги, а через відмову від переливання крові несуть відповідальність за смерть багатьох віруючих». Відносно них вчений зазначив, ці «міфи, які, хоча фактично не відповідали дійсності, стали потужними інструментами для підтримки їх репресій».

Росіта Соріте, Європейська федерація свободи віросповідання (ФОВ), Литва. У своєму виступі «Протидія Свідкам Єгови в Росії: культурні корені», фахівчиня розглянула історичне тло переслідувань Свідків Єгови у сучасній Росії. «З часів Петра I країна розділилася на еліту, яка орієнтувалася на Захід, та селянство, що отримувало підтримку від деяких представників інтелігенції, які чинили опір західним реформам та вірили, що вічна Росія є альтернативою західним цінностям. В

комуністичній революції переважало більш пізні уособлення російського етносу. Після падіння комунізму багато людей в Росії та на Заході сподівалися, що західно-орієнтовані сили знову отримають перевагу. Але прийшов Путін та створив гібридну систему, поєднавши деякі елементи Росії дорадянських часів (яких стає дедалі менше) з елементами Радянської Росії (кількість яких постійно зростає). З огляду на це будь-які релігійні організації окрім Російської православної церкви (РПЦ) підлягали ретельній перевірці. Однак, сама РПЦ втрачає перевагу та часто виглядає як велетень на глиняних ногах».

Бернадетт Рігал-Селлард, Університет Бордо Монтень, Франція. Вчена презентувала вступ до серії праць, присвяченим темі конференції. Зокрема, «Зробити зі Свідків Єгови козла відпущення задля підтримання згуртованості національних спільнот». Сучасні утиски Свідків в Росії були розглянуті під кутом теорії Рене Жирара про козла відпущення, що проливає більше світла на це питання. Суть цієї теорії в тому, що «коли якесь суспільство стикається із значними проблемами, які загрожують його існуванню, або здається, що загрожують, реакцією може бути внутрішнє насилля, яке буквально може його знищити, оскільки взаємне насилля не має кінця. Набагато краще, якщо насилля можна спрямувати на окрему особу, яку оголошують відповідальною за стан справ. ... Цю особу не відділяють від суспільства, звинувативши у всіх гріхах, та не виганяють геть, а засуджують до смерті. Це – колективне вбивство, яке згуртовує членів групи, фактично звільняючи від власного насилля.

... Свідків Єгови, напевно, навіть більш очевидно ніж інших релігійних меншин,

обвинувачують сьогодні в тому, що вони намагаються зруйнувати націю, та винуватять у негараздах нового російського суспільства. Оскільки в них вже вбачають тих, хто відхилився від теології православного християнства та від соціальних норм, легко спрямувати роздратування суспільства проти них, оскільки вони є помітними та їх легко ідентифікувати. Навіть більше, вони надзвичайно миролюбні та є пацифістами, втіленням покірної жертви, смиренного ягня/кози. Крім того, вони не беруть участі в політиці та не голосують, тому вони не можуть отримати підтримку від жодної політичної сили, яка могла б захистити їх.

Що стосується діяльності правозахисних груп та Європейського суду з прав людини, то в очах Кремля та РПЦ, захищаючи Свідків Єгови, вони лише підтверджують свою підричну природу, на кшталт троянського коня, занепадаючого, але все ще дуже сильного Заходу. Заборонивши Свідків Єгови, буквально як козла відпущення з книги Левіт, конфіскувавши їхнє майно та кинувши багатьох з них за ґрати, нація позбавляється від своїх гріхів, які не хоче визнавати результатом своїх власних дій».

Джеймс Ричардсон, Університет Невади, США. Науковець зробив огляд теми «Права Свідків Єгови у Росії та закордоном: роль ЄСПЛ». У презентації було зазначено, що «Свідки своїми юридичними зусиллями суттєво вплинули на значення релігійної свободи у всьому світі, особливо у таких країнах, як США, Канада, і в 47 країнах, що входять до Ради Європи. ... Отже, є багато справ Свідків, які допомогли встановити стандарт значення релігійної свободи в сучасному світі. Ці справи, поряд з іншими, поданими різними релігійними групами, також допомогли встановити

владу національної та регіональної судових систем над різними державними структурами. Однак у Раді Європи перед повноваженнями ЄСПЛ постає виклик, особливо у світлі останнього потоку випадків в Росії. Враховуючи попередні прецеденти Суду, очевидно, що Росія цілком може програти більшість справ, які порушили Свідки. Якщо це трапиться, невідомо, як реагуватиме Росія.

Росія має історію програшів справ перед судом, включаючи справи про релігію, і, як правило, вона відмовляється виконувати рішення в обсязі, необхідному для членства в Раді Європи. Натомість Росія зазвичай платить мінімальні штрафи і майже нічого не робить. Ця непокірна позиція Росії нещодавно закріпилася. Зокрема, згідно з заявою голови Конституційного суду Росії, а також згідно з нещодавно затвердженою новою Конституцією Росії – в суперечках з ЄСПЛ (або будь-якими іншим міжнародним судом) російське законодавство повинно мати перевагу. Ця позиція представляє головний виклик для Ради Європи та ЄСПЛ».

Редакція

Звернення Української асоціації релігієзнавців

Влітку цього року деякі парламентарії України виступили в черговий раз з ініціативою прийняти в Україні Закон про секти. Притомна громадськість – релігієзнавці, юристи, державні службовці, викладачі, журналісти та ін. – відреагували миттєво, засудивши спроби одіозних депутатів протягнути антисектантські закони. Це не перший раз деякі народні обранці виступають перед тими, хто виступає проти свободи віросповідання, проти свободи совісті, хто бажає змінити релігійну ситуацію в державі, ініціювавши повернення України в середньовіччя, коли визнавалась тільки одна церква, дозволявся лише один світогляд, або в недавнє радянське минуле, де панувала одна антирелігійна ідеологія.

Члени УАР підготували звернення до Верховної ради, до Уряду, до всіх людей доброї волі, де пояснили, чому небезпечно приймати такі закони, змінювати складену за 30 років релігійну конфігурацію країни. Звернення було перекладено англійською і опубліковано в Europeantimes:

<https://www.europeantimes.info/2020/08/03/attempted-discriminating-law-on-religions-in-ukraine/?fbclid=IwAR2c8LY1yFVJ-FDkPrCWwH-3RleuKS3qoxsK9eDqj-TD3Ra9kuOHOAcWNTazU>

Letter of Appeal

The information space of Ukraine was lately disturbed by the news regarding the fact the Verkhovna Rada (Parliament) Committee on issues of social policy and protection of veterans' rights develops a bill on destructive religious organizations' activities. That was declared by Galina Tretyakova, the Chairman

of the committee, as reported by Public TV, i.e. This news was also spread by other media.

Such declarations of government officials are a cause for experts on religions concern. Representatives of minority religions react particularly distinctly to this, being for a reason concerned with criterion approaches to the definition of «dangerous cults \ sects» and the negative public response, suspicious or opposed attitude, etc. that will be seeded in the public sphere because of the negative connotations of the term «totalitarian sect». For decades, Ukrainian scholars on religions have performed significant efforts to exclude this term from the public sphere, since its recognition is incorrect within the secular multi-confessional state, and, practically, equals a manifestation of «hate speech» and a motive for discord on a confessional basis. We definitely would like to recall, such «initiatives» have already emerged in the history of independent Ukraine. Moreover, every time such «initiatives» were subdued, since the laws directed to restrict the rights and freedoms of citizens, always lead to the totalitarianization of the country, waiver democratic processes, as well as an introduction to the European world of civilization.

The temptation to control the spiritual world of citizens, and centrally determine in what and how one has to believe, and then establish in an authoritarian way, which faith is correct, and which one is «Dangerous» or «Harmful», is inherent in post-totalitarian societies. Such approaches, which establish a mono-ideological dictate, mark any worldview alternative to the dominant ideology as harmful and destructive. Ones seek to restrict particular options of democratic procedures and the legal system that breathe weakly, as

well as if the authorities are inexperienced in guaranteeing freedoms and human rights.

Analogous reproduction of the terminology of the proposed bill rooting to the Russian discourse is surprising, furthermore, it may be recognized as a conscious or unconscious imitation of the practices of the aggressor country, that has occupied the Crimea and parts of Luhansk and Donetsk regions. The aforementioned territories occupied by Russian troops and mercenaries are being introduced with shameful practices of repression against dissidents, in particular following the guise of religious or denominational belonging to the «wrong» ones.

Unquestionably, society requires set safeguards against the abuse of mercantile or arbitrary persons, who seek private profit or pleasure of the sick ambitions satisfaction, subordinating the will and property of others. However, such fuses should be created regarding the notion of 'damage', furthermore, considered as a cause of potential criminal or administrative liability of individuals or groups of individuals, who committed a crime (fraud, seizure of another's property, illegal deprivation of liberty, slave labor, crimes committed against the person, including minority representatives, etc.) or offence. It should be taken for granted there is a Criminal Code of Ukraine, as well as a list of laws of Ukraine, intended to regulate the criminal proceedings order, regardless of their nature. Thus, the brand «totalitarian sect» is a pretext for inciting interfaith hatred in Ukraine as in a secular state and a multi-religious society, the motivation for information harassment, etc. Similar rhetoric in the legislature initiatives shall lead to a real confrontation in interfaith relations, to the provocation of exclusivist and antisocial sentiments among the representatives of denominations minority.

Proposals and calls presented by some «intellectuals» for a «healthy religious climate» as one from the arguments for the adoption of such prohibitive laws indicate a disposition to doubt the expediency of the very fact of lasting for 30 years religious freedom in Ukraine.

Nevertheless, we believe the common sense will encourage government officials to realize, the secular state holds no legal grounds to determine «correctness» or «wrongness» of confessional doctrine, as well as to determine, which religious organization is a «sect» (branch). One concept is still quite justifiably applied in Ukrainian legislation, i.e., the religious organization, the concept, completely embracing the diversity of religious structures.

Therefore, we are to inform the forthcoming bill on «totalitarian sects» is dangerous in its consequences as it provokes mistrust and religious/confessional hatred in multi-religious community, thus initiating the «search for witches/enemies» in the field, where it is better recommended to preserve mutual respect and mutual understanding. The aforementioned threatens to violate the relatively moderate religious situation in Ukraine. Similar legislative initiatives, instead of approval ideas of interfaith solidarity, and the dialogue amid religions, are compelling enough to rush Ukraine into the abyss chaos.

President of the NGO «Ukrainian Association of Researchers of Religion», Doctor of Philosophy, Honored Scientist of Ukraine Professor Anatolii Kolodnyi.

УДК 2:27-299

Eileen Barker¹²***Freedom for me and, perhaps, you –
but surely not them?******Attitudes to new religions in
contemporary democracies***

Abstract. Throughout history, new religious movements (NRMs) have been treated with suspicion and fear. Although contemporary democracies do not throw members of NRMs to the lions or burn them at the stake, they have ways and means of making it clear that pluralism and freedom of religion have their limits. The limits to pluralism are evident enough in countries such as Saudi Arabia or North Korea that have regimes stipulating that citizens must adhere exclusively to their one and only True religion or ideology. Limitations to pluralism have also been manifest in countries such as Northern Nigeria, Sri Lanka or Myanmar (Burma), where terrorists have used violence to eliminate religions other than their own. Even otherwise peaceful democracies – that have signed the United Nations Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights, and other statements affirming freedom of belief (and non-belief) for all – can discriminate against religions, especially the new religious movements in their midst, and this they do in a variety of ways [Richardson 1994; Lindholm 2004; Kirkham 2013]. This paper outlines, from the perspective of a sociologist of religion, some of the ways in

which such attitudes toward, and treatment of, NRMs can demonstrate more subtle, but nevertheless marked and serious limitations to freedom, even in societies that pride themselves on their progressive and inclusive approach to diversity.

Key words: NRM, freedom of religion, diversity, pluralism

Айлін Баркер***Свобода для мене і, можливо, для
вас - але, звичайно, не для них?******Ставлення до нових релігій у
сучасних демократіях***

Анотація. Протягом історії до нових релігійних рухів ставилися з підозрою і страхом. Хоча сучасні демократії не кидають членів нових релігійних течій (НРТ) левам і не спалюють їх на вогнищі, у них є способи та засоби, які дають зрозуміти, що плюралізм і свобода релігії мають свої межі. Межі плюралізму досить очевидні в таких країнах, як Саудівська Аравія чи Північна Корея, в яких існують режими, які передбачають, що громадяни повинні дотримуватися виключно своєї єдиної істинної релігії чи ідеології. Обмеження плюралізму також виявилися в таких країнах, як Північна Нігерія, Шрі-Ланка чи М'янма (Бірма), де терористи застосовували насильство для ліквідації релігій, відмінних від їхньої власної. Навіть мирні демократії - підписанти Загальної декларації прав людини ООН, Європейської конвенції з прав

пише про так звані секти, критикує дискримінаційні закони (які чи ідеї яких з'являються в різних країнах), відстоюючи права і свободи людей, незалежно від їх віросповідання.

¹² Надруковане вище звернення УАР щодо сект є своєрідним вступом до статті всесвітньо відомого науковця, дослідника нових релігій з Лондона професора Айлін Баркер (Eileen Barker), яка добре знана в Україні як академічний вчений, що давно і об'єктивно

людини та інші заяви, що підтверджують свободу переконань (і невіру) для всіх - можуть дискримінувати релігії, особливо НРТ, і це вони роблять різними способами. У цьому матеріалі викладено, з точки зору соціолога релігії, деякі способи, якими подібне ставлення до нових рухів та поводження з ними можуть продемонструвати більш тонкі, але тим не менш помітні та серйозні обмеження свободи, навіть у суспільствах, які пишаються своїм прогресивним та всеохоплюючим підходом до релігійної різноманітності.

Ключові слова: НРТ, свобода релігії, різноманіття, плюралізм

State Reactions to Minority Religions. When the Berlin wall came down in 1989, the celebrations for democracy and freedom resounded throughout Eastern Europe and the former Soviet Union and, after decades of state-imposed atheism, freedom of religion was among the most welcomed of the changes. However, the honeymoon was soon over, and the traditional religions - be they the Orthodox Churches of Ukraine, Russia, Bulgaria and Romania, or the Catholic Churches of Poland, Croatia and Hungary - complained vociferously about foreign religions taking away their flock. The spiritual lives of people, they claimed, rightly belonged to them, the religions that had protected the culture and traditions of the society not only throughout the Soviet period but also throughout the centuries [Barker 1997: 25-62]. Politicians were urged to introduce laws restricting the incursion of foreign religions and, indeed, of indigenous NRMs such as Vissarion's Church of the Last Testament in Siberia [Filanov 1999: 163-184], the New Jerusalem in Romania [Chițimia 1995: 87-98], the White Brotherhood of Peter Deunov in Bulgaria [Kraleva 2001], or the White

Brotherhood of Maria Devi Christ in Ukraine [Shterin 2012: 286-302].

To take an example from Western Europe, the French Republic has, since its 1905 Law on the Separation of Church and State [Loi du 9 décembre 1905], declared itself to be a nation celebrating *laïcité*. In some ways resembling the First Amendment of the United States Constitution, *laïcité* is a situation that reputedly guarantees not only the absence of state involvement in religious affairs, but also the equal treatment of all religions. The French government has, however, commissioned a number of Reports highlighting the problems of *les sectes*. One such Report listed 172 sectarian movements [Guyard 1995], as a consequence of which, group members have found themselves discriminated against in a number of ways, such as loss of employment, being unable to have their children accepted in schools, and/or unable to rent accommodation, including halls in which to meet [Lheureux 2000]. The French government funds, moreover, an Interministerial organisation, MIVILUDES [Mission], which is specifically designed to fight 'cultic deviances' and has contributed to legislation that focuses particularly on the activities of new religious or spiritual movements [Barker 2008; Palmer 201].

A distinction can be drawn between two approaches to pluralism. On the one hand, there are states such as France, Russia or China which declare that they want to protect their citizens from the potential dangers of what the Chinese term *xie jiao* (evil cults) [Zhu 2010: 471-501; Introvigne 2020.], and, to this end, introduced special laws directed towards their movements before they have the opportunity to do harm. On the other hand, states such as the United States of America, Great Britain or the Scandinavian countries adopt the position that all citizens are equal before the law,

whatever their beliefs, and everyone is assumed innocent until, by due process, proven guilty after having committed a criminal offence [Barker 2015]. In other words, states in the former group react to the presence of religions that are perceived to be potentially dangerous before they have actually engaged in any criminal activity, while states in the latter group wait until a law has been broken.

In practice, however, the distinction is not so clear-cut. Even the latter group of countries frequently introduce more subtle ways of ensuring that these religious «others» are not treated equally to an established «us». One such way is if an NRM wants to register as a recognised religion in order to receive special privileges such as tax exemptions, for example, or simply to be able to function as a religion in the country. First, it may have difficulty in persuading authorities that it is a religion [Barker 1994]. The criteria are decidedly selective and applied inconsistently. For example, Buddhism may be accepted as a religion, while belief in God is stipulated as a necessary criterion for the classification. Or, more generally, one criterion might be a minimum number of members, and if this number is large (the threshold was raised in 2017 from 20,000 to 50,000 in Slovakia) [International 2018], new religions are unlikely to reach the target. Another requirement might be the existence of the religion in the country concerned for a specific number of years (in Lithuania, religious groups and associations may apply for state recognition only if they have been officially registered in the country for at least 25 years) [International 2018], again militating against eligibility of new religions for registration – or any kind of legal status at all, as is the case in some countries.

Social and Cultural Reactions. Even if the law itself does not discriminate, its application can be partial. There have been frequent reports in the US and elsewhere of the police turning a blind eye when converts to a «cult» have been illegally kidnapped and held against their will by «deprogrammers» [Patrick 1976], telling those who have appealed for help that the police do not interfere in family matters [Barker 1989: 101-110, 157-164]. Similar responses have been given when members of new religions have appealed to the courts for help.

Sometimes the law can be interpreted in a way that assumes that the customs of the majority religion(s) are those with which any «normal» citizen should be expected to comply. An example of the taken-for-granted cultural implications of a country's traditional religion was provided in an English court when it was argued that there were limits to the extent that the British could «reasonably» be expected to accommodate Jewish citizens. In this case of the late 1970s, a Mr and Mrs Ostreicher lodged an objection when the Secretary of State for the Environment decided to hold a public inquiry on a matter that concerned them (the compulsory purchase of houses they owned) on the seventh day of Passover. One of England's most senior judges, Lord Denning, ruled that «the men at the department acted perfectly reasonably» when they had arranged the inquiry to take place on 21 April, which carefully avoided Good Friday and Easter Monday, and which, he said, would seem to all ordinary people to be a quite suitable date. Another example occurred when the judge in a case involving the Unification Church and a tabloid newspaper addressed the jury with the words:

You ask yourselves whether a reasonable man could believe that Mr. Moon is in fact the

Messiah and the Lord of the Second Advent. Is he a dupe? Was he a dupe originally and then became converted? Or is he a fraud? [Barker 1984: 121-134].

Perhaps it is surprising that intransigent discrimination has come from some ecumenical and interfaith organisations which have an explicit policy that there should be freedom of religion for all in a pluralistic democracy, and that all should be treated equally. Yet these same organizations have appeared to believe that dialogue needs or ought to be limited to the more traditional or «acceptable» religions. When questioned about their refusal to admit new religions to their number, organisers have responded that their members would not like this and the whole organisation would collapse. Interestingly, it is often the members of a particular «mainstream» religion who most strongly object to NRMs claiming a place within their tradition. Thus, Soka Gakkai may be rejected by some other Buddhists, the International Society for Krishna Consciousness (ISKCON) by some other Hindus, the Ahmadiyya by other Muslims and the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints (the Mormons), The Family International (the erstwhile Children of God) and the Unification Church by other Christians. It is possible that a new movement's claim to be Buddhist, Hindu, Islamic or Christian is seen as a threat to the boundaries of what is considered by mainstream traditions to be, respectively, 'real' Buddhism, Hinduism, Islam or Christianity in a way that NRMs from other traditions would not be so seen [Barker 1994].

Even in countries that make no official distinctions between different religions (apart from having an Established Church), formal recognition of NRMs is considered inappropriate in certain circumstances. In the UK, for example, NRMs may be informally

excluded. At a recent meeting at which a former British Prime Minister (Tony Blair) and the then Archbishop of Canterbury (Rowan Williams) were discussing democracy, religious freedom and the role of religion in public life [Westminster Faith]. I asked whether there were limits to the religions with which the state or the Established Church should dialogue. Both gave the same answer: talking to some individual members of some NRMs might be possible on occasion, but it would be unwise for either Church or state to engage in formal dialogue with such people.

We can also come across apparently well-meaning clergy finding ingenious ways of confirming that NRMs are «less equal than us». Once, while walking across a university campus with the Anglican chaplain, I remarked on a saffron-robed student and asked whether they had many devotees. The chaplain told me that he could not recognise the Hare Krishna movement as a religion because (despite the fact that it would fit all the criteria he would normally use in defining a «religion») there were «not enough rooms» in the chaplaincy to accommodate the addition. This, he explained, was because the university had a rule that every religion should be allotted a room in the chaplaincy. When I asked whether it might not be more honest to change the rule, he replied in a shocked tone that to do so could be seen as religious discrimination by allowing some religions, but not others, to have rooms.

Since the 1970s, new religions have frequently found themselves under attack from the contemporary «anti-cult movement» (ACM) that has spread throughout both the West and the East. This consists of groups (which may be funded by governments, traditional religions or private means) that have the primary objective of warning the public of the dangers of «destructive cults» and often

lobbying for these to be controlled or even banned altogether [Barker 2002; Shupe 1994]. The information that the anti-cult movement disseminates has tended to be generalising, often ill-informed and nearly always highly selective, pointing to occasional atrocities and suggesting that these apply to all «cults» [Shupe 1980]. Not surprisingly, it is the ACM that supplies many of the horror stories picked up by the media, and it is the media that are the most efficient disseminators of popular images of NRMs. Analyses of reports in newspapers and magazines, on radio and television indicate that the media rarely present balanced accounts of NRMs, preferring instead to attract the interest of their audiences with the more lurid, bizarre or sensational reports, thereby confirming the «conventional wisdom» that NRMs in general do not deserve the respect that can be afforded older, more established religions [Richardson 2007: 91-114; Beckford 1999: 103-19]. Such an atmosphere can have many repercussions that cannot be pursued in this paper. It might, however, be mentioned that children brought up in NRMs will frequently hide their religion from their peers, and former members will massage their curricula vitae, afraid that acknowledging a connection with a so-called «cult» would affect their life chances [Eck 2015; Barker 1989].

Finally, the cultural relativism of attitudes towards minority religions should be noted. Reactions to the diversity engendered by minority religions varies considerably between (and within) different societies, so that a particular religion may be tolerated or even welcomed in one society yet have its freedoms severely curtailed in another. In South Korea, until 2018, Jehovah's Witnesses have been imprisoned for being conscientious objectors and thereby given criminal records denying

them the possibility of taking on certain careers, such as the law. They have also been 'liquidated' in Russia on the grounds that they are «extremist» and a danger to society. Members of the Russian Orthodox hierarchy have referred to Roman Catholicism as a cult; members of the Baha'i faith are persecuted in Iran, but regarded as one of the nine «respectable» religions in the UK; members of the Ahmadiyya community are persecuted in Pakistan, but include a government minister in the UK; the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints features on the French and Belgian Reports' lists of «sectes» [Guyard 1995], and were refused membership of the Inter Faith Network UK until 2014 [Eck 2020], yet in the USA there are a couple of dozen Mormons serving as Senators or Congressmen and one (Mitt Romney) has stood as the Republican candidate for the Presidency.

Conclusion. This paper has described some of the many different ways in which increasing diversity, insofar as it encompasses the arrival of new religious movements, has sometimes led to attempts to restrict the very diversity that pluralist ideologies and policies overtly welcome. This can happen at the most formal and explicit state levels; it can be seen in the interpretation and selective implementation of the law, in traditional religions, in organisations founded with the explicit purpose of introducing controls over the activities of «cults» – and even in organisations explicitly founded with the objective of celebrating religious pluralism. Discrimination is also observable in the general culture of societies, frequently expressed through the mass media and, more recently, the ever-more pervasive social media. In short, the pluralism to be found in contemporary democracies may explicitly

celebrate freedom for all but, at a more implicit level, it would seem that the standpoint is more one of «freedom for me and, perhaps, you – but surely not them?»

References

- Barker, Eileen (2015). Do What Thou Wilt shall be the Whole of the Law. In: *Freedom of Conscience and Religious Freedom*, Michaela Moravčíková (ed.). Bratislava: Institute for State-Church Relations.
- Barker, Eileen (2008). *The Centrality of Religion in Social Life: Essays in Honour of James A. Beckford*. Aldershot: Ashgate.
- Barker, Eileen (2002). Watching for Violence: A Comparative Analysis of Five Cult-Watching Groups. In: *Cults, Religion and Violence*, David G. Bromley and J. Gordon Melton (eds.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Barker, Eileen (1997). But Who's Going to Win? National and Minority Religions in Post-Communist Society. In: *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*, Irena Borowik and Grzegorz Babinski (eds.). Kraków: Nomos. 25-62.
- Barker, Eileen (1994). But is it a Genuine Religion? In: *Between Sacred and Secular: Research and Theory on Quasi Religion*, Arthur L. Greil and Thomas Robbins (eds.), Greenwich CT; London: JAI Press. 97-109.
- Barker, Eileen (1989). *New Religious Movements: A Practical Introduction*. London: HMSO.
- Beckford, James A. (1999). The Mass Media and New Religious Movements. In: *New Religious Movements: Challenge and Response*, Bryan R. Wilson and Jamie Cresswell (ed.). London: Routledge. 103-19.
- Charity Commission. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/charity-commission>
- Chitîmia, Silvia (1995). The New Religious Landscape in Romania. In: *New Religions and the New Europe*, Robert Towler (ed.). Aarhus: Aarhus University Press. 87-98.
- European Court of Human Rights. European Convention on Human Rights. Amended. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
- Fautré, Willy (2012). *Japan: Abduction & Deprivation of Freedom for the Purpose of Religious De-conversion*. Brussels: Human Rights Without Frontiers International.
- Filatov, Sergei (1999). Sects and New Religious Movements in Post-Soviet Russia. In: *Proselytism and Orthodoxy in Russia: The New War for Souls*, John Witte Jr. and Michael Bourdeaux (eds.), Maryknoll, NY: Orbis. 163-84.
- Guyard, Jacques and Alain Gest (1995). *Les Sectes en France*. Paris: Assemblée Nationale. URL: <http://www.assemblee-nationale.fr/rap-enq/r2468.asp>
- Introvigne, Massimo (2020). If Your Religion is a Xie Jiao, You Go to Jail – But What Is A Xie Jiao? *Bitter Winter* 11 June.
- Joint Public Issues Team. “Westminster Faith Debate: Religion in Public Life”. (Accessed 21 February 2015). URL: <http://www.jointpublicissues.org.uk/westminster-faith-debate-religion-in-public-life/>
- Kirkham, David M. (2013). *State Responses to Minority Religions*. Aldershot Ashgate.
- Kraleva, Milka (2001). *The Master Peter Deunov. His Life and Teaching*. Sofia: Kibea.
- Lheureux, N.L. et al. (2000). *Report on Discrimination Against Spiritual and Therapeutical Minorities in France*. Paris: Coordination des Associations et Particuliers Pour la Liberté de Conscience.
- Lindholm, Tore, Durham, W. Cole and Tahzib-Lie, Bahia G. (2004). *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden, The Netherlands: Koninklijke Brill.
- Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Eglises et de l'Etat. Republic of France. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000508749&fastPos=1&fastReqId=1194187241&categorieLien=cid&oldAction=rechTexte>
- Mission interministérielle de vigilance et de lutte contre les dérives sectaires. URL: <http://www.derives-sectes.gouv.fr/>
- Palmer, Susan (2011). *The New Heretics of France: Minority Religions, la République, and the*

Government-Sponsored "War on Sects". New York: Oxford University Press.

Patrick, Ted with Dulack, Tom (1976). *Let Our Children Go*. New York: Ballantine.

Richardson, James T. and Introvigne, Massimo (2007). New Religious Movements, Counter-movements, Moral Panics, and the Media. In: *Teaching New Religions*, David G. Bromley (ed.). Oxford and New York: Oxford University Press. 91-114.

Richardson, James T. (1994). *Regulating Religion: Case Studies from Around the Globe*. New York & Dordrecht: Kluwer Academic/Plenum.

Shterin, Marat (2012). New Religious Movements in Changing Russia". In: *The Cambridge Companion to New Religious Movements*, Olav Hammer and Mikael Rothstein (eds.). Cambridge: Cambridge University Press. 286-302.

Shupe, Anson D. and Bromley, David G. (1994). *Anti-Cult Movements in Cross-Cultural Perspective*. New York: Garland.

Shupe, Anson D. and Bromley, David G. (1980). *The New Vigilantes: Deprogrammers, Anti-Cultists, and the New Religions*. Beverly Hills: Sage.

Supreme Court of the Northern Territory of Australia. Ostreicher v Secretary of State for Environment (1978). 1 WLR 810 64.

Eck, Duymaer, Twist, Amanda (2015). *Perfect Children: Growing Up on the Religious Fringe*. New York: Oxford University Press.

Yang, Fenggang (2006). The Red, Black, and Gray Markets of Religion in China. *The Sociological Quarter*. 47. 93-122.

Zhu, Guobin (2010). Prosecuting "Evil Cults": A Critical Examination of Law Regarding Freedom of Religious Belief in Mainland China. *Human Rights Quarterly*. 32(3). 471-501.

Westminster Faith Debate: Religion in Public Life.

URL:

<http://www.jointpublicissues.org.uk/westminster-faith-debate-religion-in-public-life/>

Анонси нових видань

А.Колодний і Л.Филипович. Церква Ісуса Христа Святих останніх днів в її історії і сьогодні. Монографія. Київ: Інтерсервіс, 2020. 246 с.

Монографія, яка присвячується 20-літтю Міжнародного центру вивчення права і релігії Школи права ім. Д.Р.Кларка при Університеті Брігама Янга (США), написана загалом до 200-річчя Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів у світі та 30-річчя її заснування в Україні. Тут розкриваються особливості історії, віровчення, обрядової практики та організаційної структури однієї із найбільш динамічних конфесій сучасності. Окремо розглядаються питання появи і поширення мормонізму й Церкви ІХСОД на теренах України. Книга сприятиме формуванню толерантної суспільної свідомості через пізнання досі маловідомої конфесії в Україні.

М.Васін. Твоє право на свободу віросповідання. Київ: РАХ, 2020. 38 с.

Це своєрідний посібник, підготовлений на допомогу віруючим, релігійним громадам та посадовим особам органів влади. В публікації подається не лише огляд більшості міжнародних документів і законодавчих актів України в сфері релігійної свободи, а й пропонуються фахові коментарі юриста щодо їх практичного застосування. Автор посібника - експерт з державно-церковних відносин поділився з читачами цінними юридичними порадами, які ґрунтуються на багаторічному досвіді

захисту релігійних прав. Посібник є результатом співпраці нідерландської організації ПАКС та української правозахисної організації Інститут релігійної свободи (ІРС). В основу співпраці організації закладена реалізація заходів, які зміцнюють свободу віросповідання як один із ключових елементів загальної політики в галузі прав людини та опрацювання практичного інструментарію, який дозволить мінімізувати наявні та потенційні виклики в релігійних спільнотах та зміцнити традицію релігійного плюралізму та рівності в Україні.

Надрукований другий наклад посібника «Твоє право на свободу віросповідання», який безкоштовно поширюється серед тих, кому цей посібник потрібний у повсякденній діяльності чи навчанні. Заявки, як і раніше, приймаються за посиланням: <https://forms.gle/MonJ9aS4LxTAg4z4A>

Автори журналу «Релігійна Свобода» № 25 # 2020

<i>Бабій Михайло</i>	кандидат філософських наук, старший наук. співробітник, почесний наук. співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (Київ, Україна)
<i>Баркер Аїлін</i>	доктор соціології, професор, Лондонська школа економіки і політичних наук, голова інформаційної мережі ІНФОРМ (Лондон, Великобританія)
<i>Бережко Костянтин</i>	кандидат історичних наук, позаштатний працівник кафедри дослідження тоталітаризму, Технічний університет в Дрездені (Дрезден, Німеччина)
<i>Еленський Віктор</i>	доктор філософських наук, професор, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України (Київ, Україна)
<i>Елбакян Катерина</i>	доктор філософських наук, старший науковий співробітник, директор Центру релігієзнавчих досліджень «РелигиоПолис» (Москва, Російська Федерація)
<i>Кіреєв Юрій</i>	спеціаліст Служби зв'язків з громадськістю Центру Свідків Єгови в Україні, дослідник, журналіст, член Національної спілки журналістів України (Київ, Україна)
<i>Попович Василь</i>	доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та психології Національного університету «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)
<i>Таран Володимир</i>	доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та психології Національного університету «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)
<i>Філь Юлія</i>	кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського Національної академії наук України (Київ, Україна)
<i>Филитович Людмила</i>	доктор філософських наук, професор, завідувач відділу філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України (Київ, Україна)

The authors of the journal «Religious Freedom» № 25 # 2020

<i>Babii Mykhailo</i>	PhD in Religious Studies, Senior researcher (Kyiv, Ukraine)
<i>Barker Eileen</i>	Doctor of Sociology, Professor, London School of Economics and Political Science, head of the information INFORM (London, GB)
<i>Berezhko Konstantin</i>	Candidate of Historical Sciences, Visiting Scholar of the Chair of Totalitarianism Research in Dresden University of Technology (Dresden, Germany)
<i>Elbakyan Ekaterina</i>	Doctor of Philosophical sciences, Senior researcher, Director of the Center for Religious Studies ReligioPolis (Moscow, Russian Federation)
<i>Fil Yulia</i>	PhD, Junior research fellow, A. Krymskyi Institute of Oriental Studies of the National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
<i>Fylypovych Liudmyla</i>	Doctor of Philosophical sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and History of Religion of the H.S. Skovoroda Philosophy Institute, National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
<i>Kireyev Yuriy</i>	Specialist of Public Information Desk in Center of Jehovah's Witnesses in Ukraine, researcher, journalist, National Union of Journalists of Ukraine member (Kyiv, Ukraine)
<i>Popovych Vasyl</i>	Doctor of Philosophical sciences, Associate Professor, Head of the Social Work and Psychology Department (Zaporizzia, Ukraine)
<i>Taran Volodymyr</i>	Doctor of Philosophical sciences, Professor, Zaporizhzhia Polytechnic National University, Faculty of Social Sciences, Social Work and Psychology Department, Professor of Social Work and Psychology (Zaporizzia, Ukraine)
<i>Yelensky Victor</i>	Doctor of Philosophical sciences, Professor, senior researcher at the I.F. Kuras Institute of Political and Ethnonational Studies of National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

РЕЛІГІЙНА СВОБОДА

Науковий релігієзнавчий журнал № 25 # 2020

<i>Головний редактор:</i>	Людмила Филипович
<i>Макетування і допоміжна робота</i>	Леся Скубко Людмила Филипович Георгій Филипович
<i>Дизайн обкладинки</i>	Леся Скубко

Формат 60x84/8 Друк офсетний
Гарнітура Book Antiqua
Ум. друк.арк.: 20.5 Наклад 100 прим.
Замовлення № 11
Виготовлювач: ТОВ «КАЛЕНДАР ТМ»
м. Київ, вул. Бориспільська, 9

01001 Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
ГО "Українська асоціація релігієзнавців"